

РХІВИ УКРАЇНИ

1966

1

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

Редакція звертається до всіх авторів з проханням надсилати статті, повідомлення, рецензії тощо в двох примірниках (обов'язково — перший), видрукованих на машинці через два інтервали. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються.

545964

Архів України

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

ЗМІСТ

СТАТТІ

- В. Коновалова** — П'ятирічний план розвитку архівної справи в Українській РСР (1966—1970 рр.) 3
М. Савченко — Довідкову роботу — на вищий рівень 7

ПОВІДОМЛЕННЯ

- З. Шереметова** (Харків) — Харківський губернський воєнно-революційний комітет у боротьбі за встановлення Радянської влади 13
С. Кащенко (Сімферополь) — Виникнення перших колективних господарств у Криму (1918 р.) 19

ОБМІН ДОСВІДОМ

- Г. Вітряна** (Хмельницький) — Фондування документальних матеріалів установ, створених і ліквідованих у зв'язку з реорганізацією управління сільським господарством 23
Л. Мінаєва, М. Миць (Луцьк) — Каталогізація фонду «Волинське воеводське управління» 26
Л. Осипова (Кіровоград) — Використання фотодокументів у Кіровоградському облдержархіві 29
Й. Панчик — Забезпечення збереження документальних матеріалів на паперовій основі 31
Ж. Полубуткіна (Вінниця) — У технічному архіві Вінницького філіалу «Укрдінпроцукор» 39

ДОКУМЕНТИ

- Д. Малахівський** — Боротьба за Т. Г. Шевченка у Віденському парламенті (1901—1907 рр.) 41
А. Пашук — Лист А. І. Подолинського до С. А. Подолинського 50

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

- А. Сапожников** — Матеріали фонду «Уповноважений ВЦРПС по УРСР» — важливе джерело вивчення діяльності профспілкових організацій 52
В. Борис (Львів) — Документальні матеріали про ставлення селян Галичини до аграрної реформи 1848 р. 56

№ 1 (75)

СІЧЕНЬ —
ЛЮТИЙ

РІК ВИДАННЯ

XX

КИЇВ — 1966

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензії

- Я. Дашкевич** (Львів) — Новий збірник статей, присвячений спеціальним історичним дисциплінам 64

Нотатки про книги 69

Бібліографія

- М. Бутич** — Висвітлення історії України в загальносоюзних історичних журналах 80

ХРОНІКА 89

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

- П. Ротач** — Літературна Полтавщина 96

Редакційна колегія:

Бутич І. Л. (відповідальний редактор), **Гордієнко Б. В.** (відповідальний секретар), **Гудзенко П. П.**, **Катренко А. М.**, **Коновалова В. С.**, **Кузьменко В. В.** (заступник відповідального редактора), **Місерман М. О.**, **Отліванова Л. М.**, **Пшеничний Г. С.**, **Рибалка Г. С.**, **Сизоненко Г. С.**, **Стрельський В. І.**, **Тесленко М. І.** (заступник відповідального редактора), **Шаталіна Є. П.**, **Щедріна Д. С.**

Адреса: Київ-25, Володимирська вул. 22-а,
Телефон Б 9-40-24

АРХИВЫ УКРАИНЫ

(научно-информационный бюллетень)

(на украинском языке)

Літературний редактор **Ю. І. Васьковський**
Технічний редактор **В. І. Мізерський**
Коректор **А. А. Ейдельман**

Здано на виробництво 7.XII.1965 р. Підписано до друку 21.I.1966 р.
Формат паперу 70×108¹/₁₆. Фіз. друк, арк. 6¹/₂. Ум. друк. арк. 9,2.
БФ 05132. Тираж 12423. Зам. 1935. Ціна 20 коп.

Київська книжкова друкарня № 6. Київ, вул. Виборзька, 84.

П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1966—1970 рр.)

В. Коновалова

Відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 19 жовтня 1963 р. «Про порядок і строки розробки проекту п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр.» архівні установи України розробили в 1964 р. проекти п'ятирічних планів розвитку архівної справи в республіці.

Згідно з представленими матеріалами архівними відділами облвиконкомів, центральними державними архівами і відділами Архівного управління при Раді Міністрів УРСР розроблено зведений п'ятирічний план розвитку архівної справи в УРСР на 1966—1970 рр.

В основу плану покладені вимоги партії та уряду по ідеологічній роботі, зокрема вимоги урядових постанов 1963 р. про поліпшення архівної справи в країні.

За останні три роки архівні установи республіки провели велику роботу по виконанню завдань, висунутих урядовими постановами.

Тепер архівісти підводять підсумки цієї роботи. Вже перші дані свідчать про те, що багато зроблено у наведенні належного порядку в архівах відомств: у державні архіви за три роки надійшло понад мільйон одиниць зберігання від основних провідних установ республіки і, отже, вже можна говорити про створення документальної бази з історії післявоєнного розвитку України; ряд держархівів (Чернівецький, Одеський, Херсонський, ЦДА КФФД УРСР, Донецький, Житомирський та ін.) одержав нові додаткові приміщення або реконструював наявні, чим створено сприятливі умови для зберігання документів, роботи співробітників і дослідників. Усі архіви займалися створенням такого наукового апарату, який би повністю розкривав зміст документальних багатств.

У своїх п'ятирічних планах архівні установи України накреслили перспективи дальшого розвитку архівної справи в республіці.

До п'ятирічного плану включені основні організаційні, методичні, науково-дослідні, будівельні та інші заходи, що здійснюватимуться Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР, архівними відділами облвиконкомів, центральними, обласними держархівами та їх філіями, а також міськими державними архівами з постійним складом документальних матеріалів.

Основні напрями у розвитку архівної справи УРСР: забезпечення зберігання документальних матеріалів, удосконалення науково-довідкового апарату до документальних матеріалів і створення єдиної системи науково-довідкового апарату архівів, відбір матеріалів на державне зберігання і комплектування ними архівів; методичне керівництво і нагляд за діяльністю архівів відомств; участь у розробці і запровадженні єдиної державної системи діловодства; запровадження

нової техніки в архівну справу; науково-дослідна робота в галузі архівної справи, діловодства та інших спеціальних історичних дисциплін; організація всебічного використання документальних багатств республіки. Все це знайшло відображення у відповідних розділах плану.

Для створення нормальних умов зберігання документальних матеріалів передбачається будівництво архівосховищ на 35,5 млн. одиниць зберігання. Введення їх в експлуатацію дасть можливість повністю вирішити проблему концентрації документальних матеріалів у держархівах за визначені роки.

Планом передбачається створення страхового фонду, для чого буде виготовлено 10,7 млн. кадрів мікрофотокопій найбільш цінних документів.

Накреслено ряд заходів, спрямованих на поліпшення фізичного стану документальних матеріалів, — реставрація і складний ремонт 7,9 млн. аркушів, картонування 4,38 млн. справ, тобто 25% усіх наявних справ. Отже, до кінця 1970 р. буде закартоновано 50% усіх справ. Планується перехід на вертикальне зберігання документів тощо.

Виконуючи урядові постанови 1963 р., архівісти України багато зробили для створення повноцінного науково-довідкового апарату. Тільки за останні два роки видано ряд путівників (Сумського, Чернігівського, Хмельницького, Львівського, Київського та інших облдержархівів), удосконалено описи, які включають понад 400 тис. од. зб. і т. д.

Із 41 державного архіву республіки вже по 24-х видано путівники. Перспективним планом намічається видати ще 15. Таким чином, до кінця 1970 р. не матимуть путівників тільки ЦДА КФФД УРСР і Севастопольський міськдержархів.

Накреслено завершити до 1970 р. створення каталогів на документи найбільш цінних фондів державних архівів (1,3 млн. од. зб.), для чого передбачається скласти 3 млн. тематичних карток.

Велика робота планується щодо удосконалення описів — на 3,3 млн. од. зб. Вперше планово й у великому обсязі буде проводитися підготовка до видання описів і каталогів. Намічено насамперед видати описи всіх фондів революційних комітетів, документи яких містять найбільш цінні відомості про боротьбу за владу Рад, про перші успіхи соціалістичного будівництва на Україні.

Потім будуть підготовлені і видані описи 11 фондів губернських виконавчих комітетів Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, які являють інтерес для вивчення радянського, господарського і культурного будівництва на території колишніх губерній України.

Історію розвитку народної освіти на Україні повно відображають документи Народного комісаріату освіти Української РСР. Опис документів цього фонду також буде виданий в 1970 р. Продовжується видання описів особових фондів. У цьому п'ятиріччі планується видати опис документів акад. Л. В. Писаржевського і проф. М. Д. Пильчикова.

Оригінальне видання підготує до 1967 р. ЦДА КФФД УРСР — «Анотований каталог кіножурналів і кінофільмів виробництва ВУФКУ та інших студій (1918—1941)».

Усі державні архіви візьмуть участь у створенні довідника з історії установ України. Перший том, присвячений історії установ, що діяли на Україні до Великої Жовтневої соціалістичної революції, другий — історії радянських установ. Крім цього, планується видати довідник з історії адміністративно-територіального поділу України. Кожна область має підготувати матеріали по своїй території, а видання буде загальне.

В найближче п'ятиріччя значна увага приділяється комплектуванню державних архівів і створенню повноцінної документальної бази з історії післявоєнного розвитку Української РСР. Для цього передбачено прийом в архівосховища 3,5 млн. од. зб. від основних провідних установ, організацій і підприємств республіки.

Перед архівними установами поставлено завдання — за п'ять років здійснити прийом документації від усіх установ першого списку. Пора покінчити з таким станом, коли на території області ще є установи й організації, особливо сільської ланки, які досі не здали матеріали за 1943—1944 рр.

Крім прийому документальних матеріалів від відомств, архіви продовжуватимуть виявлення документів з історії України в центральних архівах СРСР і держархівних інших республік для поповнення свого фондового складу.

Вже кілька років архівісти України займаються вивченням документальних матеріалів відомств і визначенням категорій документів, які підлягають державному зберіганню. В п'ятирічному плані цьому питанню надається важливе значення.

До вивчення намічається ряд систем. З метою підведення підсумків та активізації цієї роботи Архівне управління при Раді Міністрів УРСР в IV кварталі 1966 р. проводить семінар з питань відбору документальних матеріалів на державне зберігання. Тематика семінару вже визначена і доведена до відома архівних установ.

У п'ятирічному плані багато уваги приділяється методичному керівництву і нагляду за діяльністю архівів відомств, установ, організацій та підприємств республіки; участі в розробці і запровадженні єдиної державної системи діловодства.

Архівні установи насамперед повинні підвести підсумки виконання установами, організаціями та підприємствами республіки постанови Ради Міністрів УРСР № 1107 від 27 вересня 1963 р. «Про заходи по поліпшенню архівної справи в республіці».

Протягом п'ятиріччя передбачається здійснення систематичного контролю за діяльністю відомчих архівів, організація та проведення громадських оглядів, кушових нарад-семінарів, курсів підвищення кваліфікації працівників канцелярій, секретаріатів відомств.

Передбачається методична допомога в розробці відомчих інструкцій по діловодству; глибоке вивчення складу документальних матеріалів по ряду відомств і спільна розробка типових номенклатур справ місцевих органів державної влади, установ народної освіти, охорони здоров'я, установ культури, комунального господарства та ін.

Безперечно, до вивчення документальних матеріалів і складання номенклатур справ повинні залучатися наукові співробітники державних архівів. Це — справа всіх архівістів республіки. Нам необхідно піклуватися про документи за моменту їх створення, що забезпечить в дальшому надходження на державне зберігання повноцінних фондів, які б всебічно і глибоко розкривали діяльність фондоутворювачів.

Чимале місце відведено в плані запровадженню нової техніки і технології в архівну справу, механізації трудомістких процесів, заходам, зв'язаним із зберіганням кінофотофоно- і технічної документації. Тут і будівництво спеціальної будівлі для архіву кінофотофонодокументів, і прийом 166 тис. кінофотофонодокументів у держархіви, запровадження в роботу архівних установ електрографічного методу розмноження документів, малих форм пошуку інформації, запровадження найновішого обладнання для реставраційних майстерень, запровадження методу ламінації в практику їх роботи, відтворення затухаючих текстів і т. д.

Здійснення на практиці планових заходів дасть можливість механізувати окремі процеси роботи державних архівів і сприятиме кращому збереженню документальних матеріалів.

Архівісти України в останні роки провели деяку дослідну роботу в справі архівознавства, діловодства та інших спеціальних історичних дисциплін. Як результати цієї роботи — республіканські науково-теоретичні конференції (в 1961 і 1965 рр.), участь у Всесоюзній науковій конференції, теоретичні семінари в ряді архівів, публікація статей теоретичного характеру на сторінках архівознавчих журналів. І все ж це тільки перші кроки, заслуга окремих архівів та архівістів.

Перед архівістами стоїть ще ряд проблем, вирішення яких життєво важливе для роботи архівних установ. Тому в п'ятирічному плані науково-дослідній роботі з питань архівної справи, діловодства та спеціальних історичних дисциплін відведено одне з центральних місць.

П'ятирічний план передбачає розробку найбільш назрілих і необхідних проблем у галузі архівознавства із залученням широкого кола архівістів. Накреслено розробку 7 проблем, які включають 16 тем.

Тематика теоретичних розробок різноманітна й охоплює основні питання архівознавства.

Розробка принципів комплектування державного фонду документальними матеріалами радянської епохи передбачає вивчення документації різних систем і відомств, а також складання переліків документальних матеріалів, що підлягають державному зберіганню.

Проблема створення й удосконалення науково-довідкового апарату до документальних матеріалів держархівів дуже актуальна на даному етапі розвитку архівної справи. Розробка методів диференційованого опису документальних матеріалів, каталогізації, класифікації документів допоможе в практичній роботі державних архівів України.

Проблема єдиної державної системи діловодства передбачає розробку і видання збірника типових номенклатур справ, методичного посібника з питань запровадження єдиної державної системи діловодства в поточному діловодстві установ, організацій та підприємств.

Розробляючи проблему використання документальних матеріалів, архівісти республіки проведуть джерелознавчий аналіз документальних матеріалів з широкої тематики, підготують статті, огляди тощо.

Проблема української радянської археографії та інших спеціальних історичних дисциплін включає розроблення принципів і методів видання історичних джерел, написання нарисів «Основні етапи розвитку української радянської археографії», «Нарисів з історії архівної справи на Україні», підготовку бібліографічного покажчика видань архівних установ України, збірників статей з спеціальних історичних дисциплін і т. д.

Архівісти України братимуть участь у розробленні питань термінології з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін.

Буде також розроблено питання про роль громадськості в діяльності архівних установ і підготовлено брошуру.

Велике місце у п'ятирічному плані відводиться використанню документальних матеріалів держархівів республіки по лінії підготовки і видання збірників документів, через читальні зали держархівів, шляхом організації виставок, видання брошур, фотоальбомів, виступів у пресі, по радіо, телебаченню, підготовки хрестоматій і т. д. Тематика дуже різноманітна, але головна увага приділяється відзначенню 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Протягом п'ятиріччя архіви України самостійно і спільно з іншими науково-дослідними установами підготують 51 збірник документів, 6 хрестоматій з історії областей; ряд альбомів, у тому числі альбом

кінофотофонодокументів «Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні».

Всі архіви України планують систематичну організацію виставок документів, яких тільки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції буде підготовлено 13.

Буде також організовано виявлення і використання документів для потреб господарських і планових організацій та агітаційно-пропагандистських цілей.

Завдання, поставлені п'ятирічним планом перед архівними установами республіки, вимагають нових творчих зусиль всього колективу архівістів. Виконання його буде ще одним кроком на шляху розквіту радянського архівознавства.

1966 р. є першим роком у цьому п'ятиріччі, початком виконання перспективного плану розвитку архівної справи на Україні, тому архівісти республіки повинні докласти всі зусилля, знання і майстерність, щоб з честю було почато виконання п'ятирічного плану.

ДОВІДКОВУ РОБОТУ — НА ВИЩИЙ РІВЕНЬ

М. Савченко

У діяльності держархівів виконання запитів установ та громадян — одне з головних завдань. Адже в середньому близько однієї шостої частини всього робочого часу працівників архівів витрачається на виконання довідок. Протягом 1956—64 рр. архівісти України видали громадянам понад 2 млн. довідок, з них у 1964 р. — понад 180 тис.

Задовольняючи потреби громадян в архівних документах з питань трудового стажу, зарплати, освіти тощо, архіви практично здійснюють прояв великого піклування нашої партії та уряду про добробут свого народу.

Якість довідкової роботи залежить насамперед від стану документальних матеріалів та їх обліково-довідкового апарату. Тому держархіви вживають заходів до упорядкування документів, у яких є відомості про особовий склад, і створюють до них спеціальний довідковий апарат: картотеки, алфавітні покажчики до описів тощо. Так, у Львівському і Ровенському облдержархівах для полегшення наведення довідок складені окремі довідкові картотеки на членів КПЗУ, на викладачів і студентів вузів та ін. У цих архівах складаються також картотеки за професіями робітників і службовців.

У Дніпропетровському облдержархіві розроблені картотеки на фонди партизанських комісій, системи міськвн, міських відділів охорони здоров'я тощо.

З метою поліпшення довідкової роботи Львівський і Херсонський облдержархіви склали списки ліквідованих установ і вказали в них місцезнаходження документів по особовому складу.

Списки регулярно поповнюються новими даними.

У деяких держархівах в окрему групу виділена довідкова література: адресні книги, списки лікарів, фельдшерів, адвокатів та інші друковані джерела, які можуть бути використані при довідковій роботі.

Заслугує схвалення і поширення практика Архівного відділу Волинського облвиконкому, де створено спеціальну фондову картотеку на фонди діючих і ліквідованих установ, організацій та підприємств усієї області, включаючи установи та підприємства, підконтрольні міським і районним держархівам. Така картотека є важливим посібником у довідковій роботі, а архівний відділ, по суті, завдяки цьому діє

як інформаційний і координуючий орган з питань наявності і місцезнаходження документів про особовий склад.

У більшості держархівів документи по особовому складу виділені з фондів і зберігаються в окремих архівосховищах; відповідальність за них покладено на осіб, які наводять довідки, що скорочує час на виконання запиту, сприяє глибшому вивченню і розробці документів довідкового характеру.

Останнім часом поживавилася також методична робота по виконанню запитів трудящих. Ровенський, Одеський, Херсонський облдержархіви розробили методичні вказівки про організацію довідкової роботи, ЦДІА УРСР у Львові та Львівський облдержархів організували обмін досвідом роботи працівників, що виконують запити, а Архівний відділ Львівського облвиконкому склав пам'ятку для тих, що перевіряють стан довідкової справи у міських і районних держархівах.

У Запорізькому облдержархіві звертається увага не тільки на суть, зміст довідкової роботи, а й на техніку її виконання, якість її організації, на технічні засоби, методи, що застосовуються при виконанні заяв громадян. Тут відмовилися від застарілої і незручної реєстрації заяв громадян у журналах, запровадивши реєстрацію їх на спеціально розроблених картках.

Переваги карткової системи реєстрації над журнальною давно відомі всім архівістам, застосування її в Запорізькому облдержархіві сприяє більш чіткій організації виконання запитів, спрощує їх проходження до безпосереднього виконавця. Крім того, карткова система реєстрації заяв громадян, вже сама по собі більш прогресивна, ніж журнальна, створює передумови для застосування засобів механізації, раціоналізації і впровадження нової техніки.

У цій великій і важливій справі державні архіви одержують допомогу з боку Архівного управління та архівних відділів виконкомів.

Після прийняття Закону про пенсії і допомогу членам колгоспів Архівне управління і державні архіви провели велику організаційну і методичну роботу, спрямовану на виконання важливої урядової постанови. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР надіслало архівним відділам методичний лист про організацію наведення довідок щодо трудового стажу і заробітків колгоспників. Головним архівним управлінням при Раді Міністрів СРСР видано методичні вказівки про порядок оформлення і видачі державними архівами довідок членам колгоспів. Додатково Архівне Управління при Раді Міністрів УРСР розробило методичні вказівки, в яких визначені види документів, що можуть бути підставою для видачі довідок про стаж і заробітну плату колгоспників.

Архівні установи виконали певну роботу по підготовці до використання архівних фондів колгоспів: за довоєнний і післявоєнний час уточнені назви колгоспів, які були об'єднані або розукрупнені. У Вінницькій, Івано-Франківській, Кримській та інших областях для завідуючих міськими і районними держархівами були організовані спеціальні семінари, на яких виступали представники органів соціального забезпечення, роз'яснюючи питання пенсійного забезпечення колгоспників. Деякі районні архіви склали спеціальні огляди-довідки про наявність у них документів по особовому складу. На підставі цих оглядів були складені довідки-орієнтовки і передані районним відділам соціального забезпечення.

Київський облдержархів підготував і надіслав органам соціального забезпечення листи, роз'яснивши в них порядок наведення і видачі архівних довідок. До листів були додані списки колгоспів Київщини із зазначенням, за які роки в архіві є довідкові матеріали.

У зв'язку з новим положенням про Державний архівний фонд Союзу РСР, згідно з яким документи про особовий склад повинні зберігати-

тись у відомих архівах протягом 40 років, державні архіви України значну кількість таких документів передали діючим установам. Це сприяло наближенню документів до тих, хто їх потребує і деякому умовному скороченню довідкової роботи в архівах.

Здійснення перелічених заходів сприяло поліпшенню довідкової роботи в державних архівах, підвищилась якість довідок. В архівах створені нормальні умови для прийому відвідувачів: обладнані кімнати, встановлені столи із зразками заяв, виготовлені спеціальні анкети-заяви. Працівники архівів стали більш вдумливо ставитися до виконання своїх обов'язків, зменшилась кількість випадків неухважного і недбайливого ставлення до запитів громадян та установ.

Аналіз обсягу довідкової роботи показує, що рік у рік зростає кількість запитів, а кількість позитивних відповідей дедалі зменшується. Збільшення кількості запитів пояснюється тим, що практично зростає потреба громадян в архівних документах, особливо із здійсненням пенсійного забезпечення колгоспників. Зменшення ж позитивних відповідей — результат передачі документів про особовий склад діючим установам.

Стан довідкової роботи наших архівів свідчить про те, що вони в цілому виконують покладені на них завдання по забезпеченню громадян необхідними архівними матеріалами.

Однак у роботі державних архівів ще є й недоліки, усунення яких сприятиме поліпшенню довідкової роботи. Зокрема, в деяких архівах ще не закінчене розроблення довідкових картотек (ЦДІА УРСР у Львові, Вінницький, Донецький, Одеський, Сумський, Херсонський, Чернівецький та інші облдержархіви). У філіалі Сумського облдержархіву в Конотопі, в Закарпатському облдержархіві та його філіалі в м. Мукачеві не закінчено упорядкування довідкових архівних документів, не створено до них ніякого науково-довідкового апарату. Ці та інші факти призводять до того, що архіви інколи видають негативні відповіді трудящим.

Документальні матеріали по особовому складу в установах, організаціях і на підприємствах інколи дуже погано зберігаються, внаслідок чого мають місце випадки їх загибелі.

Потребують значного поліпшення зберігання та упорядкування документи в ряді установ Запорізької, Львівської, Полтавської та інших областей. Це зв'язано з тим, що керівники цих установ не надають належного значення зберіганню документальних матеріалів. В результаті громадяни через це зустрічаються з фактами тяганини і неоправданих утруднень при оформленні пенсійних справ. Трапляється, що документи повернуті установі-фондоутворювачу, а вона не видає громадянам довідок, відсилаючи в архіви. Тому виникає потреба поліпшити інформацію громадськості та органів соціального забезпечення про місцезнаходження документальних матеріалів про особовий склад.

Одним з важливих завдань архівістів України є якнайширше залучення громадськості до участі в контролі за станом документів довідкового характеру в установах, організаціях і на підприємствах. Бажано, щоб працівники Архівного відділу Закарпатського облвиконкому, які мають певний досвід організації цієї роботи, поділилися ним на сторінках нашого журналу.

Потребують дальшого удосконалення організація і методичне забезпечення довідкової роботи.

Правильна, єдина організація довідкової роботи з принципіальних і загальних питань вимагає звернути увагу на ті відхилення від кращого, передового, які ще мають місце в окремих держархівах.

Йдеться, насамперед, про те, що ще не всі архіви відокремили довідкові матеріали від документів загального характеру, не зосере-

дили їх в окремих архівосховищах при робочих кімнатах, щоб полегшити наведення довідок і скоротити час на їх виконання (ЦДІА УРСР у Львові, Київський міськдержархів, Чернівецький, Кіровоградський та деякі інші облдержархіви).

Ще й досі не завершили передачу діючим установам їх довідкових матеріалів, хоча з цього питання і є відповідні рішення місцевих Рад депутатів трудящих, Київський міськдержархів, Дніпропетровський, Кіровоградський та інші облдержархіви.

Існує ще й певний різнобій у викладі, у формулюванні довідок. У негативних відповідях можна зустріти відповіді: «документи не надходили до державного архіву», «на зберіганні нема», «на зберігання не здавалися», «в наявності нема», «не збереглися», «не виявлені», «не зберігаються» і т. д.

У випадку позитивної відповіді теж існує різнобій у викладі архівних довідок. Так, в одному архіві у довідці буде записано, що «в документах значиться», в другому — «із документів видно», в третьому — «в таких-то документах записано», в четвертому — «вказано» і т. д.

Крім того, деякі відділи соціального забезпечення безпідставно вимагають, щоб негативні відповіді про відсутність документальних матеріалів засвідчувалися гербовими печатками державних архівів або міськрайвиконкомів (Луганська, Сумська, Кіровоградська області).

Все це наводить на думку про необхідність централізованого вироблення певних єдиних форм, типових, стандартних формулювань, які б задовольняли архівістів та органи соціального забезпечення. Адже більшість довідок є стандартними за своїм змістом і характером і наводиться за заздалегідь відомими видами документів.

Розроблення таких типових форм довідок можна було б покласти на відділ наукового використання та інформації Архівного управління, який би зібрав і використав досвід державних архівів і спільно з відповідним відділом Міністерства соціального забезпечення УРСР розробив єдині для всіх архівів і відділів соціального забезпечення форми типових довідок.

Аналіз стану довідкової роботи свідчить про різний рівень її організації у різних архівах, що знаходить своє відображення у витратах робочого часу на виконання довідок. Коли порівняти показники роботи Дніпропетровського і Одеського облдержархівів за 1964 р., то виявиться, що у першому з них було виконано 6035 заяв, з них 629 з позитивною відповіддю і з 4089 людино-днів загального бюджету робочого часу на довідкову роботу витрачено лише 627 людино-днів, а в другому — виконано 6672 заяви, з позитивним результатом — 695, але з 6834 людино-днів загального бюджету тут витрачено на довідкову роботу 1094 людино-дні. Хоч обсяг довідкової роботи в обох архівах істотно нічим не відрізняється, проте витрати робочого часу на її виконання різні. Безумовно, на витрати робочого часу впливають такі фактори, як наявність і повнота збереження архівних фондів, ступінь їх упорядкування, наявність науково-довідкового апарату до них тощо. Однак не можна при цьому нехтувати й питаннями організації довідкової роботи та її планування.

Питання організації, методичного забезпечення і практичного виконання довідкової роботи ще недостатньо висвітлюються в періодичній пресі. Працівники архівів рідко виступають з питань довідкової роботи на сторінках журналу «Архіви України». Протягом останніх десяти років журнал опублікував про довідкову роботу всього 24 статті і повідомлення, та й то переважно до 1961 р. (за шість років опубліковано 20 матеріалів), а протягом 1962—65 рр. — лише 4 статті, хоч потреба в таких публікаціях дуже велика.

Довідкова робота державних архівів перебуває в центрі уваги ке-

рівництва Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР та Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Свідченням цьому є хоча б те, що у травні і жовтні 1965 р. вона обговорювалася на засіданнях колегій обох центральних установ.

Як завжди, цьому передувала значна підготовча робота, поглиблені перевірки довідкової роботи в деяких архівах, узагальнення передового досвіду. Рішення колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР докладно вивчалися і обговорювалися на нарадах в архівних відділах облвиконкомів та державних архівах України. Матеріали цих нарад та перевірок стану довідкової роботи комісіями Архівного управління, а також документи спеціальної перевірки довідкової роботи в Закарпатській, Ровенській областях і в Київському міському державному архіві з постійним складом документальних матеріалів були детально обговорені на засіданні колегії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, що відбулося 15 жовтня 1965 р.

Колегія Архівного управління прийняла рішення «Про стан і заходи щодо поліпшення роботи по розгляду листів і заяв трудящих у державних архівах Української РСР», яке надіслано всім архівним установам України. Здійснювати його зобов'язані всі архівісти республіки.

Зважаючи на те, що рішення колегії має важливе значення у дальшому поліпшенні довідкової роботи, хотілося б спинитись на ньому окремо.

Колегія Архівного управління запропонувала керівникам архівних установ вжити заходів до дальшого поліпшення організації роботи по розгляду листів, заяв і скарг трудящих, посилити організаційно-методичне керівництво і контроль за цією важливою ділянкою роботи, підвищити відповідальність працівників, які здійснюють довідкову роботу у державних архівах.

Справа в тому, що довідкова робота, як і вся діяльність архівів, потребує наукової організації, тобто заздалегідь продуманої організації, з урахуванням передового досвіду і наукових узагальнень.

З питаннями організації тісно пов'язані питання техніки роботи, засоби і методи її. Колегія Архівного управління вказала на необхідність приділяти більше уваги створенню й удосконаленню науково-довідкового апарату до документальних матеріалів по особовому складу (довідкових картотек, алфавітних покажчиків, списків і т. д.).

Який вид науково-довідкового апарату буде найбільш доцільним і виправданим для кожного конкретного фонду, треба вирішувати виходячи із складу і змісту фонду, його стану та інших конкретних умов.

Великої уваги заслуговує механізація довідкової роботи і застосування засобів оргатехніки при її виконанні. Йдеться про необхідність впровадження карткового методу реєстрації листів і заяв трудящих, про застосування перфокарт у роботі архівів, плоских картотек, різних механізованих покажчиків.

Протягом останніх років архівісти багато роблять для популяризації своїх документальних матеріалів, які мають наукове, історичне, народногосподарське значення. Поряд з цим мало що робиться для інформації зацікавлених установ та громадськості про місцезнаходження документів про особовий склад та порядок користування ними. Тому колегія Архівного управління вказала на потребу організувати і періодично вести в пресі, по радіо і телебаченню роз'яснювальну роботу про порядок оформлення і видачі державними архівами довідок про трудову діяльність громадян; інформувати громадськість та органи соціального забезпечення про обсяг, зміст і місцезнаходження документальних матеріалів про особовий склад.

Занепокоєння викликають окремі факти загибелі довідкових матеріалів в установах, організаціях і на підприємствах. Тому законо-

мірною є вимога колегії Архівного управління про необхідність посилення контролю за зберіганням документальних матеріалів про трудову діяльність громадян у відомчих архівах, в яких вони повинні зберігатись, а де треба — надати допомогу в правильній організації довідкової роботи відомчих архівів; проводити заняття з особами, що ведуть довідкову роботу в установах; ширше залучати громадськість до контролю за довідковими документами в установах.

З метою організації кращого обслуговування населення, спрощення довідкової роботи протягом найближчого часу державні архіви зобов'язані завершити передачу діючим установам документів про особовий склад, інформуючи про це органи соціального забезпечення і громадян.

Для скорочення витрати часу на довідкову роботу необхідно зосередити довідкові матеріали, що підлягають державному зберіганню, у спеціальних архівосховищах при відділах використання або столах довідок державних архівів.

Надаючи важливого значення уніфікації архівних довідок і відповідей держархівів громадянам, вбачаючи в уніфікації один із засобів спрощення і раціоналізації довідкової роботи, колегія зобов'язала відділ наукового використання та інформації Архівного управління і архівні відділи облвиконкомів у першому півріччі 1966 р. розробити і ввести в дію типові форми архівних довідок та відповідей, що надсилатимуться держархівами громадянам СРСР з питань їх трудового стажу та заробітної плати.

Ефективність і чіткість довідкової роботи багато в чому залежить від організації інформації, від наявності посібників, з яких можна було б дізнатись, які установи та підприємства діяли на даній території, кому були підпорядковані, коли ліквідовані чи реорганізовані, де їх документи про особовий склад тощо. Такі довідники бажано було б мати по кожному місту, району, області. Для першої розвідки в цьому напрямі Київському міському державному архіву доручено скласти такий довідник на ліквідовані установи м. Києва.

Обговорюючи рішення Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР, багато архівістів в областях вказували, що Архівне управління не провело жодної республіканської наради працівників, які виконують довідкову роботу. Зважаючи на це справедливе зауваження, колегія Архівного управління зобов'язала організаційно-методичний відділ і відділ наукового використання та інформації провести у II кварталі 1966 р. республіканську нараду працівників архівних установ України, що відповідають за довідкову роботу в архівах, де обговорити питання її дальшого поліпшення. Важливим завданням архівістів у зв'язку з цим є підготовка найближчим часом матеріалів до вказаної наради і активна участь у її роботі.

Вирішено ширше пропагувати на сторінках журналу «Архіви України» досвід державних архівних установ та відомчих архівів республіки по довідковій роботі. Виходячи з цього, завданням архівістів є більше писати статей і повідомлень про організацію довідкової роботи, шляхи її спрощення і раціоналізації.

Однією з важливих вимог, записаних у рішенні колегії Архівного управління, є посилення контролю за станом документів про особовий склад в установах, організаціях і на підприємствах, поглиблення аналізу довідкової роботи при перевірках підконтрольних нам відомчих архівів, усунення виявлених недоліків, де це необхідно, з допомогою партійних та профспілкових органів, які, безумовно, з готовністю допоможуть архівістам.

Враховуючи важливість заходів, накреслених рішенням колегії, всі архівісти України повинні активно включитись у їх виконання у стислі строки і якісно.

ХАРКІВСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ ВОЄННО-РЕВОЛЮЦІЙНИЙ КОМІТЕТ У БОРОТБІ ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Воєнно-революційні комітети (ревкоми) — бойові органи Комуністичної партії, особлива форма державної організації пролетаріату — виникли в роки революції. Їх прообразом були воєнно-оперативні групи місцевих комітетів РСДРП, які здійснювали керівництво збройними повстаннями під час першої російської революції. В. І. Ленін у 1906 р. вказував на те, що для успішного проведення повстання і захисту Рад від замаху контрреволюції пролетаріату необхідно мати, крім Рад, особливі органи військового керівництва¹.

У період воєнної інтервенції і громадянської війни Ради та їх виконкоми, як постійні органи влади, в деяких республіках, особливо на Україні, на певний час були замінені тимчасовими надзвичайними органами диктатури пролетаріату — революційними комітетами.

На Україні в 1918—20 рр. Комуністична партія і Радянський уряд неодноразово були змушені організовувати ревкоми у зв'язку з іноземною інтервенцією, білогвардійською та куркульською контрреволюцією, антинародною діяльністю українських буржуазних націоналістів і широко в ті роки розгорнутою боротьбою з бандитизмом.

У ході розгрому денікінської армії перед Комуністичною партією України постало актуальне й складне завдання — створення Радянського державного апарату. Відновити Ради стало неможливим, бо їх склад був знищений фізично, призваний до Червоної Армії або евакуйований. Провести вибори в Ради відразу ж після звільнення території від денікінців в обстановці шаленіючого бандитизму й антирадянської агітації буржуазно-націоналістичних партій теж було неможливо. Необхідні були тимчасові надзвичайні органи диктатури пролетаріату — воєнно-революційні комітети. Ось чому на початку контрнаступу військ Південного фронту ВЦВК і Рада Оборони РРФСР прийняли постанову від 24 жовтня 1919 р. за підписом В. І. Леніна і М. І. Калініна про створення на звільненій території воєнно-революційних комітетів.

11 грудня 1919 р. у Москві на об'єднаному засіданні ВЦВК і РНК УРСР прийнято постанову про створення Всеукраїнського воєнно-революційного комітету (Всеукрревком), в руках якого зосереджувалася верховна влада на Україні. Всеукрревком очолив даліше будівництво місцевих ревкомів, способи утворення яких були різні. В ряді випадків губернські та повітові ревкоми, в міру визволення їх територій Червоною Армією, виходили з підпілля і ставали до влади. На території Чернігівської, Харківської і Полтавської губерній, визволених

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 11, стор. 101—102.

в листопаді — грудні 1919 р., ревкоми були організовані політорганами діючої армії.

У Харківському обласному держархіві зберігається фонд Харківського губерньського воєнно-революційного комітету (ф.Р-202), в якому нараховується 100 од. зб.

Харківський губерньський воєнно-революційний комітет (губревком) був створений 12 грудня 1919 р. В протоколі першого засідання Харківського губревкому від 12 грудня 1919 р, у постановляючій частині вказується, що вся влада в місті з цього моменту належить ревкому². Основними відділами губревкому, які відповідали діяльності ревкому, були: відділ управління, земельний, продовольчий, охорони здоров'я, соціального забезпечення, юридичний, відділ праці, рада народного господарства, фінансовий, статистичний. Ці відділи були організовані в перші ж дні існування ревкому.

Так, 13 грудня 1919 р. утворені відділи: продовольчий, рада народного господарства, відділ праці; 15 грудня — фінансовий; 17 грудня — відділ народної освіти та ін.

Головним завданням губерньських ревкомів у перші дні після визволення була організація повітових, волосних і сільських ревкомів.

Джерелами для вивчення історії утворення ревкомів на Харківщині у фонді Харківського губревкому є протоколи засідань і доповіді губревкому та його відділів, телеграми — зведення з місць, а також стенограма засідання з'їзду представників волосних ревкомів, на якому виступало багато представників з доповідями про організацію й діяльність ревкомів на місцях³.

У доповідях про діяльність відділу управління губревкому і його інформаційно-інструкторського підвідділу вказується, що відразу ж після визволення Харківщини від денікінських військ основну увагу було зосереджено на організації Радянської влади на місцях. Для виконання цього завдання послано на місця досвідчених партійних працівників: одних як членів повітових ревкомів, інших — у розпорядження повітових ревкомів для організації волосних і сільських ревкомів.

У зведенні по Ахтирському повіту вказується, що ревком і його відділи організовані 5 грудня 1919 р. В Ізюмі ревком створено 30 грудня 1919 р. і т. д.⁴

Вказані вище документи яскраво свідчать про склад ревкомів, більшість яких складалася з комуністів, хоч в деяких ревкомах були й представники дрібнобуржуазних партій. Це пояснюється надзвичайно складною політичною обстановкою на Україні, в умовах якої Комуністична партія республіки дозволяла представникам дрібнобуржуазних партій брати участь в органах Радянської влади. В тих же випадках, коли комуністичні партійні організації в перші дні встановлення Радянської влади вимушені були допустити представників дрібнобуржуазних партій у ревкоми, вони паралізували вплив цих партій, насамперед, відповідним розподілом обов'язків між членами ревкому. Як правило, головою ревкому був комуніст. Наприклад, до складу Харківського губерньського ревкому увійшли 7 комуністів і 2 есери, голова — комуніст⁵. У телеграмі з Вовчанська повідомляється, що ревком обрано у складі трьох чоловік — всі комуністи і т. д.⁶

Бойовими завданнями державного значення, які постали перед губревкомом, були: запровадження в життя радянської продовольчої політики, правильна організація й виконання хлібної розверстки. В той

² Харківський облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 32, арк. 1.

³ Там же, арк. 67.

⁴ Там же, спр. 55, арк. 1.

⁵ Там же, арк. 1.

⁶ Там же, спр. 21, арк. 36.

час продовольче питання було основним, від його вирішення залежало існування молодого Радянського республіки.

Документи Харківського губревкому свідчать про те, що його робота насамперед спрямовувалася на виконання продрозверстки, забезпечення продовольством Червоної Армії, лікарень, госпіталів, селян-незаможників. 6 березня 1920 р. було скликано загальноміську конференцію представників фабрично-заводських комітетів, профспілок і райревкомів м. Харькова по продовольчому питанню, стенограма якої зберігається в документах ревкому⁷. В резолюції цієї конференції говориться, що конференція вважає продовольчу політику Радянської влади на Україні правильною, постановляє виділити через фабрично-заводські комітети 200 чоловік, які, влившись в продоргани, допоможуть взяти хліб у куркуля, згуртувати селянську бідноту й середняка і в спілці з ними розв'язати продовольчу кризу.

З документів видно також, що продовольче питання весь час стояло в центрі уваги безпартійних робітничих і селянських конференцій. Повітові ревкоми систематично інформували губревком про хід виконання продрозверстки, що й знайшло своє відображення у зведеннях інформаційно-інструкторського підвідділу, які знаходяться у справах фонду.

В період імперіалістичної війни, господарювання німецьких окупантів і контрреволюційних урядів посівна площа на Україні, в тому числі й у Харківській губернії, скоротилась у два рази. Різко зменшилося виробництво товарного хліба. Ось чому Радянській владі, ревкомам довелося докласти чимало зусиль, щоб відновити сільське господарство. Документи губревкому свідчать про те, що ревком і його земельний відділ запроваджували в життя закон про землю, за яким усе безземельне й малоземельне селянство наділялося землею. Губревком видає розпорядження про утворення волосних комісій з представників біднішого селянства для врахування всіх безземельних й малоземельних селян; проводиться облік площі, яка може бути використана для посіву. У зведеннях повітових ревкомів і листуванні з земельним відділом вказується, що у повітах і волостях створюються дослідні сільськогосподарські станції, відкриваються сільськогосподарські школи й училища, надається допомога родинам червоноармійців та інвалідів у придбанні посівного матеріалу, організовуються товариства по спільному обробітку землі.

Так, у зведеннях згадується, що в Богодухівському повіті безземельних і малоземельних селян наділяють землею, яку конфіскували у поміщиків та куркулів. У Натальєвській волості Богодухівського повіту відкрилася сільськогосподарська школа і створено радянське господарство⁸. У Чугуєвському повіті розширюється товариство по ремонту сільськогосподарських машин, виявляється стан садів, пасік⁹. По Харківському повіту до 26 березня 1920 р. закінчено опис приватновласницьких маєтків, проводиться облік сільського населення і земельного фонду. В с. Одноробівка організовано сільськогосподарську школу, розподілялося насіння, машини і т. д.¹⁰

Харківський губревком поряд з відродженням сільського господарства проводив велику роботу по організації народного господарства. Документи губревкому свідчать про те, що рада народного господарства займалась обліком промислових підприємств; враховувала і розподіляла виготовлену продукцію, націоналізувала промислові підприємства. При губревкомі була створена комісія для управління

⁷ Харківський облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 58.

⁸ Там же, спр. 55, арк. 29.

⁹ Там же, арк. 66.

¹⁰ Там же, спр. 7, арк. 175.

підприємствами, залишеними власниками. Протоколи засідань комісії знаходяться у фонді. В листуванні з губраднаргоспом є відомості про відбудову промислових підприємств, постачання їх сировиною і паливом.

Велику роботу проводив губревком по відбудові залізничного транспорту. Є телеграфне повідомлення про повернення робітників залізничного транспорту з лав Червоної Армії і забезпечення їх житлом та харчуванням¹¹. Ведеться листування про відбудову залізничних мостів, наприклад, про відбудову залізничного моста через Донець біля Чугуєва. В телеграмі за підписом Ф. Е. Дзержинського вказується про створення надзвичайних комісій по боротьбі з сніговими заметами на залізниці¹²; проводиться мобілізація населення на відбудову залізничного транспорту. Це мало надзвичайно важливе значення у зв'язку з тим, що Харків був крупним центром, через який йшло постачання армії Південного фронту.

Поряд з відбудовою промисловості і сільського господарства перед губернським ревкомом стояло не менш важливе завдання — боротьба з епідеміями й організація лікувальних установ у губернії. За розпорядженням Всеукрревкому весь медичний персонал згідно з порядком трудової повинності був покликаний на службу для боротьби з епідеміями. Так, губернський відділ охорони здоров'я створює епідемічний загін, який посилає в Белгород для боротьби з холерою. Звертається увага населення на те, що одним з методів боротьби з епідеміями є поліпшення санітарного стану міст і сіл губернії. Відкриваються додаткові лікувальні установи, які в першу чергу постачаються харчуванням і паливом.

Наприклад, у Богодухові вживають заходів, щоб відкрити рентгєнівський кабінет, читають лекції про боротьбу з епідеміями, організують курси для підготовки медперсоналу¹³, у волостях Харківського повіту відкривають кілька лікарень, амбулаторій.

Усі ці питання відображені у зведеннях інформаційно-інструкторського підвідділу, які склалися з повідомлень повітових ревкомів.

Крім того, ревкоми губернії велику роботу проводили по соціальному забезпеченню трудящих-інвалідів. Відділ соцзабезпечення губревкому і повітових ревкомів призначав і видавав пенсії інвалідам, подавав допомогу грошми родинам червоноармійців; у листуванні є відомості про надання коштів на утримання притулків і видачу пайків родинам червоноармійців, про передачу позаміських дач під притул для дітей і постачання їх продовольством.

З перших днів визволення Харківщини від денікінських військ Харківський губревком почав проводити велику агітаційну культурно-масову роботу серед населення. В інформаціях з повітів сповіщається, що відділи народної освіти ревкомів проводять велику роботу по ліквідації неписьменності. Наприклад, у зведенні по Зміївському повіту вказується, що відкрито всі школи, налагоджується постачання шкіл підручниками, відкрито 15 хат-читалень, 9 клубів, 4 клуби для молоді, 4 школи для дорослих¹⁴.

Всі ці документи характеризують роботу губревкому в справі культурного будівництва.

Однією з першочергових і дуже важливих сторін діяльності губревкому була організація допомоги частинам Червоної Армії. Уся робота ревкому під час воєнної інтервенції і громадянської війни була спрямована насамперед на виконання головного завдання — всебічне

¹¹ Харківський облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 55, арк. 66.

¹² Там же, спр. 26, арк. 31.

¹³ Там же, арк. 42.

¹⁴ Там же, спр. 55, арк. 75.

сприяння Червоній Армії. У цей період боротьба із зовнішнім ворогом тісно пов'язувалася з боротьбою проти внутрішньої контрреволюції. Губревком проводить мобілізацію у Червону Армію, постачає їй продовольство і спорядження, організовує загальновійськове навчання. В той час великим лихом було дезертирство — резерв бандитизму. При губвоенкоматі організовується губернська комісія по боротьбі з бандитизмом.

Все це знайшло відображення у звітах і документах Харківського губернського воєнного комісара та у зведеннях про хід боротьби з бандитизмом.

Одним з важливих заходів, які сприяли ревкомам у виконанні їх завдань, був тісний і безпосередній зв'язок з широкими трудящими масами, залучення їх до справи радянського будівництва й активної участі у роботі ревкому.

В. І. Ленін надавав великого значення залученню мас до участі в роботі державного апарату. В брошурі «Чи вдержать більшовики державну владу?» він писав: «... у нас є «чудесний засіб» відразу, одним ударом *вдесятеро збільшити* наш державний апарат, засіб, якого ні одна капіталістична держава ніколи не мала і мати не може. Ця чудесна справа — залучення трудящих, залучення бідноти до повсякденної роботи управління державою»¹⁵.

Харківський губревком здійснював тісний зв'язок з масами через безпартійні робітничі і селянські конференції. Надаючи великого значення безпартійним робітничим і селянським конференціям, В. І. Ленін писав: «Ми повинні створювати партію, яка буде партією робітників, в якій немає місця тим, що примазуються, але ми повинні залучати до роботи і маси, які стоять поза нею. Як це зробити? Засіб тут — робітничі і селянські безпартійні конференції... Я не знаю іншого засобу, який розв'язував би це завдання найглибшої історичної ваги»¹⁶.

Документи Харківського губревкому свідчать про те, що в Харкові і в повітах широко проводилися безпартійні робітничі і селянські конференції. Є стенограми засідань цих конференцій, що відбулися у Харкові, та зведення про їх проведення на місцях. На цих конференціях слухали доповіді і звіти членів ревкомів, завідуючих відділами. Основні питання, які ставились на конференціях, були: продовольче, земельне, боротьба з бандитизмом, з епідеміями, соціальне забезпечення. Вся увага під час скликання та проведення цих конференцій зверталася на об'єднання трудящих для захисту завоювань революції, організації Радянської влади, для боротьби з куркульством.

У своїх резолюціях безпартійні робітничі і селянські конференції схвалювали політику Радянської влади, виносили рішення про надання її органам всебічної допомоги у запровадженні в життя державної продрозверстки і земельного закону, вказували на недоліки в роботі ревкомів. З стенограм конференцій видно, яку завзяту боротьбу доводилося вести більшовикам з дрібнобуржуазними партіями, в якій, як правило, перемали більшовики.

Так, на загальноміській конференції робітників з продовольчого питання було запропоновано дві резолюції: резолюція більшовиків і меншовиків, при голосуванні більшістю голосів пройшла резолюція більшовиків. За резолюцію меншовиків виявилася мізерна кількість голосів і в приміщенні виник сміх¹⁷.

На безпартійній конференції жінок-робітниць теж прийнята більшовицька резолюція, за яку голосувало 341 чол., проти — 44¹⁸.

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 84.

¹⁶ Там же, т. 30, стор. 164.

¹⁷ Харківський облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 58, арк. 41.

¹⁸ Там же, спр. 66, арк. 132.

чол., здебільшого батраки з колишньої економії Оберова. Артіль поставила перед Сакським волосним революційним комітетом питання про передачу їй для користування з колишнього маєтку Оберова земель, живого та мертвого інвентаря і насіння для сівби³.

Наприкінці січня 1918 р. на загальних зборах члени артілі с. Котур-Байган прийняли положення, яке регламентувало життя колективу, та заявили, що у своїй роботі будуть керуватися взірцевим статутом, затвердженим Сакським волосним земельним комітетом 24 січня 1918 р. у зв'язку з рухом по організації колективних господарств, що посилювся серед бідноти.

Керувати діяльністю артілі с. Котур-Байган її члени обрали двох найавторитетніших товаришів Д. Скрипниченка і М. Козинцева. Організатори артілі вжили заходів, щоб захистити свої ряди від ворожих елементів, а також зміцнити трудову дисципліну. «Ми, члени сільськогосподарської артілі,— вирішили вони на загальних зборах наприкінці січня 1918 р.,— за згодою з виконавчим комітетом, маємо право своїх членів, що ганьблять якими-небудь своїми вчинками нашу артіль, видалити з свого середовища без усякої плати за час перебування в артілі».

Сакський волосний земельний комітет передав артілі з колишнього маєтку Оберова сільськогосподарський інвентар, робочу худобу, в тому числі 20 коней, побутові та господарські споруди. Артіль також було виділено 552 дес. орної землі, з яких членами артілі, колишніми наймитами економії Оберова, восени 1917 р. 132 дес. було засіяно озимою пшеницею та 25 дес.— озимим ячменем. Одночасно артілі було надано значну допомогу насінням і продовольством: Сакський волосний земельний комітет виділив їй 100 пудів ячменю і 154 пуди вівса, якими навесні 1918 р. члени артілі засіяли 132 дес. землі, а також 112 пудів пшениці для продовольства⁴.

У березні 1918 р. на околицях Ялти петроградський робітник М. Сироткін організував сільськогосподарську «колонію на комунальних засадах» (комуну). До неї увійшла група петроградських робітників та кілька солдатів, що повернулися з фронту і зібралися після об'яви в місцевій газеті — всього 20 чол. Вони вирішили зразково вести колективне господарство, «вести таку високу культуру, яка тільки можлива на Чорноморському узбережжі». Члени колонії одержали в користування від Ялтинської Ради поблизу міста два колишніх маєтки — генерала Смульського та доктора Васильєва, в яких були всі потрібні побутові та господарські споруди, 8 дес. запущеного виноградника, садок, город і розсадник.

Члени колонії дружно взялися за роботу. Навесні 1918 р. вони обробили садок і 3 дес. виноградника, провели боротьбу з шкідниками, на 3 дес. висадили насіння городніх культур. Велику увагу члени колонії приділяли підвищенню свого культурного рівня. Весь лишок продовольства, що виробляло громадське господарство, вони вирішили передавати в розпорядження продовольчого відділу Ялтинської Ради робітничих депутатів⁵.

Земельне питання в Криму після встановлення Радянської влади стояло дуже гостро. За даними перепису 1917 р., 40% селянських господарств Криму були зовсім безземельні⁶. В 1917 р., після Лютневої революції, в кримському селі, як і по всій країні, посилювся селянський рух по захопленню поміщицьких земель. У повідомленнях повітових комісарів до канцелярії Таврійського губернського комісара Тимчасового уряду відмічалось, що посилились випадки самочинного заорюван-

³ Кримський облдержархів, ф. Р-1829, оп. 1, спр. 5, арк. 4.

⁴ Там же, арк. 5.

⁵ ЦДАНГ СРСР, ф. 478, оп. 10, спр. 3, арк. 162—163.

⁶ М. Е. Бененсон. Экономические очерки Крыма, Симферополь, 1919, стор. 14.

ня поміщицьких земель кримськими селянами. Наприклад, біднота сіл Мазанки та Петрового Сімферопольського повіту навесні 1917 р. самочинно заорала 100 дес. землі, яка належала поміщику Осмоловському⁷, а селяни с. Новодмитрівки Євпаторійського повіту заорали землі поміщика Шлее⁸.

Відразу ж після встановлення Радянської влади в Криму Таврійський губернський комісар землеробства Корсун направив телеграму в Петроград, в НКЗ РРФСР з проханням надіслати у Крим до губернського з'їзду Рад, що відкривався, всі декрети і розпорядження Радянського уряду з аграрних питань.

У фонді НКЗ РРФСР, в Центральному державному архіві народного господарства СРСР є повідомлення про те, що 31 січня 1918 р. Наркомзем РРФСР надіслав на ім'я комісара землеробства Таврійської губернії екземпляр «Основного закону про соціалізацію землі» та інші документи з аграрного законодавства⁹. Але вони не були своєчасно одержані в Сімферополі. Перешкодили господарська розруха та захоплення України німецькими загарбниками. Тому з'їзд Рад, ревкомів і земельних комітетів Таврійської губернії, який відкрився 7 березня 1918 р., про що свідчать протоколи з'їзду, оголосивши націоналізацію всієї землі, замість того, щоб негайно оголосити розподіл колишніх поміщицьких та вакуфних¹⁰ земель серед наймитів, орендаторів, безземельних і малоземельних селян в інструкції в земельному питанні вказав на те, що селяни у зв'язку з початком весняних польових робіт до остаточного вирішення земельного питання одержують наділи в тимчасове користування. З'їзд запропонував місцевим земельним комітетам взяти на облік усі конфісковані землі та майно¹¹.

На засіданні Євпаторійського повітового земельного комітету 28 січня 1918 р. виступили представники Сакської, Кобейської, Камбарської, Коджамбакської, Кунанської та Донузлавської волостей, які повідомили про взяття на облік волосними земельними комітетами колишніх поміщицьких маєтків, їх земель, сільськогосподарського інвентаря, робочої худоби, житлових і господарських будівель. На засіданні Євпаторійського повітового земельного комітету в націоналізовані маєтки було призначено комісарів та прийнято рішення: для їх охорони озброїти робітників.

Для найбільш раціонального використання колишнього поміщицького сільськогосподарського інвентаря в кожній волості Євпаторійського повіту було вирішено створити прокатні пункти, де зосередити найскладніші сільськогосподарські машини (трактори, молотарки та ін.), а весь інший інвентар використовувати серед бідноти «через артілі, між якими і розподілити ці машини та знаряддя»¹².

Всі маєтки, що знаходились на Південному березі та в гірському Криму, було націоналізовано та передано у відання управління національних маєтків. У гірських районах серед безземельних селян було розподілено тільки незначні земельні площі. Біднота продовжувала задихатись від малоземелля. В с. Лімени Ялтинського повіту і після встановлення Радянської влади селяни користувалися всього 4 дес. землі, а землі поміщика Філібера, що оточували село з усіх боків, площею 160 дес. були закріплені за радгоспом¹³. Концентрація земельних масивів у радгоспах і нерозподіл їх між селянами були помилкою. В. І. Ленін критикував аналогічні помилки, допущені на Україні, вка-

⁷ Кримський облдержархів, ф. Р-1694, оп. 1, спр. 46, арк. 185.

⁸ Там же, ф. Р-1831, оп. 1, спр. 2, арк. 60.

⁹ ЦДАНГ СРСР, ф. 478, оп. 6, спр. 304, арк. 2, 15.

¹⁰ Землі, що належали мечетям.

¹¹ Партархів Кримського обкому КПУ, ф. 150, оп. 1, спр. 118, арк. 10.

¹² ЦДАНГ СРСР, ф. 478, оп. 6, спр. 303, арк. 1—2.

¹³ Кримський облдержархів, ф. Р-1617, оп. 1, спр. 1, арк. 26.

зуючи на те, що вони заважають зміцненню Радянської влади, зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Батраки й орендарі, які залишилися без землі, повинні були організовувати в націоналізованих поміщицьких маєтках колективні господарства.

З'їзд селян Керченської та частини Сарайминської волостей Феодосійського повіту, який відбувся у березні 1918 р., прийняв рішення про організацію в колишніх поміщицьких маєтках з бідняків та наймитів сільськогосподарських трудових общин. З'їзд також розглянув питання організації суспільного виробництва в общинах¹⁴.

У фонді Керченського волосного земельного комітету, в Кримському облдержархіві зберігаються посвідчення, що видавалися волосним земельним комітетом представникам сільськогосподарських трудових общин, які виникали навесні 1918 р. в поміщицьких маєтках, на право користування майном та землями, що передавалися їм. Такі посвідчення були видані Узлякову — організаторові общини з 13 наймитів у маєтку Шушака¹⁵, Пономарьову — представнику общини, утвореної 10 наймитами в економії Ільїнка¹⁶. Виникли трудові сільськогосподарські общини також у маєтках Фельдштейна, Топчія та в інших економіях Феодосійського повіту¹⁷.

Матеріально-технічна база сільськогосподарських трудових общин складалася з переданих їм поміщицьких земель, побутових та господарських споруд, живого та мертвого інвентаря, насіння і продовольства. Усі члени общин несли відповідальність за збереження переданого їм майна, за своєчасну сівбу та збирання врожаю. Для керівництва діяльності общин вони обирали общинний комітет, для обліку і ведення звітності — інструктора. Після збирання врожаю члени общин за визначенням волосних земельних комітетів повинні були лишки сільськогосподарської продукції передавати на державні потреби¹⁸.

Соціалістичне будівництво в Криму навесні 1918 р. було перервано німецькою окупацією. В кінці березня 1918 р. німці захопили Кримський півострів. Всі завоювання Радянської влади були знищені, повністю відновлені порядки, що існували в Криму до Жовтневої революції: землі та промислові підприємства повернуті їхнім старим хазяям — поміщикам та капіталістам. На півострові було встановлено режим терору й насильства. Передові робітники і селяни переслідувалися.

Колективні господарства, що виникли в Криму у січні — березні 1918 р. було розпущено, а їх майно та землі повернено колишнім власникам, багато членів колективів арештовано. Ось що писав у середині 1918 р. в НКЗ РРФСР М. Сироткін — організатор Ялтинської сільськогосподарської трудової колонії: «По приходу німців до Криму, я, як організатор, був арештований, а потім було заарештовано ще кілька товаришів, і ось досі тримали мене в німецьких... казематах. Повернувшись до Рад. Росії, я побачив..., що тут такі комуні, про які я мріяв, ростуть як гриби. Вітаю товаришів комунарів, які стали на чолі діла, на долю котрих випало важке, але блага завдання віддати усі свої сили та знання соціалістичній Вітчизні»¹⁹.

Недовго тривала німецька окупація Криму. Під керівництвом комуністів робітники і селяни Криму та України розгорнули широку боротьбу проти німецьких загарбників та їх білогвардійських прислужників. Наближався час визволення Криму.

С. Кащенко

¹⁴ Кримський облдержархів, ф. Р-2155, оп. 1, спр. 2, арк. 11.

¹⁵ Там же, арк. 2.

¹⁶ Там же, арк. 9.

¹⁷ Там же, арк. 4, 6.

¹⁸ Там же, арк. 11.

¹⁹ ЦДАНГ СРСР, ф. 478, оп. 10, спр. 3, арк. 163.

ФОНДУВАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ УСТАНОВ, СТВОРЕНИХ І ЛІКВІДОВАНИХ У ЗВ'ЯЗКУ З РЕОРГАНІЗАЦІЄЮ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКИМ ГОСПОДАРСТВОМ*

В останні роки Комуністична партія і Радянський уряд велику увагу приділяють сільському господарству. З метою удосконалення керівництва ним ряд сільськогосподарських організацій було ліквідовано, деякі створено, на інші покладено нові, додаткові завдання.

У грудні 1953 р. на Україні було ліквідовано районні управління сільського господарства і заготівель (за винятком управлінь тих районів, на території яких нема машинно-тракторних станцій).

З січня 1954 р. управління сільського господарства і заготівель райвиконкомів перестали існувати. Агрономічне, зоотехнічне і ветеринарне обслуговування колгоспів покладено на машинно-тракторні станції.

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 30 травня 1956 р. загальносоюзне Міністерство заготівель перетворено в союзно-республіканське Міністерство хлібопродуктів. З цього часу перестали діяти як фондоутворювачі й уповноважені Міністерства заготівель СРСР (обласні і районні).

Масове створення МТС почалося в період суспільної колективізації сільського господарства. Вони відіграли свою роль у створенні і зміцненні колгоспного ладу і в соціалістичному вихованні селянських мас.

На новому етапі Комуністична партія і Радянський уряд визнали доцільним реорганізувати МТС, передавши їх техніку колгоспам і радгоспам. Таким чином, втративши свою основну функцію — виробниче обслуговування колгоспів і радгоспів — МТС перестали бути матеріально-технічною базою сільськогосподарського виробництва і разом з цим припинили свою діяльність як фондоутворювачі.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 квітня 1958 р. «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій», МТС були реорганізовані в ремонтно-технічні станції (РТС).

Процес реорганізації проходив поступово. На Україні тимчасово збереглася 41 МТС (в Хмельницькій області в цей час були ліквідовані усі МТС). Одночасно з цим були ліквідовані 31 міжрайонна майстерня капітального ремонту (ММКР) у зв'язку з передачею їх приміщень, обладнання та іншого майна РТС.

За РТС закріплювалися колгоспи, радгоспи та інші сільськогосподарські підприємства й організації для виробничо-технічного обслуго-

* Друкується в порядку обговорення.

ування і матеріально-технічного постачання. РТС стали державними підприємствами, які повинні були забезпечити ремонт тракторів та інших машин, технічне обслуговування колгоспів, продаж колгоспам та іншим сільськогосподарським підприємствам і організаціям нової техніки, запасних частин, нафтопродуктів, отрутохімікатів та інших товарів виробничого призначення, організацію прокату машин, допомагати колгоспам у запровадженні в колгоспне виробництво нової техніки, досягнення науки і передового досвіду, утримання і використання машинно-тракторного парку, а також у підвищенні кваліфікації кадрів механізаторів у колгоспах і радгоспах.

Функції РТС відрізнялися від функцій МТС. РТС були підвідомчі обласному управлінню сільського господарства, а МТС підпорядковувались райвиконкомам. Отже, РТС стали новими фондоутворювачами.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР цією ж постановою (від 18 квітня 1958 р.) визнали за доцільне створити у складі райвиконкомів районні інспекції по сільському господарству, за винятком тих районів, у яких залишалися тільки МТС. (На Україні інспекції по сільському господарству у складі райвиконкомів не були створені в 26 районах Волинської, Дрогобицької, Житомирської, Київської, Ровенської, Станіславської, Сумської, Чернігівської областей. У Хмельницькій області в усіх районах були створені інспекції).

В обласних містах, на території яких є радгоспи і колгоспи, у складі міськвиконкомів були створені групи по сільському господарству (2—3 фахівці).

Інспекції по сільському господарству забезпечували виконання рішень партії і уряду по сільському господарству та вказівки Міністерства сільського господарства СРСР і УРСР. Начальник інспекції по сільському господарству був заступником голови райвиконкому. На посади начальників інспекцій призначали, як правило, осіб, що мали вищу сільськогосподарську освіту і досвід практичної роботи.

На районні інспекції покладалися: пропаганда і запровадження передового досвіду та досягнень науки, організація насінництва і племінної справи, землевпорядження і державний облік земель, нагляд за проведенням заходів по боротьбі з шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин та лісонасаджень, здійснення заходів по охороні природи, організація заготівель сільськогосподарських продуктів, надання допомоги колгоспам у налагодженні бухгалтерського обліку та розробці річних і квартальних звітів колгоспів, контроль за діяльністю РТС у справі продажу та постачання колгоспам і радгоспам машин.

Районна інспекція також відала районною контрольно-насінницькою лабораторією, районною агрохімічною лабораторією, районною ветеринарною лікарнею, інкубаторно-птахівницькою станцією, станцією штучного запліднення сільськогосподарських тварин.

Для підвищення культури землеробства інспекція проводила в колгоспах і радгоспах семінари. Крім цього, організовувала соціалістичне змагання і контролювала виконання соцзобов'язань. Функції інспекції по сільському господарству значно ширші, ніж районних сільськогосподарських відділів (земвідділів), але особливої різниці в роботі цих організацій не було і територія їх діяльності залишалась та ж сама. Тому вважаємо, що нема сенсу в архівах створювати нові фонди інспекцій, а вважати їх документи продовженням фонду райземвідділів (сільгоспвідділів).

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у своїй постанові від 20 лютого 1961 р. відзначили, що існуючий порядок постачання колгоспів і радгоспів технікою має серйозні недоліки. Тому було визнано необхідним змінити існуючу систему продажу колгоспам і радгоспам техніки, запасних частин, мінеральних добрив та інших матеріалів, побудувавши

її на новій, більш демократичній основі. У зв'язку з цим створюється Всесоюзне об'єднання Ради Міністрів СРСР по продажу сільськогосподарської техніки, запасних частин, мінеральних добрив та інших матеріально-технічних засобів, організації ремонту і використання машин в колгоспах і радгоспах («Союзсільгосптехніка»).

У республіці було створено українське республіканське об'єднання («Укрсільгосптехніка») на правах державного комітету Ради Міністрів УРСР.

В областях республіки створені обласні об'єднання «Сільгосптехніки», а в районах — районні філії об'єднання «Сільгосптехніки».

На «Укрсільгосптехніку» було покладено забезпечення потреб колгоспів і радгоспів у всіх видах техніки, мінеральних добрив та інших матеріально-технічних засобах, враховуючи попит колгоспів і радгоспів на трактори, ґрунтообробні машини, автомобілі, мотори, запасні частини — все, що вимагає сільськогосподарське виробництво, а також проведення ремонту техніки і організації будівництва в колгоспах.

Об'єднання і філії «Сільгосптехніки» наділені новими функціями і більшими правами, хоч вони мають багато спільного з РТС. Тому вони є новими фондоутворювачами, а РТС припинили свою діяльність як фондоутворювачі.

У березні 1962 р. відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Сучасний етап комуністичного будівництва і завдання партії по поліпшенню керівництва сільським господарством» в областях були створені обласні управління виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів, на які покладено організацію виконання і контроль за здійсненням рішень партії та уряду по сільському господарству, забезпечення виконання планів виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів і точне виконання колгоспами та радгоспами державної дисципліни.

Обласні управління вивчають стан і перспективи дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва в області, разом з обласним об'єднанням «Сільгосптехніка» через виробничі колгоспно-радгоспні управління і районні відділення «Сільгосптехніки» визначають потреби в сільськогосподарських машинах, устаткуванні та інших видах матеріально-технічного постачання, вживають заходів до задоволення цих потреб.

До складу обласного управління виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів входить обласне управління хлібопродуктів, яке безпосередньо керує роботою хлібоприймальних організацій і переробних підприємств.

Обласні управління сільського господарства наділені дуже великими правами. Вони підпорядковані облвиконкомам і обкомам КПУ. Однак вважаємо, що в архівах з документів цих організацій недоцільно створювати нові фонди, краще вважати їх продовженням фондів сільгоспуправлінь (земвідділів).

Разом з обласним управлінням виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів (березень 1962 р.) були створені обласні комітети по сільському господарству.

Обласний комітет по сільському господарству організовує виконання рішень партії і уряду з питань сільського господарства і заготівель, контроль за здійсненням державної дисципліни колгоспами, радгоспами і заготівельними організаціями по виконанню плану виробництва і закупок сільськогосподарських продуктів, відповідає за розвиток сільського господарства в області, розглядає подані обласним управлінням і організаціями плани запровадження досягнень науки і передового досвіду колгоспами і радгоспами, контролює роботу обласного управління виробництва і заготівель сільськогосподарського продуктів, виробничих колгоспно-радгоспних управлінь, обласного об'єд-

нання «Сільгосптехніка» та інших організацій по підборі, розстановці і використанню керівних кадрів фахівців, здійснює контроль за виконанням планів капітального будівництва, на засіданнях заслуховує звіти керівників виробничих управлінь і т. д.

Обласний комітет по сільському господарству не має своїх штатів, тому він не може бути самостійним фондоутворювачем. Документальні матеріали, що будуть відкладатися в процесі його діяльності, повинні входити у фонд обласного управління виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів.

Одночасно (березень 1962 р.) в республіці було створено 190 територіальних виробничих управлінь по керівництву сільськогосподарським виробництвом.

На них покладено організацію виконання і контроль за здійсненням рішень уряду по сільському господарству, виробництву і заготівлі сільськогосподарських продуктів та неухильне виконання державної дисципліни, керівництво організацією заготівель сільськогосподарських продуктів і забезпечення виконання планів державних закупок кожним колгоспом і радгоспом, планування, облік і звітування, розгляд виробничо-фінансових та річних звітів колгоспів і радгоспів, розробка та запровадження раціональної системи землеробства, забезпечення контролю за виконанням Статуту сільськогосподарської артілі, проведення контрольно-ревізійної роботи в колгоспах і радгоспах, широке застосування додаткової оплати праці, впровадження у виробництво досягнень науки, досвіду кращих господарств, зміцнення колгоспів і радгоспів кадрами і т. д.

Це цілком нові фондоутворювачі з широкими функціями і територією їх діяльності. Таким вважається нам фондування документальних матеріалів утворених і ліквідованих установ у зв'язку з реорганізацією сільського господарства.

Сподіваємося, що архівісти України висловлять свої думки з цього питання, щоб прийти до єдиного, правильного і зручного в практичній роботі методу фондування сільськогосподарських установ даного періоду.

Г. Вітряна

КАТАЛОГІЗАЦІЯ ФОНДУ «ВОЛИНСЬКЕ ВОЄВОДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ»

Рік у рік зростає використання документальних багатств державних архівів у наукових, народно-господарських і довідкових цілях. Отже, швидко знайти потрібний документ і дати своєчасно інформацію про нього зацікавленій установі та дослідникові має надзвичайно важливе значення. Це вимагає створення систематичного каталогу, який найбільш повно розкривав би зміст документальних матеріалів.

У нашому облдержархіві до суцільної каталогізації приступили в 1964 р. Доти у нас існувало кілька тематичних картотек. Було складено перспективний план систематичної розробки фондів, основне місце в якому відводилося найбільш важливим та актуальним фондам. При обговоренні цього плану на методичній нараді більшість наукових працівників прийшла до висновку, що насамперед треба розробляти фонди провідних установ нашої області в сучасному і минулому. В складеному плані вказувалися назва, обсяг фонду та крайні дати документальних матеріалів.

У 1964 р. наукові співробітники архіву приступили до суцільної каталогізації двох фондів — Волинського воєводського управління та

Виконкому Волинської обласної Ради депутатів трудящих. Ці два фонди за обсягом є найбільшими; мають документи з усіх питань розвитку народного господарства і культури й охоплюють два важливих періоди в історії нашої області: роки польської окупації (1921—1939) і радянський період (1939—1957).

Спинимось на деяких питаннях суцільної каталогізації фонду «Волинське воеводське управління», яке було головним адміністративним органом на території Волинського воеводства.

Для роботи над фондом закріпили трьох наукових співробітників, які добре знають польську мову. Перед тим, як приступити до виявлення, наукові співробітники вивчили в бібліотеці архіву літературу з історії Західної України за 1920—39 рр. та законодавчу літературу, яка висвітлювала історію фондоутворювача і структурні зміни протягом 20 років його існування.

На першій методичній нараді наукових співробітників архіву обговорили питання, що стосуються специфіки документальних матеріалів цього фонду. Ми прийшли до висновку, що треба розділити між окремими співробітниками відділи і підвідділи воеводського управління. Це дало можливість більш глибоко вивчити документи, що відклалися в тій чи іншій структурній частині, а також сконцентрувати увагу на вузлових питаннях.

При розробці фонду «Волинське воеводське управління» наукові співробітники користувалися класифікатором для каталогізації документальних матеріалів польського періоду (1920—1939 рр.), розробленим Волинським облдержархівом. Один з наукових співробітників проглянув тематичні каталоги архіву, щоб виявити і взяти на облік одиниці зберігання цього фонду, з яких вже були складені тематичні картки. Одночасно редагували старі картки, звіряли їх шифровку, і вони були вліті в систематичний каталог. У процесі цієї роботи виявилася невелика кількість дублетних карток на одні і ті ж документи. Тому з першого ж дня роботи був заведений строгий облік закаталогізованих одиниць зберігання в спеціальній книзі.

Вивчаючи особливості ведення діловодства у воеводському управлінні, ми виявили кілька груп документів, що не вимагали поаркушного перегляду. Так, у відділі праці і суспільного забезпечення є велика кількість справ під назвою «Картки обліку військових інвалідів», а у відділі громадського здоров'я — «Місячні статистичні звіти повітових лікарів про інфекційні захворювання населення», «Місячні звіти повітових лікарів про рух хворих». Враховуючи методичні вказівки Архівного управління при Раді Міністрів УРСР з каталогізації, на ці справи складали тематичні картки безпосередньо з опису.

Крім того, було складено багато зведених карток, що об'єднували одиниці зберігання з якогось одного питання. Це дало велику економію робочого часу і можливість не загромождувати каталог однорідними картками.

Фонд «Волинське воеводське управління» містить у собі велику групу документів у вигляді розпоряджень, звітів воеводи, повітових старост, статистичних відомостей по всьому воеводству й окремих повітах. Усі ці документи брали на картки по питаннях або розділах (промисловість, сільське господарство, транспорт, охорона здоров'я, освіта). Причому в ході роботи над фондом виявилось, що, наприклад, звіти воеводи зберігалися в кожній структурній частині. Тому такі справи брали на окремий облік з тим, щоб уникнути дублювання тематичних карток.

Багато питань виникало у нас при каталогізації справ з листуванням, в яких часто сконцентровані різні документи, не зв'язані між собою за змістом. При поаркушному перегляді цих справ виявлено ба-

гато важливих документів, які, безперечно, не можна було виявити при ознайомленні з описом.

При нагромадженні певного досвіду в роботі над фондом було скликано методичну нараду, на якій обговорювали вже складені тематичні картки. Відповідальний за каталогізацію (старший науковий співробітник) переглянув картки, звертаючи увагу на правильність заповнення граф, грамотність і зрозумілість висвітленого питання. Всі виявлені ним недоліки були обговорені на нараді. Після обговорення тематичних карток у деяких випадках знову довелося повернутись до переглянутих справ, щоб з'ясувати те чи інше питання.

Часто в перший період роботи над фондом складачі неправильно визначали місце подій. Наприклад, до будь-якого циркуляру міністерства або відомства як місце подій вказувалася Варшава, а циркулярних розпоряджень волинського воєводи — Луцьк. Тимчасом місцем подій в таких випадках буде територія, на яку поширюється дане розпорядження (в наших прикладах: в першому — Польща, в другому — Волинське воєводство).

Іноді дата події обмежувалася лише роком. А такі відомості, як статистичні дані по безробіттю, кількість страйків, статистика захворювань тощо в документах даються по місяцях.

Деякі працівники при заповненні графи «Зміст документа» зовсім не вказували виду документа. Це ускладнювало зрозуміння змісту документа в цілому і не давало повного уявлення про нього. Наприклад, в графі «Зміст» було написано: «Про ціни на муку і хліб (циркуляр міністерства внутрішніх справ)». У даному випадку доцільніше було б написати «Циркуляр МВД про встановлення цін на муку і хліб» (в таких випадках обов'язково потрібно давати точну дату розпорядження).

Розробляючи фонди польського періоду, не треба забувати про те, що документи, які відкладались у фондах, були складені представниками поміщицько-буржуазної влади. Тому не можна механічно переносити термінологію документів у картки. Ми повинні з позицій марксистсько-ленінської історичної науки давати оцінку подіям і фактам, що викладені в тексті документів.

У польському діловодстві були дуже поширені аббревіатури. І деякі наукові співробітники, працюючи над фондом, механічно перенесли їх у тематичні картки. Отже, зміст такого документа був зрозумілим тільки для складача і непридатний для використання дослідниками.

Написані картки кожний науковий співробітник відкладав в окремий ящик. Тільки після закінчення розробки певного відділу воєводського управління вливали ці картки в каталог. Це давало нам закінчене уявлення про документальні матеріали певного відділу, а також змогу уточнювати рубрики і підрубрики каталогу.

Поруч з каталогізацією ми проводили ряд інших робіт над фондом: звірку наявності одиниць зберігання, правильність фондування, відповідність заголовків та крайніх дат. Вносили відповідні зміни на обкладинки справ та в опис, брали на облік документи, що вимагають реставрації.

Розробка фонду «Волинське воєводське управління» значно збагатила картотеку з історії міст і сіл, яку широко використовували автори при написанні нарисів по нашій області.

Розробка фонду «Волинське воєводське управління» дала можливість набути певного досвіду суцільної каталогізації і зробити для себе деякі висновки на майбутнє.

Головним недоліком нашої роботи виявилось недостатнє методичне забезпечення її: по-перше, обов'язково необхідно було скласти методичний посібник по розробці даного фонду, а, по-друге, провести

ще дві-три методичні наради по обговоренню тематичних карток і специфіки роботи над фондом.

Позитивним у нашій роботі було те, що з самого початку над фондом працювала постійна група наукових співробітників, які доведуть розробку фонду до кінця. Це дало їм змогу глибоко і всебічно вивчати склад та зміст документальних матеріалів фонду. Вони можуть давати кваліфіковані консультації дослідникам і впевнено виконувати тематичні запити.

Оскільки воеводське управління було головним органом адміністративної влади на території Волинського воеводства, то розробка документів, що відклалися в результаті його діяльності, може служити зразком при розробці фондів адміністративних органів II-ої і III-ої інстанції у повітах та гмінах.

Суцільна каталогізація тільки почала проводитися в нашому архіві. Робота над цим фондом дасть можливість у майбутньому уникнути всіх вказаних недоліків.

Завдяки вже нагромадженому досвіду наш колектив розраховує досягти кращих результатів у цій важливій ділянці архівної справи.

*Л. Мінаєва,
М. Миць*

ВИКОРИСТАННЯ ФОТОДОКУМЕНТІВ У КІРОВОГРАДСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

Поряд з письмовими документами невід'ємну частину Державного архівного фонду СРСР становлять і фотодокументи, які в наочній формі мають науково-історичне, культурне та практичне значення.

Особливо важливе значення в практиці архівної роботи мають фотодокументи, якщо вони взаємно пов'язані з використанням документальних матеріалів.

В нашому облдержархіві поряд з документальними матеріалами використовуються і фотодокументи через читальний зал, на виставках, через відділ архіву, який видає виконанням запитів, що надходять як від дослідників, так і від організацій і підприємств. Якщо організовується виставка, присвячена тій чи іншій даті, то поряд з іншими матеріалами там обов'язково мусять бути і фотознімки.

Наприклад, остання виставка була підготовлена до 20-річчя Дня Перемоги. Крім виписів з документів, копій статей, були вміщені й фотознімки воїнів, які загинули при визволенні Кіровограда від німецьких загарбників.

А ось інший досить цікавий приклад використання фотодокументів.

Державний історичний музей Естонської РСР попросив надіслати фотознімки з вулиці Яана Томпа. Цей запит зацікавив працівників архіву і допоміг встановленню тісного творчого співробітництва істориків музею та істориків-архівістів.

Надіслати фотознімки з вулиці — справа нескладна. Але одразу ж виникло кілька питань. Адже було відомо тільки, що колишня вулиця Верхньопермська переіменована у вулицю Яана Томпа. Щоб знати більше, треба було негайно взятися за виявлення документів. Співробітники архіву підключили до своїх планів і цей запит.

Естонському державному музею були надіслані в серпні 1964 р. фотознімки з вулиці Яана Томпа і виписки з протоколів фонду міськвиконкому про дату перейменування вулиці, короткі дані про місто, за

що співробітники музею були дуже вдячні. Архівісти ж у свою чергу виявили бажання більше знати про естонського революціонера.

У кінці 1964 р. облдержархів одержав від естонських істориків фотознімки і біографічні дані про Яана Томпа. Фотознімки різні. Наприклад: портрет зовсім юного безвусого Яана Томпа відноситься до того часу, коли його було прийнято в ряди підпільної Комуністичної партії Естонії. В 1921 р. за революційну діяльність він був арештований буржуазними властями і став перед судом «процесу 115-ти». Спочатку засуджений на 3 роки, а потім за відсутністю доказів звільнений.

Другий фотознімок — президія і зал II з'їзду профспілок Естонії, що відбувся у листопаді 1922 р. в Талліні. Важливим питанням було — розширення і зміцнення Єдиного фронту трудящих. З'їзд вирішив приєднатися до Інтернаціоналу червоних профспілок. Головою правління був обраний Яан Томп.

Далі фотознімок свідчить про склад фракції Єдиного фронту, де головою також був обраний Яан Томп. У цей же час він був введений до складу ЦК КПЕ.

У 1924 р. буржуазія, бачачи, що зростають революційні ряди і в цьому році великий успіх має КПЕ, посилила ще більший терор. Яана Томпа арештували вдруге. Він знову представ на черговому «процесі 149-ти». На запитання голови суду, чи визнає він себе винуватим, Яан Томп відповів: «Перед класовим судом буржуазних шахраїв я себе винуватим не визнаю!» За образу суду голова наказав вивести Яана. В дверях він крикнув: «Хай живе уряд робітників і селян!»

Яан Томп був негайно переданий військово-польовому суду і 14 листопада 1924 р. розстріляний в лісі Вальдеку (біля Талліна).

Звістка про вбивство Яана Томпа розлетілася далеко за межі Естонії. Мітинги протесту проходили по всій країні.

Кіровоградці теж відгукнулися на ці події. На прохання трудящих міста міськвиконком схвалив рішення про увіковічення пам'яті Яана Томпа. І одна з найперших вулиць фортеці св. Єлисавети (м. Кіровоград) була перейменована в вулицю Яана Томпа. Ця вулиця — одна із зелених магістралей, що знаходяться в центрі нашого міста.

У 1965 рр. від музею одержана «Анкета ефективності використання фотодокументів» (яка була вислана нами разом з фотознімками). Зазначалося, що наші документи і фотознімки використані до 70-річчя з дня народження Яана Томпа в газетах «Сяде» («Іскра») і «Ихтулехт» («Вечірня газета»).

Співробітники архіву підготували виставку, присвячену естонському революціонеру, на якій експонувалися матеріали, що зберігаються у фондах архіву, і фотознімки, надіслані з Естонії.

Далі всі зібрані матеріали включимо у збірник «Із історії інтернаціональних зв'язків кіровоградців». Вони будуть також використані в періодичній пресі.

З ініціативи співробітників архіву піонери міста в Палаці піонерів організували виставку, присвячену естонському революціонеру. Будуть налагоджені дружні зв'язки піонерів нашого міста з таллінськими.

Яан Томп віддав своє життя за світле майбутнє естонського народу, але його ім'я не забувають і наші народи.

Плодотворне співробітництво у використанні фотодокументів сприяє зміцненню дружби між братніми українським та естонським народами, які своєю працею здійснюють мрії революціонерів, що загинули в боротьбі за світле майбутнє нашої країни — комунізм.

Л. Осипова

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ПАПЕРОВІЙ ОСНОВІ

Державні архіви дедалі більше посилюють увагу до питань зберігання архівних документальних матеріалів. Дезинфекцію, дезинсекцію, реставрацію, брошуровку, оправу та мікрофільмування проводять не тільки центральні архіви, користуючись послугами реставраційних майстерень, а й обласні архіви, створюючи лабораторії або невеличкі реставраційні майстерні. Українські архівісти вже мають певний досвід роботи щодо продовження життя документальних матеріалів. Його слід вивчати, узагальнювати і поширювати. Це дасть можливість постійно підвищувати свої знання щодо упорядкування та зберігання цінних архівних документів.

Зміна властивостей документальних матеріалів насамперед обумовлюється впливом зовнішнього середовища, а вже потім внутрішніми особливостями. Температура, вологість, шкідливі для документів домішки повітря, дія світла на них викликають фізико-хімічні зміни складу і структури органічних речовин, внаслідок чого руйнується основа і текст документів. Різкі зміни температури, дуже висока чи низька температура викликають деформацію, ламкість, крихкість письмового документа, що полегшує проникнення в них плісняви¹.

Температура приміщень має вирішальне значення і для змін вологості. Зниження вологи в повітрі до 30% і нижче викликає ламкість і крихкість паперу. Необхідно розрізняти абсолютну і відносну вологість повітря. При вимірюваннях абсолютної вологості визначають, скільки грамів води знаходиться в 1 м³ повітря. Відносна вологість визначається в процентах і цим характеризується відношення наявної у повітрі вологи до тієї, що при однаковій температурі насичувала б повітря. Отже, спостереження за відотною вологістю має особливе значення. Як відомо, целюлоза, а звідси папір, картон, а також текстильні товари (оправа книжок), гігроскопічні. Тому закриті волокна паперу і відповідно текстильні тканини вбирають вологу і розбухають.

Після розбухання волокон настає їх стягнення внаслідок зменшення вологості або раптової сильної дії тепла. Цей процес при постійному повторенні ослаблює будову паперу або тканини і, нарешті, руйнує її.

Папір дуже швидко реагує на вологість. Крім безпосереднього впливу на документи, температура і вологість у певних співвідношеннях сприяють розвитку грибків, які внаслідок своєї життєдіяльності руйнують папір документів, оскільки складові частини його є для них добрим поживним середовищем.

Особливо великої шкоди завдають цвільові гриби. Вони можуть пошкоджувати всі сорти паперу — від найвищих, виготовлених з конопляної та бавовняної сировини, до найнижчих сортів, виготовлених з деревини. При пошкодженні паперу грибами розрізняють три стадії захворювань документів. При початковому зараженні цвільові гриби утворюють нальоти і плями, проникають в глибину аркуша документа, знебарвлюючи ділянки тексту.

На останній стадії внаслідок використання клітковини і відмирання міцелія (тіла гриба) проходить гуміфікація, тобто розпад органічних речовин, папір стає бурим. Аркуші склеюються між собою виділеннями плісняви, папір ламається і кришиться, внаслідок чого випадають зруйновані місця документів. Спори, що є органами розмноження грибів, переносяться повітрям з пилом, заносяться людьми ззовні і

¹ Журн. «Исторический архив», 1956, № 5, стор. 187—192.

тому завжди можуть бути в приміщенні сховища. Вони довго можуть зберігати свою життєздатність, при сприятливих умовах проростати.

Найінтенсивніше гриби розмножуються при підвищенні відносної вологості до 75% і вище, хоч окремі з них розвиваються при меншій відносній вологості повітря, коли підвищена вологість в режимі зберігання окремих фондів.

Менше значення в розвитку грибів має температура, тому що вони можуть проростати при значних амплітудах температурних коливань. Так, для більшості грибів мінімум — від $+1^{\circ}$ до $+5^{\circ}$, оптимум — від $+20^{\circ}$ до $+25^{\circ}$, максимум — від $+30^{\circ}$ до $+35^{\circ}$.

Встановлено широкий діапазон температури і відносної вологості, в межах якого ця пліснява не може розвиватися. Він характеризується тим, що кількість води в оточуючому середовищі дорівнює $8,6 \text{ г/м}^3$. Це нижня межа. Такий вміст вологи в атмосфері може бути забезпечений певними співвідношеннями температури, в межах від $+14^{\circ}$ до $+23^{\circ}$ і відносної вологості до 40—90%. Однак такий широкий діапазон не рекомендується для зберігання архівних документів. За цих умов необхідно провести додаткові дослідження різних механічних властивостей при різноманітних значеннях температури і вологості, щоб встановити єдині норми умов, які характеризувалися б більш-менш стабільним температурним режимом.

Найкращі умови зберігання документальних матеріалів забезпечуються в спеціальних архівосховищах з повним кондиціонуванням повітря і штучним освітленням.

В нашій країні офіційно встановлений такий режим зберігання документальних матеріалів: вологість — 50—60%, температура $+14$ — $+20^{\circ}$. Але останнім часом є думка, що доцільно зберігати документальні матеріали при температурі від $+3$ до $+5$ при тій же вологості. Звичайно, що перебування співробітників у таких архівосховищах може бути короточасним. У тому разі, коли в архівосховищах підтримується занижена температура, їх слід відокремити від робочих приміщень².

У багатьох архівах республіки дотримуються встановлених на цей час вимог щодо режиму зберігання документальних матеріалів. Наприклад, в Чернігівському, Полтавському, Запорізькому, Херсонському, Донецькому архівах, у філіалі ЦДІА УРСР у Харкові та ін.

Але, на жаль, ще не скрізь надають цьому питанню певної уваги, про що свідчать такі дані. Так, у Волинському облдержархіві в різні пори року температура тримається $+7^{\circ}$ — $+17^{\circ}$, а відносна вологість 70—90%. В Тернопільському — температура $+12,5^{\circ}$ — $+22,5^{\circ}$, відносна вологість 66—91%, в ЦДІА УРСР у Львові температура $+5$ — $+24^{\circ}$, відносна вологість 60—90%, в Закарпатському облдержархіві температура 0 — $+15^{\circ}$, відносна вологість 60—85%, в Миколаївському температура $+7^{\circ}$ — $+17^{\circ}$, відносна вологість 65—88% і т. інш.

Важливим у роботі архівів повинен бути постійний і систематичний контроль за температурно-вологісним режимом.

Радянські і зарубіжні науково-дослідні інститути встановили, що найбільша опірність паперу на розрив відзначається при відносній вологості повітря 30—50%. Опірність паперу різко знижується при високих показниках відносної вологості повітря. Але опір паперу на розрив і полам зростає при збільшенні вологості повітря. Наводяться також дані про те, що при відносно низькій вологості повітря втрачається еластичність паперу.

Досвід роботи наших архівів свідчить, що відносно високі температури повітря негативно діють на зберігання чорнила і кращими показниками визнаються температури, що приближаються до 0° . Збері-

² Журн. «Вопросы архивоведения», 1964, № 3, стор. 40.

гання документальних матеріалів при мінусовій температурі зовсім не допускається³.

Для контролю температурно-вологісного режиму в усіх архівосховищах встановлюють термометри і гігromетри або автоматичні термографи та гігрографи, які можуть бути замінені психрометрами.

Вимірювальні прилади встановлюють з розрахунку один комплект на 200 м² площі при кімнатній системі і на 300 м² — при зальній на внутрішніх стінках або стояках стелажів у проходах далі від вікон, дверей, опалювальної системи і вентиляційних приладів⁴.

Прилади, якими вимірюють температуру і вологість повітря в архівосховищах, необхідно періодично перевіряти (гігromетри, термографи і гігрографи перевіряють один раз на місяць, психрометри Августа — один раз на рік). Перевіряють правильність показань приладів психрометром Асмана чи іншими точними приладами. По кожній точці розташування вимірювальних приладів ведеться щоденна реєстрація їх показань у спеціальному журналі — відповідно до психрометричної таблиці для визначення вологості.

При наявності автоматичних приладів замість журналу зберігають графіки — відповідні криві автоматичного запису. Для вимірювання температури і відносної вологості в архівах України встановлені в основному психрометри, в деяких архівах — гігromетри. Всього їх налічують до 150 шт. Але ця кількість вимірювальних приладів зовсім недостатня для всієї площі архівосховищ, що є в архівах України. І зовсім недопустимий той факт, що досі взагалі нема вимірювальних приладів у таких архівах, як Житомирський облдержархів, філіалах в Ізмаїлі, Бердичеві, Ромнах, Мукачеві, Прилуках, Ніжині та ін.⁵

У тих архівних приміщеннях, де у сховищах взимку підвищилася вологість повітря, потрібно усунути причини цього, тобто висушити стіни, покласти під штукатурку ізоляційний матеріал, полагодити дах тощо.

Раптові припливи вологи в архіви внаслідок несправності водопроводів, батарей центрального опалення та інших неполадок трапляються не часто.

Щоб уникнути щоденних, часто ледве відчутних і тільки після тривалого часу в повному обсязі помітних, пошкоджень документів від вологи, треба більше уваги звертати на вологість взагалі і проводити систематичний контроль. У приміщеннях, які цілий рік мають постійну температуру, є найкращі умови для зберігання архівних документів. Не можна забувати, що вологість знаходиться в тісному зв'язку з температурою приміщення, при цьому має значення і його розміщення. Для підвальних приміщень і горищ, як відомо, більше коливання вологості повітря, звідси й більша різниця.

Велике значення для встановлення нормального режиму зберігання, крім температури і вологості, має вентиляція. При відсутності вентиляції приміщення провітрюють через вікна чи квартирки, але при цьому враховують температуру і відносну вологість зовнішнього повітря. Ні в якому разі не можна провітрювати приміщення в дощові дні, коли в повітрі 100% відносної вологості. При провітрюванні вживають запобіжних заходів, щоб через відкриті вікна та двері до архівосховищ не попадав пил, не залітали шкідники (комахи).

Для зменшення можливості попадання й утворення пилу необхідно забезпечити максимум герметичності архівосховищ — устаткувати приточну вентиляцію протипильними фільтрами, а також при прові-

³ Журн. «Вопросы архивоведения», 1964, № 3, стор. 40.

⁴ Основные правила работы государственных архивов, М., 1962, стор. 123.

⁵ Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Перша секція, К., 1965, стор. 204.

трюванні вікна і кватирки затягувати марлею, заздалегідь змоченою 50% водним розчином гліцерину і добре віджатою⁶.

Знизити підвищену вологість повітря можна за допомогою безводного хлористого кальцію, який насипають в посудину шаром 1 см з таким розрахунком, щоб 1 см² площі цієї посудини припадав на 1 м³ об'єму приміщення.

При застосуванні хлористого кальцію необхідно максимально герметизувати приміщення.

Більш ефективним методом осушення приміщень є осушення за допомогою спеціального апарату осушувача «Азербайджан».

Для підвищення вологості на стелажах (чи на підлозі) ставлять посудину з водою, закриту сіткою. Можна між ребрами радіаторів ставити спеціальну посудину з водою та з керамічними пластинками, які збільшують випаровуючу поверхню, розвішувати вологу мішковину, часто змочувати і мити підлогу. Рекомендують також застосовувати штучне зволоження за допомогою апарата «Кліматизер».

Для підтримки нормальної вологості повітря в невеликих герметичних сховищах рекомендується застосовувати пересушений розчин біхромату натрію (на 1 л води 2—2,5 кг біхромату натрію з додаванням кухонної солі). Таким чином підтримується постійний режим зберігання документів.

Усі ці заходи необхідно здійснювати не після різкої зміни температури і вологості у сховищі, а коли вона тільки починає відхилятися від встановлених норм. У іншому разі можуть з'явитися хаотичні стрибки температури і вологості, що також негативно діють на документи.

Велике значення для зберігання документів має захист їх від дії світла і кислих газів повітря. Ось чому необхідно вживати певних заходів, що нерідко роблять наші архіви. Так, у Тернопільському, Миколаївському, Дніпропетровському і Донецькому облдержархівах вікна в сховищах пофарбовані білою олійною фарбою.

У Полтавському, Львівському, Сумському, Херсонському, Житомирському облдержархівах та філіалах в Бердичеві, Ромнах і Ізмаїлі вікна у сховищах закриті шторами або ставнями.

У Рівненському, Чернігівському і Волинському облдержархівах, ЦДІА УРСР у Львові, ЦДАЖР УРСР та інших для протидії світла вікна у сховищах пофарбовані або поклеєні папером, в деяких сховищах на вікнах є ставні або штори.

В ряді архівів застосовують й інші заходи. Наприклад, у Запорізькому облдержархіві у сховищах на вікнах поставлено світлорозсіююче скло, в деяких архівах шибки просто обмазують крейдою тощо (Кіровоградський та інші архіви).

Найбільш ефектним, економічним і доцільним визнається будівництво архівосховищ з максимальним скороченням площі вікон, зашкленних склофільтрами.

Позитивним для зберігання архівних документів є картонування. Цьому питанню велику увагу приділяють в ЦДІА УРСР у Києві, Одеському, Волинському, Дніпропетровському, Херсонському облдержархівах, філіалі в Мелітополі та ін. Єдиним захистом від сірчастого газу та інших шкідливих домішок визнається повне кондиціювання повітря в сховищах і будівництво архівних приміщень осторонь від великих промислових центрів.

Крім згаданих вище цвільових грибів, великої шкоди архівним документам завдають комахи — шкідники паперу. Вони руйнують корінці, оправу, папір документів, пошкоджують шкіру, картон і дерев'яні стелажі. Характерні ознаки наявності комах — глибокі ходи та отвори,

⁶ Основные правила работы государственных архивов, М., 1962, стор. 124.

частки перетертого паперу. Найбільше руйнують документи личинки комах, хоч вони зустрічаються рідше, ніж дорослі комахи. Комахи-шкідники заносяться в архів на одязі і взутті людини, з пошкодженими матеріалами, залітають у відчинені вікна. Наявність у приміщенні пилу, бруду і залишків їжі людини теж викликають появу шкідників.

Для забезпечення зберігання документальних матеріалів від пошкоджень цвільовими грибами і комахами-шкідниками проводяться профілактичні і винищувальні заходи.

Профілактичні заходи полягають в тому, що у сховищах підтримують постійний режим температури і відносної вологості. Приміщення сховища тримають чистими, періодично проводять старанний огляд, очистку й обезпилювання як приміщення, так і документів. Кожну річ, що заноситься до архівосховища (документи, меблі тощо) треба добре оглянути й очистити. Необхідно своєчасно усувати всі сприятливі умови для розведення шкідників.

Винищувальні заходи поділяються на дезинфекцію (знищення цвільових грибів) та дезинсекцію (знищення комах-шкідників). Найбільш інтенсивний період їх життєдіяльності — весна і літо. Тому саме ці пори року найсприятливіші для боротьби із згаданими шкідниками. В даний час в архівній справі застосовуються такі методи обеззаражування документів.

1. Дезинфекція матеріалів, пошкоджених пліснявою, в електромагнітному полі струмів високої частоти. Це найефективніший спосіб тому, що струм проходить через всю товщу матеріалу і вбиває гриби на всіх стадіях розвитку. Обеззаражування проходить при температурі 90°, нагріві 10 хв. Високочастотна обробка не завдає пошкоджень тексту, дає можливість застосовувати її для дезинфекції дуже цінних і сильно пошкоджених документів⁷.

2. Для дезинфекції хімічним способом застосовують формалін. Найефективніше знищення плісняви на архівних матеріалах формаліном забезпечується у вакуум-формаліновій камері. При цьому способі дезинфекції досягають знищення не тільки грибів, а й комах. Для дезинсекції застосовують 8% формалін. Але у вакуум-формалінових камерах не дозволяється обробляти документи, які мають сургучні і воскові печатки, шкіряні палітурки, золоті тиснення, а також документи на пергаменті. Повітря в камері зріджене, тому пара формаліну проходить вглиб оброблюваного матеріалу⁸.

При відсутності вакуум-формалінової камери можна проводити дезинфекцію в камерах спрощеного типу, без створення в них вакууму. Це може бути герметична шафа, нижню частину якої відводять під нагрівальне відділення, де встановлюють електроплитку, а верхню завантажують документами. Ці відділення розмежовують металевою сіткою. Камера повинна бути обладнана витяжною системою для виділення газу після дезинфекції. У процесі дезинфекції 20% формалін випаровується з металевого чи фарфорового посуду, що підігрівається на електроплитці. Формалін беруть з розрахунку 240—300 см³ об'єму камери. Матеріал розташовують у верхній частині на полицях у розгорнутому вигляді з розрахунку 40 кг на 1 м³ об'єму, температура дезинфекції — +16 — +24°. Через 24 години камеру провітрюють і матеріал виймають⁹.

Дезинфекцію матеріалів у дезкамері парами формаліну проводили в ряді держархівів (Волинському, Хмельницькому та ін.), що да-

⁷ Новые методы реставрации и консервации документов и книг, М.—Л., 1960, стор. 11.

⁸ Временное руководство по дезинфекции, консервации и реставрации документальных материалов на бумажной основе для Центральных реставрационных мастерских ГАУ МВД СССР (далі — Временное руководство по дезинфекции...), М., 1951, стор. 3.

⁹ Там же, стор. 8—9.

ло свої результати. Електроплитку для нагрівання формаліну можна винести і за межі дезкамери. Наповнення камери парами формаліну здійснюють в даному разі гумовим шлангом, який вводять від вогнестійкої колби з формаліном у дезкамеру через спеціальний нижній отвір дезкамери. Після випаровування формаліну гумовий шланг перекивають

Такий спосіб дезинфекції застосовують в Центральній реставраційній майстерні Архівного управління УРСР. Для такої ж дезинфекції можна використати окрему ізольовану кімнату або навіть невелику скриню, що герметично закривається. В даному випадку для дезкамери виділяють невелику кімнату або спеціально відгороджують для цього частину кімнати, яка більш-менш віддалена від робочих кімнат і яку можна легко й швидко провітрити. Перед обладнанням теплу кімнату обов'язково ремонтують: закладають вікна та інші пройми, ущільнюють двері тощо. Для спостереження за процесом дезинфекції у дверях рекомендується прорізати невелике віконце, яке необхідно обмазати, щоб крізь нього не проникла пара формаліну.

Поліпшенню герметичності сприяє покриття стін такої кімнати олійною фарбою. В кімнаті обладнують стелажі або протягують між стінами шпагат. У камері встановлюють електроплитку для підігрівання формаліну. При її встановленні потрібно дотримуватись правил протипожежної безпеки: плитку ставити на металеву чи якусь іншу вогнетривку підставку, електрошнур виводити за межі камери. Місце, де встановлюють електроплитку, повинно бути зручним для спостереження. Потрібно також взяти певних заходів, щоб уникнути випадків падіння справ у розчин формаліну. Дезкамеру завантажують з розрахунку 40 кг документів на 1 м³ камери. При цьому справи потрібно розкривати, слідкуючи за тим, щоб були відкриті обидві палітурки. Коли камера повністю завантажена, на електроплитку ставлять посудину з 20% формаліном. На один кубометр камери беруть 240—300 см³ 20%, або 120—150 см³ 40% формаліну. У продажі частіше буває 40% формалін. Такий формалін розводять водою майже вдвое.

Треба закрити двері кімнати і добре замазати всі щілини, після чого включають електроплитку. Коли увесь формалін випарується, електроплитку вимикають. Камеру залишають закритою не менше як на добу. Потім камеру провітрюють: забирають з неї документи. Температура під час дезинфекції +16°—+24°¹⁰.

Отже, дезинфекція архівних документів не така вже й складна справа і, як показала практика, формалінова дезкамера при правильному влаштуванні та використанні досить ефективна у боротьбі з пліснявою та бактеріями.

Але при дезинфекції документів у пароформалінових камерах обеззаражується тільки поверхня, відкрита для доступу формаліну. справи, що мають зцементовані аркуші або ж оправу, куди формалін не надходить, залишаються не повністю продезинфікованими.

У пошуках ефективних засобів боротьби з цвільовими грибами в Державній бібліотеці ім. В. І. Леніна (Москва) було випробувано гамма-промені кобальт 60. Встановлено, що випромінювання, починаючи з дози 650 тис. ФЕР, повністю знешкоджують книги від спор цвільових грибів. При наявності більше 250 тис. ФЕР гинуть і личинки комах-шкідників. Опромінювання з променями СО⁶⁰ можна рекомендувати для обробки книг, заражених личинками комах лише у випадку, коли буде гарантовано збереження паперу, бо воно знижує опір зламу деяких паперів¹¹.

¹⁰ Временное руководство по дезинфекции..., стор. 9.

¹¹ Сборник материалов по сохранности книжных фондов, М., 1961, стор. 139—150.

У мелованому папері опір зламу збільшується, а в газетному друкарському № 1 — зменшується. Дія гамма-випромінювань знижує опір зламу друкарського паперу більше, ніж дезінфекція формаліном.

При незначній кількості пошкоджених пліснявою матеріалів знищення її можна провадити протиранням ватним тампоном, змоченим у 6—10%-ному розчині формаліну. Працювати з формаліном треба в гумових рукавицях, при включенні витяжної системи, оскільки він діє на слизові оболонки людини.

Волога формалінова обробка пошкоджених документів застосовувалась в Тернопільському, Закарпатському, Кіровоградському, Одеському облдержархівах, філіалі в Ізмаїлі та інших і дала добрі результати. Контрольні перевірки архівних документів після вологої формалінової обробки свідчать про відсутність грибів плісняви в них.

Знищення комах-шкідників архівних документів проводиться також у вакуумних і простих камерах.

Лабораторія консервації та реставрації документів при Академії Наук СРСР, виходячи з свого досвіду, рекомендує для дезінфекції у вакуумній камері застосовувати суміш з окису етилену та вуглекислого газу (у ваговому співвідношенні 1:9). Документи витримують у цій атмосфері 3 год. Внаслідок такого обеззаражування гинуть комахи на всіх стадіях розвитку, а також цвільові гриби.

У звичайній камері для боротьби з комахами застосовують фумігант-діброметан, а також суміш з трьох частин (по об'єму) окису етилену і однієї частини чотирьохлористого вуглецю. Як перший, так і другий фуміганти випаровують у верхній частині камери для того, щоб важка пара рівномірно поширювалась в міру випаровування рідин. У випадку масового пошкодження архівних документів біологічними шкідниками можна провадити обеззараження їх безпосередньо в приміщенні сховища.

Для цього використовують бромистий метил, властивості і придатність якого для цієї мети були досліджені Центральною науково-дослідною лабораторією ГАУ СРСР та Центральним науково-дослідним дезінфекційним інститутом охорони здоров'я СРСР. Перевага його над синильною кислотою, яку теж застосовують при дезінфекції, полягає в тому, що він обеззаражує при нижчій температурі (+6° і вище) і менш отруйний, ніж остання. Бромистий метил подають у сховище з балона з розрахунку 40 г на 1 м³ об'єму приміщення на 3 доби¹².

Якщо пошкоджених матеріалів небагато, дезінфекцію можна провадити, застосовуючи фліцид, скипидар або розчин ДДТ в чотирьохлористому вуглеці чи скипидарі, шляхом розбризкування перелічених рідин пульверизатором на уражені шкідниками місця або обробляти кожну справу окремо. Перед обробкою необхідно перевірити, чи не буде розпливатися текст від розчину. Якщо розчин може вплинути на текст, то його необхідно обійти, тобто обробляти корінці справи, а також ту частину пошкодженого аркуша, на якій нема тексту. Обробка архівосховищ розчином ДДТ в гасі чи скипидарі — теж добрий профілактичний засіб, який запобігає зараженню архівосховищ різними шкідниками. Тому обробку архівосховищ потрібно проводити систематично, особливо у весняно-літній період.

Застосовуючи цей метод, добрих результатів досягли в Одеському облдержархіві, де в архівних матеріалах фондів «Комерційний суд», «Херсонська духовна консисторія» та інших матеріалах першої чверті XIX ст. було виявлено шашелів.

Контрольні перевірки цих документів показують, що шкідників знищено, тексти не пошкоджені.

¹² Журн. «Вопросы архивоведения», 1961, № 3, стор. 73—75.

У боротьбі з шкідниками можна застосовувати і спеціальний препарат ДДТ — димові свічки (шашки), до складу яких входить ДДТ.

При підпалюванні свічки внаслідок виділення тепла інсектицид ДДТ переходить у пароподібний стан і поширюється по всьому приміщенню, попадаючи також у закриті місця. Свічки ДДТ випускають вагою 10, 20, 50 та 100 г. Для якісної обробки приміщень паром ДДТ на кожний кубічний метр приміщення необхідно брати 0,3—0,5 ваги свічки. Таким чином, 10-грамової свічки досить для приміщення об'ємом 20—30 м³, 20-грамової — для 40—60 м³ і т. д.

Для людини пара ДДТ шкідлива. При запалюванні свічки необхідно обережно зняти етикетку й упаковочний папір, залишаючи фольгу. Коли при запалюванні зняти фольгу, свічка загориться полум'ям і виділятиметься чорна кіпоть. Щоб запалити свічку, з одного кінця потрібно зняти фольгу. Потім свічку беруть у ліву руку, а правою підносять запалений сірник до свічки. Коли при запалюванні свічка загориться полум'ям, його необхідно погасити, свічка повинна горіти без полум'я і виділяти білу пару ДДТ.

Перед тим, як запалити димові свічки, треба щільно закрити вікна, двері, щілини. Від місця запалювання свічки необхідно прибрати предмети, які легко загоряються. Коли свічка запалена, слід вийти з приміщення, закривши його і залишивши в такому стані на 2—3 год., щоб дрібні частки інсектицидів пройшли у відкриті і закриті місця приміщення. Через 3 год. можна відкривати і провітрювати приміщення. Для доброї обробки приміщень паром ДДТ в перший місяць необхідно її повторювати через кожні 7 днів.

Дезинфекція шашками ДДТ матеріалів, пошкоджених хлібним шашелем шкіроїдом проводилася в Хмельницькому облдержархіві і дала добрі результати.

Крім перелічених речовин, лабораторія консервації та реставрації документів (ЛКРД) Академії Наук СРСР рекомендує застосовувати для дезинсекції розчин технічного гексахлорану в гасі.

ЦДІА УРСР у Львові в 1961 р. провів дезинсекцію архівосховища давніх актів, де були виявлені жучки та паперові шашелі, шашками гексохлорану.

Внаслідок дезинсекції за останні роки у цьому відділі нема шкідників архівних матеріалів. Дезинсекцію гексохлораном застосовують також у Ровенському облдержархіві та ін.

Аналогічна лабораторія Державної бібліотеки ім. Леніна визнає одним з найефективніших інсектицидів хлорофос, який був випробуваний в дії на шкідниках. Застосовується він для виготовлення принад і питва, які розставляють у підозрілих місцях, де можуть бути комахи.

Хлорофос у суміші з мінерально-масляною емульсією ДДТ застосовують для обробки приміщення проти комах — шкідників архівів. Розприскують таку суміш апаратом «Дезинфаль» або пульверизатором (невеликі місця). В Дніпропетровському облдержархіві позбавились від жучків-шашелів шляхом дезинсекції одного сховища хлорпкірином, а другого — шляхом обробки хлорофосом.

Деякі архіви для дезинфекції документів використовують дуст (порошок) ДДТ, пересипаючи ним аркуші справ. Від цього слід категорично відмовитись, бо такий метод може привести до пошкодження документів. При зміні вологості аркуші паперу, пересипані дустом, можуть жовтіти, розкладатися, а текст линяти. Слід також зважати на ту обставину, що дуст ДДТ забруднює книги порошком, а працівники під час роботи вдихають цей порошок у легені. На це слід звернути увагу особливо там, де застосовують цей засіб і досі (філіал ЦДІА УРСР у Харкові, Сумському облдержархіві, філіалі в Бердичеві та ін.).

Всі перелічені методи дезинфекції і дезинсекції застосовують відповідно до умов і можливостей на місцях. Не секрет, що в деяких на-

ших архівах зустрічаються документальні матеріали, заражені шашелем та іншими шкідниками. Ось чому керівникам архівів необхідно вжити своєчасних заходів. Посилатися на відсутність відповідних умов, пристосувань та хімікатів не можна. Є досить ефективні засоби знешкодження ворогів документальних матеріалів. Необхідно тільки навчитися своєчасно і правильно, з досягненням найбільшого ефекту їх використовувати, додержуючись відповідної методики.

Практика роботи більшості наших архівів показує, що в кожному з них можна успішно застосовувати той чи інший спосіб боротьби з шкідниками.

Велика кількість документів зберігається в наших архівах багато років, навіть століть. Частина з них поживтіла від часу та від поганих умов зберігання. Такі документи, особливо ті, що були заражені грибом, потребують негайного вжиття певних заходів для забезпечення їх збереження, а при необхідності реставрації і консервації.

Всі вищезгадані засоби боротьби по забезпеченню зберігання архівних документів в основному мають своє позитивне значення, але в конкретних випадках слід враховувати цінність і стан документів, щоб використати ті засоби, які будуть найбільш раціональні й ефективні у кожному окремому випадку.

Зберігання письмових історичних пам'яток, передача їх майбутнім поколінням є нашим першим обов'язком і ми, архівісти, зобов'язані створити такі умови, які дозволяють якнайкраще вирішити проблему зберігання архівних документальних матеріалів.

Й. Панчик

У ТЕХНІЧНОМУ АРХІВІ ВІННИЦЬКОГО ФІЛІАЛУ «УКРДІПРОЦУКОР»*

Архів наш організований у 1959 р. Документи, що надходять, можна поділити на дві групи: ті, що створюються у філіалі, і ті, що надходять від інших організацій.

Створювані філіалом матеріали складаються з креслень, виконаних на кальці, і з текстової документації. Оскільки філіал здебільшого займається реконструкцією цукрових заводів, то основу архівного фонду становить технічна документація з цього питання.

Правильно оформляти технічні документи в діловодстві та упорядковувати ті з них, що зосередилися в архіві, нам в значній мірі допомагає «Укрдіпроцукор».

Поділимося вже набутим досвідом у процесі роботи.

Облік креслень на кальці ведемо в інвентарній книзі за наростаючими номерами, де вказується завод, об'єкт, назва креслення, частина, стадія проектування, розмір аркуша та прізвище виконавця креслення.

Шифрується креслення так: кожному цукровому заводу присвоюється номер, який не змінюється і при наступних реконструкціях заводу (наприклад, Соколовський цукрозавод має № 333). Цукровий завод може укласти з нашою організацією угоду на реконструкцію, припустимо — головного корпусу (№ угоди — 49), а через деякий час — на реконструкцію тракту подачі буряків (№ угоди — 417). Таким чином, верхня частина шифру буде відповідно 333/49 та 333/417.

Кожній споруді цукрового заводу присвоюється умовний номер, так: головний корпус — 1, ТЕЦ — 2, склад цукру — 5 і т. д.

* Український державний інститут по проектуванню підприємств цукрової промисловості.

Кожний проектант, виконуючи креслення за тією чи іншою спеціальністю, ставить умовні буквені позначення цієї спеціальності: будівельна — А, теплотехнічна — Т, технологічна — П, сантехнічна: водопровід, каналізація — ВК; опалення, вентиляція — ОВ і т. д.

Кожному наступному кресленню за спеціальністю присвоюється порядковий номер.

Отже, повний шифр має такий вигляд: $\frac{333/34}{2-Т-15}$, де: 333 — № заводу, 34 — угода із замовником, 2 — ТЕЦ (об'єкт), Т — теплотехнічна частина (спеціальність), 15 — порядковий номер креслення.

Таке шифрування дуже зручне для роботи архівіста, бо кальки креслення зберігаються у нас в папках з клапанами відповідно — завод, об'єкт, спеціальність (частина). На кожну частину заготовляється роздільник.

Для проектанта це зручно тим, що він може, називаючи об'єкт відповідного заводу за певний рік (якщо реконструкція проводилася кілька раз) одержати його весь у комплексі.

У папках є внутрішні описи креслень. Таким чином, відповідає необхідність шукати потрібне креслення в каталозі. Це має і свою негативну сторону, оскільки описи швидше рвуться і їх доводиться замінювати новими. Але це себе виправдовує тим, що проектант витрачає менше часу на пошуки в каталозі потрібного креслення.

Пояснювальні записки і технічні розвідування знаходяться окремо від кошторисів — для зручності при видачі проектантам, хоч записуються в одній інвентарній книзі. Зберігаються вони за алфавітом заводів бібліотечним способом.

Обсяги будівельних робіт обліковуються і зберігаються окремо. Це обумовлено тим, що строк зберігання їх був встановлений на один рік¹. І хоч тепер цей строк продовжений до 15 років², ми не змінюємо прийнятну систему обліку, причому враховуємо строк зберігання.

Копії креслень, зняті з креслень інших організацій, виконані на кальці, обліковуються в окремій інвентарній книзі, а зберігаються в папках з клапанами за спеціальностями (А, Т, П і т. д.), а всередині папок — за потоковою системою.

В архіві розпочалась робота по каталогізації креслень (картки систематизовані по заводах, об'єктах, частинах і т. д.) — біля 50% їх взято на картки. Але мені здається, що каталог треба робити за простішою схемою.

Якщо робити картки на кожне креслення, то надто зростає їх кількість й утруднюється пошук потрібного матеріалу.

Тепер в архіві (у нас технічний архів і технічна бібліотека об'єднані) працює три співробітники. Один з них займається видачею технічної документації проектантам, другий і третій — обліком та оформленням всієї документації.

На закінчення хотілося б побажати, щоб Головне архівне управління при Раді Міністрів СРСР з допомогою архівних працівників технічних архівів різних організацій розробило єдині правила обліку, оформлення та зберігання технічної документації.

Ж. Полубуткіна

¹ Методические указания по экспертизе научной и практической ценности технических документальных материалов, М., 1956, стор. 32.

² Перечень документальных материалов, образующихся в деятельности государственного комитета по делам строительства СССР (Госстроя СССР) и подведомственных ему учреждений и организаций, с указанием сроков хранения материалов, М., 1964, стор. 45.

БОРОТЬБА ЗА Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ВІДЕНСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (1901—1907 рр.)

Завзята боротьба, що точилася довкола імені і творчості Т. Г. Шевченка ще за його життя, продовжувалася довго й після його смерті. Реакціонери всіх мастей, яким ненависне було полум'яне слово поета, всіма силами намагалися знищити дієвість його думок, не допускати їх до широких мас народу.

На західноукраїнських землях боротьба за і проти Шевченка велася різними способами. Буржуазна влада всякими доступними їй засобами нищила слово Шевченкової поезії¹. У період австрійського панування в Галичині переслідування Шевченкових творів інколи настільки посилювалося, що його відгуки виходили далеко за межі Східної Галичини.

Як свідчать знайдені недавно матеріали, ще у 1901 р. відгомін переслідування Шевченкових ідей докотився до віденського парламенту. Мабуть уперше в історії цього форуму тоді під високими склепіннями розкішної парламентської будівлі пролунали запальні слова Шевченкової музи, об'єднуючи довкола себе представників чотирьох народів (українського, польського, чеського, австрійського), які виступили на захист великого поета-громадянина.

Безпосереднім приводом появи «Шевченківської тематики» на засіданні палати депутатів австрійського парламенту (так званої Державної ради) 31 травня 1901 р. стало те, що в 1899 р. у львівській газеті «Громадський голос» був надрукований популярний нарис про життя і творчість Шевченка². Автор нарису — молодий журналіст (пізніше громадський діяч та історик міжнародних відносин, професор міжнародного права університету в Празі та науковий співробітник Українського інституту марксизму-ленінізму в Харкові) Михайло Лозинський³.

Нарис вже тоді прийшовся не до душі львівській прокуратурі, яка конфіскувала окремі місця в розділі «Відносини Шевченка до Польщі й Росії. Поема «Кавказ»⁴. Незабаром автор переробив нарис і в 1901 р. видав його невеликою книжечкою для розповсюдження серед широких кіл населення, насамперед серед робітництва і селянства⁵. Львівська прокуратура з люттю накинулася на брошуру, викреслюючи з неї міс-

¹ Див. Я. Дашкевич. Цензурні переслідування Шевченкових творів на Західній Україні в 30-х роках ХХ ст., «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», К., 1964, № 2, стор. 17—23.

² М. Лозинський. Тарас Шевченко. Його життя і значення для русько-українського робучого народу, газ. «Громадський голос», Львів, 1899, № 8—17.

³ В останній час на значення наукової творчості М. Лозинського вказується в статтях О. Мороза, з неопублікованої спадщини О. Маковея, «Жовтень», Львів, 1959, № 11, стор. 132—133, та В. Гладкого, Ні, не мовчав Стефаник у парламенті, газ. «Літературна Україна», 15 червня 1965 р.

⁴ «Громадський голос», 1899, № 13, стор. 107.

⁵ М. Лозинський. Тарас Шевченко. Його життя і значення, Львів, 1901.

ця «богохульного» змісту та абзаци, спрямовані проти шляхетського панування на українських землях. Жертвою цензорського олівця став не лише авторський текст, але й наведені в брошурі уривки з семи Шевченкових творів («Варнак», «Якби тобі довелось», «Сон (Комедія)», «Якби ви знали, паничі», «Відьма», «Неофіти», «Москалева криниця»). Конфіскація викликала велике обурення громадськості. Група депутатів парламенту вирішила з цього приводу подати на засіданні парламенту відкритий запит (інтерпеляцію) міністрові юстиції Францові Клейну.

Першим підписав запит ініціатор його — польський депутат Ернст-Теодор Брейтер (1865—1935)⁶ — обранець львівських робітників, незалежний соціаліст, один з тих небагатьох лівих польських політичних діячів, які на практиці визнавали права українського населення Галичини. На захист імені Т. Г. Шевченка від зазіхань шляхетсько-поміщицької влади, крім Е.-Т. Брейтера, виступило ще 14 опозиційних депутатів. У боротьбі за Шевченка об'єдналися відомі політичні діячі кількох народів Австрії. Інтерпеляцію підписали, між іншим, чеські депутати Вацлав Кльофач (1868—1942; журналіст, один з організаторів Чеської народно-соціалістичної, пізніше Чехословацької народно-соціалістичної партії), Йозеф Гібеш (1850—1921; один із засновників Чеської соціал-демократичної партії), Вацлав Фресль (1868—1915; робітник газового заводу, пізніше журналіст), Вацлав Шок (журналіст, організатор Слов'янської соціальної партії).

До запиту приєдналися видатні австрійські політичні діячі з лівого крила парламенту — Карл Зейц (1869—1950; один з керівників соціал-демократичної фракції парламенту, в 1934 р. — один з організаторів збройного повстання віденських робітників, пізніше в'язень гітлерівських концентраційних таборів), Юліус Офнер (1845—1924; відомий юрист і соціолог). Від Українського парламентського клубу інтерпеляцію підписали — літературознавець, дослідник Шевченкової творчості Юліан Романчук (1842—1932) та Андрій Кос (1864—1918).

31 травня 1901 р. письменник Гуго Альбрехт прочитав текст запиту на засіданні парламенту⁷. Як слід було сподіватися, міністр юстиції не відповів на запит⁸. Відповідати було нічого. Але захисники Шевченка добилися свого. Адже конфісковані абзаци були прочитані на засіданні парламенту. Вони згідно із законом вже могли розповсюджуватися без будь-яких дальших перешкод — у вигляді парламентської інтерпеляції. У цьому ж 1901 р. нарис М. Лозинського був перевиданий у США⁹, куди, правда, не сягала рука австрійської цензури, яка, однак, тепер вже не могла перешкодити розповсюдженню американського видання в Галичині. В квітні 1902 р. брошуру було видано ще раз у Львові коштом автора¹⁰. Частина її передруковувалася в 1914 р. у ювілейній збірці, присвяченій пам'яті Т. Шевченка¹¹.

⁶ Е.-Т. Брейтер не був членом жодної політичної партії і не входив у жоден з парламентських клубів, називаючи себе «незалежним соціалістом». Про нього див. Z. Lasocki, Ernest Breiter, «Polski słownik biograficzny», t. 2, Kraków, 1936, str. 425 — 426.

⁷ Текст запиту в скороченому вигляді публікується нижче.

⁸ Index zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates. XVII Session. Bd I, Wien, 1907, S. 490.

⁹ М. Лозинський. Тарас Шевченко. Його життя і значення, «Календар для американських русинів на рік 1904», Оліфант, Пенсильванія, [1901], стор. 3—59 і також окремі відбиток.

¹⁰ Його ж, Тарас Шевченко. Його життя і значення, Львів, 1902, з приміткою на титульній сторінці: «По конфіскації другий незмінений наклад яко інтерпеляція посла Брейтера». Пор. газ. «Свобода», Львів, 1902, № 15, стор. 5.

¹¹ Його ж, Про Тараса Шевченка, зб. «Про батька нашого Тараса Шевченка», Коломия, 1914, стор. 3—30. Цьому виданню знову не поталанило. 15 липня 1933 р. воно було конфісковане рішенням Чортківського окружного суду (див. С. Магальс. Опис сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків у Польщі до 30 червня 1937 р., 2-е вид., Львів, 1937, стор. 32).

Немов у помсту за невдачу з конфіскацією брошури М. Лозинського, львівська прокуратура в грудні 1901 р. конфіскувала уривки з третього видання книги «Чем есть для нас Шевченко», яку написав український буржуазний історик і літературознавець Пилип Свистун (1844—1916)¹². Курйозним є не лише те, що прокуратура конфіскувала третє видання книги (попередні видання не конфісковувалися), а те, що конфіскувала саме ту частину книги, в якій автор, стоячи на реакційних москвофільських і клерикальних позиціях, полемізував з Т. Шевченком... Справа конфіскації двічі розглядалася на суді¹³. І остаточно все-таки жертвою прокуратури стали Шевченкові твори. Було конфісовано уривки з віршів «Полякам» (рядки 12—24)¹⁴, «Якби ви знали, паничі» (рядки 53—77) та з поем «Гайдамаки» (рядки 1559—1562), «Єретик» (рядки 88—93, 153—161) і «Марія» (рядки 26—28, 36—50, 130—135, 175—181, 212—233, 270—276, 291—303, 306—310, 389—393, 442—444, 472—479, 525—529, 608—613, 623—630, 646—659). П. Свистун змушений був випустити в 1902 р. новий тираж своєї книги вже без конфісованих місць з наново надрукованими стор. 105—120¹⁵.

Ім'я Т. Г. Шевченка 16 жовтня 1907 р. знову виринуло на засіданні віденського парламенту. Причиною другого відкритого запиту стало те, що 8 лютого 1907 р. жандарм з поста в Куровичах Перемишлянського повіту конфіскував у трьох селян медальйони з зображенням Т. Шевченка. Ці пам'яткові медальйони, наскільки можна встановити зібраними тепер відомостями¹⁶, були виготовлені з ініціативи західноукраїнського громадського діяча Кирила Трильовського (1864—1941) — вони масово поширювалися серед галицького селянства¹⁷.

Нову інтерпеляцію, спрямовану, в даному випадку, австрійському міністрові крайової оборони фельдмаршал-лейтенантові Фрідріхові фон Георгі (йому підпорядковувалася жандармерія), підписав 21 український депутат парламенту з Галичини і Буковини. Крім ініціатора інтерпеляції, голови Українського парламентського клубу Євгена Олесницького (1860—1917), її підписали ще відомий учений-юрист Станіслав Дністрянський (1870—1935; професор університету у Львові і в Празі, з 1927 р. академік Академії наук УРСР), письменник-драматург Григорій Цеглинський (1853—1912), згаданий вже вище літерату-

¹² Странная конфиската, газ. «Галичанин», Львів, 1901, № 275, стор. 3.

¹³ Снесение конфискаты, там же, 1902, № 24, стор. 3.

¹⁴ Нумерація рядків дається згідно з виданням Т. Шевченка «Повне зібрання творів у шести томах», т. 1—2, К., 1963.

¹⁵ Ф. И. Свистун. Чем есть для нас Шевченко, Львов, 1901 [фактично 1902]. На стор. 109—111 цього видання автор описав історію конфіскації.

¹⁶ Автор повідомлення дякує львівському колекціонеру С. С. Гайдучкові за відповідні відомості та за дозвіл репродувати збережені в його колекції Шевченківські медальйони і значки, що поширювалися в Галичині в період до Першої світової війни.

¹⁷ Див. репродукцію лицьової сторони медальйона на доданій таблиці (№ 1). Медаль виготовлена з бронзи (скульптор М. Парашук, гравер Ю. Гундерт), діаметр 29 мм. На лицьовій стороні — погруддя Т. Шевченка та напис «1814 Тарас Григорієвич Шевченко 1861». На зворотній стороні — емблема Русько-української радикальної партії (восьмикутна зірка з двома руками, що вітаються і тримають серп, та літерами Р. У. Р. П. — зображення і літери в середині зірки). Русько-українська радикальна партія — прогресивна селянська політична організація, заснована в 1890 р. І. Франком, М. Павликом та іншими. Див. М. М. Кравець. До питання про Русько-українську радикальну партію в Східній Галичині в 90-х рр. XIX ст., зб. «З історії західноукраїнських земель», т. 2, К., 1957, стор. 124—140. Про Шевченківську медаль 1907 р. див. також Я. Сенік, О. Купчинський. Документи ЦДІА УРСР у Львові про Т. Г. Шевченка, «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», К., 1965, № 1, стор. 67.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ МЕДАЛЬЙОНИ, ЗНАЧКИ І БРОШКИ, ЩО ПЕРІОД ДО ПЕРШОЇ

1 — медаль, Львів, видана заходами К. Трильовського, бл. 1907 р., бронза; 2, 5 — йони, Львів, 1911 р., бронза; 6 — запонка, США, до 1914 р., емаль на латуні; емаль на латуні: медальйон складається з двох частин — горішньої з портретом туні; 6—9 видані мабуть заходами Українського народного союзу; 10 — брошка, го свята у Львові, латунь; 11 — брошка, Нью-Йорк, 1914 р., друк під целофаном на

ПОШИРЮВАЛИСЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В
СВІТОВІЙ ВІЙНИ

3 4 5 см

значки, Львів, видані мабуть заходами В. Шухевича, 1911 р., бронза; 3, 4 — медаль-
7 — значок, США, до 1914 р., емаль на латуні; 8 — медальйон, США, до 1914 р.,
Т. Шевченка і долішньої з дзеркальцем; 9 — брошка, США, до 1914 р., емаль на ла-
Львів, 1914 р., видана заходами Організаційного комітету Крайового Шевченківсько-
латуні.

рознавець Юліан Романчук та Кирило Трильовський. Характерно, що від моменту самої події до інтерпеляції в парламенті минуло понад 8 місяців. Угодовське керівництво Українського парламентського клубу у Відні довго думало, поки під тиском громадськості, обуреної переслідуванням пам'яті Т. Шевченка, наважилося подати свою інтерпеляцію.

Письмоводитель палати депутатів Вінцентій Яблонський зачитав інтерпеляцію 16 жовтня 1907 р.¹⁸ Збережені архівні матеріали дають можливість простежити дальшу долю цього парламентського запиту. Лише майже через чотири місяці після запиту, 12 лютого 1908 р., міністр внутрішніх справ звернувся до львівського намісництва «з проханням негайно повідомити про стан справи, що є в основі цієї інтерпеляції, та про можливі розпорядження з цього приводу»¹⁹. Намісник — відомий тоді ворог національно-визвольного руху, польський магнат Анджей Потоцький — не дуже поспішав розслідувати цей досить скандальний випадок. Тому міністр внутрішніх справ був змушений 1 квітня 1908 р. вимагати прискорення розгляду справи²⁰. Лише тоді запрацювала галицька бюрократична машина. Перемишлянське староство 8 квітня 1908 р. (згідно з листом до намісництва) почало виправдовуватися, що медальйон був конфіскований в селянина Т. Гузара з Ганачівки тому, що він носив його ...не лише в свято, але й у будні дні²¹. Один з конфіскованих медальйонів повернено Т. Гузареві, інші, очевидно, пропали. Під тим приводом, що медальйон повернено власникові, намісництво відмовилося вжити будь-які заходи²². Справу затушували. Депутати парламенту, як і в 1901 р., відповіді на свій запит не одержали²³.

Медальйони та значки із зображенням Шевченка ще довго не давали спокою львівському намісництву. «Австрійський патріот» коломийський вчитель Діонізій Труш, що їздив по Галичині з доповідями «утраквістичною (рутенсько-польською) мовою на тему «Ювілей панування цісаря Франца-Йосифа I в Австрії»²⁴, написав 4 вересня 1909 р. донос до командування XI корпусу у Львові. Донощик повідомляв, що на одному селянському святі в Коломиї бачив Шевченківські медальйони на грудях багатьох селян. «Патріот» вимагав, щоб жандармерія конфісковувала ці медальйони. На думку донощика, Шевченківські медальйони — переконливий прояв процесу полівіння мас. «З великим запалом, — писав Д. Труш, — і любов'ю до габсбурзької династії поспішаю я всюди, щоб поширювати австрійський патріотизм, бо теперішній час дуже важливий — Австрія втрачає кожного дня ґрунт, бо, на жаль, полівіння охоплює майже кожний стан»²⁵. Шевченківські медальйони стояли донощикові перепорою на шляху поширення «австрійського патріотизму».

Австрійська бюрократія заворушилася. 19 вересня 1909 р. донос помандрував до львівського намісника²⁶ і до імперського воєнного міністра, звідтіля — до міністра внутрішніх справ, який 1 грудня 1909 р. надіслав наміснику вимогу повідомити про вжиті заходи²⁷. Полетіли розпорядження до Коломиї, де 17 грудня 1909 р. Д. Труш підтвердив свій донос про загрозові Шевченківські медальйони. 18 грудня 1909 р.

¹⁸ Текст інтерпеляції публікується нижче.

¹⁹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5086, арк. 3.

²⁰ Там же, арк. 1.

²¹ Там же, арк. 4.

²² Лист міністрові внутрішніх справ від 1 травня 1908 р. Там же, арк. 2.

²³ Index zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates. XVIII Session 1907 — 1909. Bd 1. Wien, 1909, S.305.

²⁴ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5086, арк. 8.

²⁵ Там же, арк. 8.

²⁶ Там же, арк. 7.

²⁷ Там же, арк. 13.

коломийський староста наказав жандармерії, щоб вона встановила походження медальйонів і доповіла про осіб, які їх носять. Вже 23 січня 1910 р. з Коломиї до Львова пішло донесення про те, що медальйони купують в коломийському Народному домі і що 5 селян з Балинець носять їх цілком відкрито²⁸.

Понад два роки мандрувало це донесення коломийського старости по різних канцеляріях намісництва. Мабуть не так просто було придумати щось — навіть горезвісній галицькій адміністрації — у зв'язку з дutoю справою про Шевченківські медальйони²⁹. Лише 16 березня 1912 р. львівське намісництво видало розпорядження коломийському старості про те, що карати осіб, які продають Шевченківські медальйони можна лише тоді, коли при цьому порушуються правила промислового закону (тобто правила продажу), а людей, які носять медальйони, можна карати лише в тому випадку, якщо ці медальйони подібні до військових чи цивільних орденів³⁰.

Всі ці характерні епізоди боротьби за і проти Шевченка у буржуазно-поміщицькій Австрії — переконливе свідчення того жаху і ненависті, з якими зустрічала реакція не тільки слово, але навіть зображення геніального Кобзаря.

Д. Малахівський

№ 1

1901 р., травня 31 — Із запиту депутата австрійської Державної ради Е.-Т. Брейтера і товаришів до міністра юстиції Ф. Клейна у зв'язку з конфіскацією львівським прокурором брошури М. Лозинського «Тарас Шевченко. Його життя і значення».

Цісарсько-королівський прокурор у Львові дійшов у зловживанні своєю урядовою владою так далеко, що конфіскує найбільш невинні статті, якщо вони мають радикальний відтінок.

Так, у ці дні він конфіскував брошуру під заголовком «Тарас Шевченко. Його життя і значення», яку написав член радикальної партії пан Михайло Лозинський, і не пощадив навіть ті абзаци, що були надруковані ще в 1899 р. в радикальній газеті «Громадський голос». Жертвою конфіскації стали навіть окремі цитати з віршів найславнішого українського поета Шевченка. Як особливе явище треба підкреслити те, що цісарсько-королівський прокурор конфіскував всі ті абзаци, що спрямовані проти господарювання шляхетської кліки в Галичині та проти клерикальних прагнень, хоча в цих абзацах є лише гола правда. Внаслідок цієї запопадливості пана цісарсько-королівського прокурора конфісковано такі цілком невинні й правдиві абзаци вищезгаданої брошури:

«Як мало значить горстка панів-неробів супроти мільйонів робучих людей» (сторінка 16)³¹.

«Нещасні зведені дівчата так гаряче брав Шевченко в оборону, що написав окрему поему «Мати-покритка», в якій описує безталанну до-

²⁸ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5086, арк. 6, 9, 11, 14.

²⁹ За цей час львівська прокуратура встигла конфіскувати ще один твір Т. Шевченка. В грудні 1910 р. було конфісковано вірш «Якби ви знали, паничі», надрукований в «Робітничому календарі на 1911 р.», Львів, 1911, стор. 72—74. Див. «Шевченко — сконфіскований!» — Газ. «Земля і воля», Львів, 1910, № 49, стор. 4.

³⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5086, арк. 12. Шевченківські медалі, про які йшла мова в інтерпеляції 1907 р., носили на західноукраїнських землях й далі — до Першої світової війни. Див. фотографії в зб. «Вставайте, кайдани порвіте. На спомин Крайового Шевченкового свята у Львові 28.VI.1914», [Львів, 1914], стор. 12—13.

³¹ Конфісковані абзаци цитуються за львівським виданням 1902 р. Стор. 16 львівського видання 1901 р. відповідає стор. 18 видання 1902 р. (розділ I. Життя Тараса Шевченка).

лю зведених дівчат. За часів Шевченка найбільше зводили сільських дівчат паничі, бо тоді було їм усе вільно, тому Шевченко їх власне вважає головною причиною дівочої неслави і п'ятує їх острыми словами:

«...Жили
В дворі, гуляли, в карти грали,
Свого весілля дожидали
Та молодих дівчат в селі
Мов бугаї, перебирали.
Звичайне, паничі»³².

І доти, на думку Шевченка, не одна дівчина стане нещасною матір'ю-покриткою, доки над народом матимуть власть пани:

«...Поки села,
Поки пани в селах,
Будуть собі тинятися
Покритки...»³³

«Марія» — се історія життя божої матері. Шевченко представляє, що вона мала лиш одного сина Ісуса від молодого пророка, що за проповідування правди наложив опісля головою. Коли Христос виріс і став проповідувати, ходила вона за ним усюди, а по його смерті збрала його учеників і разом з ними проповідувала його науку, доки не вмерла в бідності.

Тимчасом декуди в євангелію стоїть, що Марія була жінкою старого Йосифа і мала більше дітей — синів і доньок. І ще в іншому Шевченко представив Марію та її сина Ісуса не так як в євангелію, але Шевченко зовсім не хотів тим понизити Марії — противно, він підніс і звеличив її, а разом із нею і всіх нещасних жінок далеко вище, як се зроблено в церковних книгах» (сторінки 23—24)³⁴.

«Отже, не Шевченкова вина, що описує такі картини, тільки вина польської шляхти, що дала матеріал до таких картин, що все рабувала в хлопів і довела до того, що вони мусіли вхопити за ножі.

Польська шляхта й тепер переслідує русинів³⁵ на кождім кроці, а коли русини начнуть боронитись, то повстає крик: «Русини невдячні, бунтівники!» Або й руське попівство. Єпископи видають куренди³⁶ против радикалів, попи говорять на них несотворені речі на проповідях, а коли радикали виведуть на світло денне попівські погані діла, то тоді всі кричать одним хором, що радикали бунтують людей против бога, неначе б бог і піп се одно і то саме» (сторінка 29)³⁷.

«Польська шляхта говорить, що гайдамаки були простими розбійниками. Се також неправда. Розбійник не стане в обороні покривджених, як се чинили гайдамаки. Інша річ, що вони криваво мстилися на панах, палили їх живцем, забивали навіть малих дітей, але се була лиш відплата польській шляхті за такі самі або ще й гірші діла» (сторінка 28)³⁸.

«Як Шевченко дивився на польську шляхту, так мусимо дивитись і ми. Ми, хоч би й хотіли, то не можемо навидіти³⁹ польських панів, бо вони віки цілі томили нас важкою панщиною; бо вони засіли на широких ланах, а бідний хлоп не має навіть де бараболі посадити; бо вони

³² «Варнак», т. 2, стор. 82—83, рядки 106—111.

³³ «Якби тобі довелося», т. 2, стор. 209, рядки 13—16.

³⁴ У виданні 1902 р. стор. 56—57 (розділ II. Провідні думки в Шевченкових творах, підрозділ 7. Жіночі постаті в Шевченкових творах).

³⁵ Слова «русини», «руський» в українських текстах початку XX ст. вживалися в значенні «українці», «український».

³⁶ Обіжники.

³⁷ У виданні 1902 р. стор. 28 (розділ II, підрозділ 3. Шевченкові «Гайдамаки» і його думки про відносини до Польщі).

³⁸ У виданні 1902 р. стор. 27 (розділ II, підрозділ 3).

³⁹ Тобто «не ненавидіти».

не дозволяють хлопам вибрати собі посла⁴⁰ по своїй волі, тільки самі пхаються на хлопських послів, аби опісля ухвалювати закони собі на користь, а на згубу хлопам; бо вони під час виборів спроваджують в супокійні, тихі наші села жандармів, котрі невинно проливають хлопську кров; бо вони хотіли б держати хлопа вічно в темноті й нужді і вічно над ним панувати. Але ми не маємо причини ненавидіти польських хлопів, з котрими польські пани поступають так само як з нашими хлопам. І найліпше було б, коли б руські і польські хлопів взяли за руки і спільно працювали над тим, аби вже раз повалити шляхетське панування в нашій країні» (сторінки 30—31)⁴¹.

«В сій справі мають хлопів римо-католицького обряду на Поділлі цікаву приповідку: «Попові не ходить о віру, але о шкіру», т[о] є, що коли попи перетягають кого з одного обряду на другий, або з однієї віри на другу, то ходить їм не о спасіння душі, тільки о те, аби мати в своїй парохії якнайбільше доходів» (сторінка 32) [...]»⁴².

Цісарсько-королівський прокурор у Львові однак невтомний у своїй сваволі та переслідує радикальні видання з чимраз більшою «досконалістю» [...]»⁴³.

Згідно з наведеним вище, ми дозволяємо собі запитати вашу ексцеленцію таке:

1. Чи ваша ексцеленція схильні повчити прокурора у Львові, що він повинен закон шанувати, а не зловживати ним на користь клерикальної і шляхетської кліки?

2. Що думають ваша ексцеленція зробити, щоб в майбутньому більше не повторювалося таке яскраве зловживання урядовою владою з боку прокурора?

[15 підписів]

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1901. XVII Session. Bd. 6, Wien, 1901, S.4635—4637. Переклад з німецької мови.

№ 2

1907 р., жовтня 16.— Запит депутата австрійської Державної ради Є. Олесницького та товаришів до міністра крайової оборони фельдмаршал-лейтенанта Ф. фон Георгі в зв'язку з конфіскацією Шевченківських медальйонів у селян с. Ганачівки Перемишлянського повіту.

В дні 8 лютого 1907 [р.] жандарм з постерунка⁴⁴ Куровичі, з повіту Перемишляни, skonфіскував у селян Теофіля Гузара, Йосефа Харкавого і Андруха Лемика медальйони з погруддям руського поета Тараса Шевченка.

Факт сей єсть для цілого руського народу діткливим⁴⁵ пониженням, бо дотикає він культу поета, цілим народом високо поважаного. І для того запитують підписані:

1. Чи вашій ексцеленції відомий є сей факт?

⁴⁰ Депутата.

⁴¹ У виданні 1902 р. стор. 30—31 (розділ II, підрозділ 3).

⁴² У виданні 1902 р. стор. 31—32 (там же). Далі пропущено абзаци з розділу II, підрозділ 5. Кавказ і підрозділ 8. Релігійність Шевченка (стор. 41 та 51—53 видання 1901 р. або стор. 43 та 56—57 видання 1902 р.), в яких подаються уривки з поем «Сон» (т. I, стор. 240, ряд. 149—154), «Відьма» (т. II, стор. 313, ряд. 345—350), «Неофіти» (т. II, стор. 553, варіант, що відповідає ряд. 296—300) та з вірша «Якби ви знали, паничі», (т. II, стор. 253, ряд. 57—60).

⁴³ Пропущено частину запиту, що стосується конфіскації газети «Громадський голос» від 16 травня 1901 р. за абзаци в статті «Праця і хліб».

⁴⁴ Жандармський пост.

⁴⁵ Болючим.

2. Чи ваша ексцеленція є готовий винувника сего факту до строгої одвічальності ⁴⁶ потягнути?

[21 підпис]

Anhang zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1907. XVIII Session (21 bis 33 Sitzung), Wien, 1908. S. 2147.

ЛИСТ А. І. ПОДОЛИНСЬКОГО ДО С. А. ПОДОЛИНСЬКОГО

Ім'я Сергія Андрійовича Подолинського — видатного українського вченого і мислителя, революціонера-демократа і соціаліста, пропагандиста ідей марксизму заслужено займає помітне місце серед великої плеяди самовідданих борців проти соціально-економічного, політичного і національного гноблення в 70—80-х роках XIX ст. на Україні і в Росії в цілому.

Істотну роль С. Подолинський відіграв у розвитку революційно-демократичної ідеології на Україні по шляху до марксизму. З-під його пера вийшов ряд цінних творів з широкою проблематикою, визначеною ідеями марксизму, які він розглядав як ідеологічну зброю революційної боротьби, науково-теоретичних досліджень. Український мислитель рішуче відкинув ідеалізм та реакційні буржуазні теорії, захищав матеріалістичне розуміння історії.

С. Подолинський ставив і розробляв актуальні й гострі проблеми, нерозривно зв'язані з розвитком суспільства, революційного міжнародного руху, із завданнями боротьби проти буржуазної ідеології.

Відкинувши погляди народників, а також лібералів, буржуазних і дворянських апологетів, С. Подолинський, спираючись на «Капітал» К. Маркса, досліджує й обґрунтовує історичну необхідність та об'єктивну закономірність розвитку капіталізму і пролетаріату, революційного і соціалістичного руху в Росії та на Україні в 70-х — на початку 80-х років XIX ст., широко досліджує актуальні проблеми соціально-економічних причин важких умов життя, гігієни і здоров'я народних мас на Україні.

С. Подолинський гостро критикував соціал-дарвінізм і мальтузіанство, виступив проти реформізму й опортунізму в робітничому русі, відстоював ідеї марксизму, революційну ідеологію I Інтернаціоналу.

З діяльністю С. Подолинського зв'язана широка журналістська і видавнича діяльність. На початку 70-х років він бере участь в організації журналу «Вперед!», редактором якого був П. В. Лавров. Починаючи з 1874 р., С. Подолинський висуває ідею створення українського революційного журналу і невтомно працює в цьому напрямі. В 1875 р. разом з О. Терлецьким С. Подолинський організує у Відні перше закордонне українське революційне видавництво і видає на свої кошти так звані «нелегальні метелики». Бере істотну участь в заснуванні «Громади», яку з 1880 р. видає на свій кошт, перетворюючи її з демократичного в революційно-демократичний орган.

В розквіті своїх творчих сил і надії здійснення широких науково-дослідницьких і видавничих планів, сповнений невичерпною енергією революційного пафосу та пропагандистської діяльності, С. Подолинський раптом натрапив на такі труднощі і перешкоди, які мали для його діяльності й життя згубні наслідки.

Політичні відносини в Росії на початку 80-х років, особливо після вбивства царя, надзвичайно ускладнилися, а реакція розгорнула широким фронтом наступ проти всіх прогресивних і особливо революційних сил. Жертвою цієї кампанії і став С. Подолинський.

⁴⁶ Відповідальності.

У 70-х роках С. Подолинський конспірував свою революційну діяльність. Але на початку 80-х років його діяльність і твори, а також участь у виданні «Громади» стали відомими царському урядові. Царські власті і вся реакція розгорнули широку кампанію проти С. Подолинського.

Злобні інтриги, шантаж і цькування не минули також і батьків Подолинського. Справа була ще й у тому, що єдиним спадкоємцем великого маєтку Подолинських був їх син Сергій Подолинський. Колишній генерал-губернатор Чертков і скористався цією ситуацією з метою вирвати маєток. Він використав свій орган «Киевлянин» для нагінки на С. Подолинського і його батьків, які дають утримання синові-революціонераві. Робиться навіть натяк на можливість конфіскації маєтку. Через це батьки продають Черткову свій маєток.

Проте царський уряд робить далі тиск на батьків С. Подолинського, щоб вони перестали надсилати йому гроші, які він використовує не тільки на своє утримання, але й на революційні цілі. В умовах дикого терору і шантажу батьки перестали надсилати синові гроші, що було однією з причин трагічного кінця всієї діяльності і творчості С. Подолинського.

М. Драгоманов згадував, що «старий Подолинський», тобто батько — Андрій Іванович, у зв'язку з цими подіями написав синові С. Подолинському якогось гострого листа. У Державній бібліотеці ім. В. І. Леніна зберігається цей лист, що є свідченням невимовного болю батьківського серця і трагізму розбитого людського життя. Подаємо цей лист.

А. Пашук

15 марта 1881.

Еще недавно ты писал мне о своей научно-литературной деятельности и уверял, что вообще твоя деятельность будет только легальной.

И это была безсовестная ложь!

Мне передали на днях, что о тебе громко говорят, как о соучастнике в издании Гр[омады]. Я не поверил, но мне показали самую книгу, и с ужасом и жгучим стыдом увидел твое имя в одной строке с именами отверженцев, восстающих с явной дерзостью против всего святого и законного.

Ты всегда был глух к нашим увещаниям и просьбам наших слез, твое жесткое сердце молчало, и теперь то какое же затмение ума не дало тебе понять, что ты губишь своих детей, готовишь им тяжкую будущность, лишая нас возможности оставаться в отечестве.

Положение наше здесь ты сделал невыносимым, и мы, несмотря на всевозможные старания, вынуждены принять крайнюю решимость. Все, что до сих пор мы старались сохранить для тебя и внуков, поспешим продать, а если же не удастся сделать это вскоре, то бросим на произвол, и, собрав кое-какие крохи для дневного пропитания, будем искать убежище на чужбине, где по крайней мере наш позор может оставаться неизвестным.

Какие последствия это будет иметь для тебя и твоих детей, предвидеть трудно. Глубоко скорбим об этих неизвестных, невинных жертвах, но если представится возможность оказывать им материальную помощь, то какую и когда об этом будешь предуведомлен.

Других отношений у нас быть не может до тех пор, пока не будем иметь полного убеждения, что ты совершенно покончил с тою деятельностью, которая отравляет горький остаток нашей жизни и доводит нас до последнего предела скорби и отчаяния.

Державна орденна Леніна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, ф. 232, картон 2, од. зб. 52.

МАТЕРІАЛИ ФОНДУ «УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЦРПС ПО УРСР» — ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У березні 1964 р. до ЦДІА УРСР в Києві надійшли на зберігання матеріали Уповноваженого ВЦРПС по УРСР. Вони охоплюють діяльність апарату Уповноваженого аж до ліквідації, тобто до утворення Української Республіканської Ради професійних спілок (УРРПС).

У 315 од. зб. вказаного фонду знайшла відображення багатогранна діяльність профспілок республіки. Проте ці документи ще не введені в науковий обіг. Вони лише частково використані в кандидатській дисертації А. Стадника «Керівництво КП України профспілковими організаціями в боротьбі за виконання IV п'ятирічки в галузі промисловості», в монографії В. Сидоренко «Шляхом великого почину» (1965 р.) та ряді статей М. Горлача.

Найцікавішими документами є постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б), РНК УРСР і ЦК КП(б)У з різних питань діяльності профспілок, постанови Секретаріату ВЦРПС і доповідні записки з питань відновлення профспілкових організацій у визволених від німецько-фашистських загарбників районах. Вони зосереджені в 25 од. зб.

Понад 60 од. зб. — це матеріали і акти обстежень діяльності профорганів. Вони ж висвітлюють і діяльність апарату Уповноваженого ВЦРПС по УРСР. Майже в 30 справах знаходяться довідки та інформації про роботу профспілок України.

Тут дослідник знайде відомості про злиття дрібних профспілок і про профспілкові керівні кадри, статистичні звіти центральних, обласних, республіканських та районних комітетів профспілок з усіх галузей їх діяльності, протоколи жюри по проведенню олімпіад та оглядів художньої самодіяльності і спартакіад, матеріали про роботу профспілок під час виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР, утворення Української Республіканської та обласних Рад професійних спілок на Україні. Є також списки кращих виробничників промисловості, транспорту, радгоспного виробництва. Все ж найбільше місця займають квартальні і річні звіти центральних, республіканських, обласних, басейнових і транспортних комітетів профспілок, що знаходилися на території України¹.

Вивчаючи документи фонду, можна рік за роком простежити основний напрям діяльності профспілкових організацій та їх організаційне удосконалення, яке випливало з тих завдань, що стояли перед трудящими масами у післявоєнний період.

В міру визволення території України від німецько-фашистських загарбників, починаючи з кінця 1943 р. відновлюють свою роботу профспілкові органи — центральні, республіканські комітети. Основним у діяльності профорганів у цей період було виконання постанови Державного Комітету Оборони від 11 липня 1944 р. «Про відбудову металургійних заводів Півдня», рішень травневого Пленуму ЦК КП(б)У «Про ліквідацію наслідків хазяйнування німецько-фашистських загарбників на металургійних заводах Півдня»² і постанови Секретаріату ВЦРПС від 21 червня 1943 р. «Про відновлення профспілкових організацій у визволених від німецьких окупантів районах»³. В цих постановах, зокрема, говорилося про необхідність відновлення всіх профспілкових організацій і особливо заводських, шахтних, цехових, дільничних та місцевих.

¹ Центральний Комітет спілки працівників залізничної промисловості обслуговував трудящих України і Чіатур-Марганцевого басейну, ЦК спілки коксохіміків на території УРСР мав 31 і в РРФСР — 5 ФЗМК; ЦК спілки чорної металургії Півдня обслуговував трудящих металургійної промисловості південної частини СРСР, а ЦК спілки працівників вогнетривкої промисловості СРСР — трудящих цієї ж галузі промисловості всього СРСР. Тому в ЦДІА УРСР у м. Києві з матеріалів можна дізнатись про роботу вказаних центральних комітетів профспілок серед трудящих і за межами України. (Див. ф. 267, оп. I, спр. 19, арк. 87, 137).

² ЦДІА УРСР у м. Києві ф. 267, оп. I, спр. 5, арк. 86.

³ Там же, спр. 1, арк. 1.

вих комітетів, які б допомогли партійним і радянським органам виконати завдання, спрямовані на відродження економіки.

Для подання допомоги профорганам республіки у справі виконання постанов партії та уряду спеціальним рішенням Секретаріату ВЦРПС в Києві з листопада 1943 р. було створено бригаду ВЦРПС по УРСР, яку пізніше реорганізовано в апарат Уповноваженого ВЦРПС по УРСР. Апарат Уповноваженого за перший рік роботи підготував і провів профспілкові конференції в 25 обласних комітетах Київської області⁴. Це була значна допомога профорганам республіки у справі відновлення роботи профспілкових організацій.

Центральні, республіканські, обласні комітети профспілок проводили велику роботу по організації виборів ФЗМК. Наприклад, ще в жовтні-грудні 1943 р. було проведено профспілкові конференції на металургійних заводах та установах металургійної промисловості України, на яких обрано заводські комітети і ревізійні комісії профспілок. Останні пізніше проводили вибори цехових комітетів і профгрупоргів та профактивістів⁵. З 1 січня по 1 березня 1944 р. ЦК спілки працівників кам'яновугільної промисловості Донбасу провів вибори понад 500 шахткомів. І в міру створення виробничих одиниць та шахтобудівельних контор створювалися нові профспілкові організації. Цей процес відновлення спілок вугільників тривав аж до кінця 1944 р.⁶ В коксохімічній промисловості відновлення профспілкових організацій в основному закінчилося в лютому⁷, а в залізорудній — у вересні 1944 р.⁸

Документальні матеріали свідчать, що 1945 рік для профспілок України був роком завершення їх відновлення, зміцнення кадрами і широкого залучення до роботи профактиву. В апарат ЦК спілок поверталися демобілізовані з армії, обрані ще в 1939 р. члени ЦК. На 1 січня 1946 р. на Україні діяли 21 центральний, 27 республіканських, 286 обласних, 63 транспортних, 30 міських, 1741 районний, 26069 фабрично-заводських і місцевих комітетів професійних спілок⁹.

В. І. Ленін підкреслював, що профспілкові організації повинні об'єднувати якомога ширші маси трудящих за професіями, щоб згуртовувати і виховувати їх в колективі. Закон про відбудову і дальший розвиток народного господарства СРСР на 1946—1950 рр., його величні завдання також вимагали дальшого організаційного зміцнення профспілок. Тому в післявоєнний період проходило злиття профспілкових організацій споріднених галузей виробництва. Так, у березні 1946 р. ЦК спілки працівників кам'яновугільної промисловості Донбасу було реорганізовано в ЦК спілки працівників вугільної промисловості західних районів. Якщо раніше ЦК спілки безпосередньо керував 35 районними комітетами спілок¹⁰, то після реорганізації на Україні в Луганській і Донецькій областях були створені обкоми спілки¹¹. Вони стали тісніше зв'язані з обласними комітетами партії, їх керівники при розгляді багатьох питань брали участь у роботі бюро комітетів КП(б)У, чого не могли робити члени ЦК спілки раніше.

У кінці 1948 р. профспілки працівників металургійної, коксохімічної, залізорудної і вогнетривкової промисловості були злиті в єдину спілку працівників металургійної промисловості¹² і створені два обласні комітети спілки — Донецький і Дніпропетровський, що також наблизило керівні органи до низових профспілкових організацій.

Недоліки організаційної структури профорганізацій, прагнення народу достроково виконати п'ятирічний план викликали необхідність створити міжспілковий керівний орган в республіках та областях.

В кінці 1948 р. в республіках, краях та областях були створені Ради професійних спілок¹³. Надаючи важливого значення створенню Рад профспілок, ЦК КП(б)У звернув особливу увагу партійних організацій на те, щоб вибори Рад профспілок забезпечили поліпшення профспілкової роботи, піднесення активності трудящих мас у боротьбі за дострокове виконання завдань післявоєнного розвитку республіки¹⁴.

Істотно допоможуть вивчити питання про залучення трудящих в члени профспілок статистичні матеріали фонду. Вони свідчать про те, що рік у рік в республіці зростала кількість членів спілок при постійному збільшенні чисельності робітників і службовців. Якщо на 1 січня 1946 р. на Україні членами профспілок було 75% всіх робітників і службовців¹⁵, то вже на 1 квітня 1948 р. — 85,3%¹⁶. Найбільшого

⁴ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 267, оп. 1, спр. 48, арк. 45.

⁵ Там же, спр. 5, арк. 190.

⁶ Там же, спр. 5, арк. 178.

⁷ Там же, арк. 13.

⁸ Там же, спр. 3, арк. 209.

⁹ Там же, спр. 26, арк. 5, 8.

¹⁰ Там же, спр. 5, арк. 178.

¹¹ Там же, спр. 48, арк. 3.

¹² Там же, спр. 48, арк. 13.

¹³ Там же, спр. 172, арк. 7.

¹⁴ Там же, спр. 238, арк. 3.

¹⁵ Там же, спр. 26, арк. 5.

¹⁶ Там же, спр. 48, арк. 3.

охоплення профчленством було досягнуто в спілці металургів Півдня. На 1 січня 1945 р. налічувалося 83,2%¹⁷, на 1 січня 1948 р.— 90,3%¹⁸.

За щоквартальними статистичними даними можна простежити також кількісне зростання рядів тих, хто змагався за дострокове виконання завдань відбудови і дальшого розвитку народного господарства республіки і в першу чергу провідних галузей виробництва. Так, на 1 січня 1946 р. змагалися 80,3% всіх трудящих вугільної промисловості¹⁹, а на 1 січня 1949 р.— вже 84,1%²⁰. Якщо на 1 січня 1947 р. були охоплені соціалістичним змаганням 80,3% трудящих вогнетривкої промисловості, то на 1 квітня 1947 р.— 93,5%²¹. Таке ж зростання характерне для всіх галузей народного господарства.

В архівних матеріалах є багато прикладів партійного керівництва соціалістичним змаганням. Наприклад, після глибокої перевірки профспілкової роботи в Запорізькій області 7 січня 1947 р. Оргбюро ЦК КП(б)У заслухало й обговорило доповідь секретаря Запорізького обкому партії про керівництво профспілками. У розгорнутому рішенні викрито великі недоліки і вказано шляхи поліпшення керівництва профспілками. Рішення розіслано всім партійним органам республіки, які переглянули свою роботу, спрямували її на посилення керівництва профорганізаціями²².

12 вересня 1947 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про поліпшення роботи профспілок щодо керівництва соціалістичним змаганням». Ці постанови в значній мірі активізували як партійну, так і профспілкову роботу. Центральні, республіканські, обласні комітети спілок і ФЗМК, виконуючи постанови ЦК КП(б)У, посилили організаційно-масову роботу серед трудящих.

З матеріалів фонду видно, що посилення партійними і профспілковими органами керівництва соціалістичним змаганням привело його до нового розмаху і масовості. Розгортаючи соціалістичне змагання, профспілкові організації не вважали його як самоціль. Основними завданнями його в перші післявоєнні роки були: організація мас на відбудову і дальший розвиток народного господарства, виконання і перевиконання п'ятирічного плану, боротьба за поліпшення матеріально-побутового і культурного життя трудящих. Тому профспілкові організації прагнули, щоб усі трудящі виконували й перевиконували змінні норми виробітку і взяті соціалістичні зобов'язання, щоб всіляко підносились продуктивність праці. Керовані партійними, профспілковими і комсомольськими організаціями, трудящі брали зобов'язання виробляти продукцію понад план, щоб швидше залікувати рани, завдані війною. Робітники, інженери, службовці вишукували резерви, удосконалювали виробництво, піклувалися про кращу організацію праці. Дані лише заводів Головкинсу, що знаходились на території Української РСР, свідчать, які результати давала самовіддана праця трудящих, як широко розгорнуте соціалістичне змагання сприяло випуску важливої продукції понад план і заощаджувало великі кошти для потреб держави. Так, колективи 27 коксохімзаводів України зобов'язалися протягом першої половини 1948 р. збільшити випуск валової продукції порівняно з тим же періодом 1947 р. на 23,9%, випуск коксу — на 29%, знизити собівартість продукції на 5,1%. Коли ж були підведені підсумки соцзмагання, то виявилось, що ці зобов'язання значно перевиконані. Випуск валової продукції збільшився на 43%, коксу — на 36%, собівартість знизилась на 8,9%²³.

Коксохіміки досягли цього завдяки значному пожвавленню організаторської та культурно-масової роботи профспілок і зокрема напруженій роботі по підвищенню кваліфікації працівників. Це в свою чергу сприяло тому, що місячний виробіток кожного робітника становив у середньому на цих заводах 104% плану²⁴, а в липні виконання норм робітниками-відрядниками порівняно з попередніми місяцями 1948 р. зросло від 8 до 19%²⁵.

У процесі соціалістичного змагання в усіх галузях народного господарства зростала кількість передовиків виробництва, які своєю працею заохочували всіх робітників працювати краще, допомагали відстаючим досягти їх рівня виробітку.

В документах фонду зустрічаються загальновідомі імена шахтарів Є. Пастухова, Н. Хавронічева, Ф. Безчеревного, О. Конькова, гірників С. Голубаря, Я. Трояна, І. Куцаківського, металургів І. Невчаса, П. Корнева, Д. Івченка, С. Афанасьєва й інших в усіх галузях виробництва²⁶.

В документах наводяться дані про дострокове виконання річних планів цілими колективами, що свідчить про переростання індивідуального соціалістичного змагання в колективне. Так, 4000 гірників Кривбасу, в тому числі 125 на руднику ім.

¹⁷ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 267, оп. 1, спр. 5, арк. 13.

¹⁸ Там же, спр. 144, арк. 1.

¹⁹ Там же, спр. 67, арк. 15.

²⁰ Там же, спр. 255, арк. 213.

²¹ Там же, спр. 174, арк. 1.

²² Там же, спр. 139, арк. 13.

²³ Там же, спр. 274, арк. 130.

²⁴ Там же, арк. 131.

²⁵ Там же, арк. 129.

²⁶ Там же, спр. 204, арк. 8, 15, 60—61.

К. Лібкнехта, 127 на руднику ім. Ільча виконали річні завдання до XXX річниці Великого Жовтня²⁷.

Документи фонду відображають піклування членів профспілок про удосконалення виробництва, кращу організацію праці. Десятки тисяч трудящих України намагалися подати цінну ініціативу, винайти якийсь пристрій, впровадити раціоналізаторську пропозицію, щоб своєю працею збагатити країну, зробити її міцнішою. Партийні і профспілкові організації очолювали творчу роботу мас, підтримували прогресивні починання винахідників і раціоналізаторів, допомагали поширенню передового досвіду.

З метою кращої організації раціоналізаторства і винахідництва профспілкові організації створювали спеціальні комісії. Такі ж комісії на прохання ЦК профспілок наказами Міністерств створювались при комбінатах, трестах, шахтоуправліннях. ФЗМК та комісії раціоналізаторства і винахідництва проводили виробничі наради в цехах, дільницях, змінах, організовували трудящих на масовий рух по вдосконаленню виробництва. Якщо в IV кварталі 1946 р. лише на підприємствах чорної металургії України було подано 4578 пропозицій і впроваджено у виробництво 3476²⁸, то в I кварталі 1948 р. було подано 7234 пропозиції і впроваджено 4898²⁹. Все це свідчить про велику активність трудящих в справі удосконалення виробничих процесів.

Велику роль у всьому цьому відіграли технічні кабінети, створені з ініціативи профспілок при великих клубах і будинках культури в 1948—1949 рр. До роботи в них залучалися здібні інженери і техніки, науковці вузів, передовики виробництва, які давали раціоналізаторам кваліфіковані технічні і наукові консультації. При зародженні чогось нового профспілкові організації підхоплювали і поширювали його.

В документах знаходимо цікаві відомості про те, як за роки Радянської влади поліпшилися умови праці в промисловості, на транспорті і будівництві, що привело до зниження виробничого травматизму в три рази, а в таких галузях, як машинобудування, чорна металургія та хімічна промисловість — у чотири рази³⁰.

Основне завдання партії — це боротьба за постійне поліпшення матеріально-побутових і культурних запитів народу. Цього партія домагається сама безпосередньо і через різні масові організації трудящих. Величезна роль у цій справі належить профспілкам, основним завданням яких є відстоювання інтересів робітників і службовців. Адже вони і були створені робітничими масами для захисту своїх інтересів. Тому, виховуючи в широких масах комуністичне ставлення до праці, бережливе ставлення до соціалістичної власності, профспілкові організації на базі всебічного розвитку соціалістичного виробництва досягали поліпшення життя трудящих. Для цього вони організовували громадський контроль за роботою відділів робітничого постачання, їдалень, буфетів, крамниць, будівельних організацій.

Багато цікавих документів свідчать про самовіддану боротьбу профспілок за поліпшення життя трудящих. Серед них є, зокрема, постанова XIV пленуму ВЦРПС від 3—8 грудня 1945 р.³¹

Щороку зростав житловий фонд. Лише по комбінату «Донецьквугілля» з 1946 р. по липень 1950 р. було здано в експлуатацію 657 тис. м² житла і все ж забезпечення житлом шахтарів на середину 1950 р. зросло недостатньо, а саме — по 4,7 м² на одного працюючого і члена його сім'ї та на одного робітника в гуртожитку — по 5,5 м²³². Такий стан був і в трьох інших комбінатах — «Артемвугілля», «Луганськвугілля» і «Донбасантрацит». Це пояснюється тим, що у вугільній промисловості республіки за п'ятирічку чисельність робітників і службовців зросла більше як у 2 рази, а будівництво жител відставало. У зв'язку з цим X з'їзд профспілок СРСР поставив перед профорганізаціями завдання значно посилити всю роботу в справі виконання планів житлового будівництва.

Архівні документи характеризують боротьбу профспілок за поліпшення побутових умов життя робітників, систематичну організацію рейдів-перевірок і соціалістичного змагання за створення найкращих побутово-житлових умов трудящих. Результати перевірок і матеріали громадських оглядів з урахуванням пропозицій трудящих погоджувалися з партійними органами, обговорювалися на загальних зборах працівників підприємств. На початку 1948 р. в Донецькій області громадським оглядом були охоплені підприємства побутового обслуговування вугільної промисловості, для чого створено 181 бригаду. Результати масового огляду обговорювалися на зборах і нарадах, в яких взяло участь 230 675 робітників і службовців У Луганській області в огляді взяли участь 4714 чол. профспілкового і партійного активу шахт. Для допомоги в організації і проведенні оглядів Луганський обком КП(б)У послав у райони 52 комуніста міста, а міські райкоми партії — 247 комуністів. У кожному районі були створені районні і шахтні комісії. Під час оглядів і перевірок здебільшого опера-

²⁷ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 267, оп. 1, спр. 204, арк. 18—19.

²⁸ Там же, спр. 80, арк. 8.

²⁹ Там же, спр. 291, арк. 1.

³⁰ Справочник профсоюзного работника, Профиздат, 1953, стор. 17.

³¹ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 267, оп. 1, спр. 29, арк. 1.

³² Архів УРПС, ф. 2, оп. 1, спр. 150, арк. 44.

тивно виправлялись недоліки, провадилися ремонти, поліпшувався санітарний стан будинків, гуртожитків, комунальних установ³³

Робота по поліпшенню матеріально-побутових умов життя трудящих була невідкладною, бо сприяла усуненню причин великої плинності робітників, викликаній утрудненнями у забезпеченні трудящих житлом, недоліками в організації й оплаті праці, в постачанні продовольством. Профорганізації, поряд з боротьбою за поліпшення побутово-житлових умов трудящих і за кращу організацію праці, величезну увагу приділяли розвитку робітничого постачання та індивідуального і колективного городництва і тваринництва³⁴. Продукція підсобних господарств відіграла значну роль у поліпшенні забезпечення трудящих продовольством. Лише комбінат «Луганськ-вугілля» дав понад план централізованих фондів за першу половину 1947 р. через свої ідальні для поліпшення харчування шахтарів 725 т риби, 302 т м'яса, 1491 т молочних продуктів, 2 т меду, 95 т повидла, 56 475 т овочів³⁵.

З документів видно, що профспілки проводили значну роботу в справі організації медичної допомоги трудящим, їх відпочинку і дозвілля. В 1947 р., за даними ЦК спілок чорної металургії, залізорудної, коксохімічної та вогнетривкої промисловості, на оплату путівок у будинки відпочинку було витрачено 4331,9 тис. крб., санаторії — 8971,1 тис. крб., нічні профілакторії (без ЦК спілки коксохіміків) — 2470,7 тис. крб., лікувальне харчування — 3949,4 тис. крб. і на виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності — 103 806,4 тис. крб.³⁶

Здійснюючи постанови партії з ідеологічних питань, профспілкові органи та їх культосвітні установи розгортали широку культмасову роботу по комуністичному вихованню трудящих. За післявоєнні роки значну частину культосвітніх закладів було відбудовано. Якщо на кінець 1946 р. за даними Луганського обкому вугільників на шахтах був 101 клуб, 143 червоних кутки, 35 бібліотек, 21 радіовузол, 14 стаціонарних кіноустановок³⁷, то вже на кінець I кварталу 1948 р. в області діяли 6 будинків культури і 97 клубів, 310 червоних кутків, 105 бібліотек, 39 радіовузлів, 57 кіноустановок, працювали 210 різних гуртків для дорослих. Стали проводитися щорічні огляди художньої самодіяльності³⁸.

Вивчаючи матеріали фонду, зокрема статистичні, слід критично ставитись до них і ось чому: по-перше, фабрично-заводські і місцеві комітети не завжди своєчасно надсилали відомості, тому ЦК спілок подавали статистичні дані неповні; по-друге, в деяких ФЗМК було занедбане профгосподарство, не знімали з обліку вибулих робітників, що вело до подання в профоргани завідомо перебільшених даних про профчленство, як це було, зокрема, в багатьох ФЗМК залізорудної промисловості в 1947 р.³⁹ Все це слід враховувати, зіставляти матеріали фонду з даними інших джерел, щоб не допустити неточності.

Істотною прогалиною є те, що у справах надто мало листування, наявність якого дозволила б краще розібратися у тій чи іншій проблемі.

Частина документів, що характеризують роботу профспілок у 1948 р., ще знаходиться в архіві УРРПС.

Незважаючи на це матеріали фонду «Уповноважений ВЦРПС по УРСР» становлять велику цінність для дослідників не лише профспілкового руху, а будь-якого важливого питання розвитку життя нашої країни в післявоєнний період.

А. Сапожников

ДОКУМЕНТАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ПРО СТАВЛЕННЯ СЕЛЯН ГАЛИЧИНИ ДО АГРАРНОЇ РЕФОРМИ 1848 Р.

Найважливішим з питань, що їх мала вирішити буржуазно-демократична революція 1848 р. в Австрії, було аграрне питання. Дуже гостро це відчувалося напередодні революцій на загарбаних Австрією українських і польських землях, штучно об'єднаних австрійськими властями в єдиний адміністративний комплекс — провінцію Галичину.

Революційна ситуація склалася тут ще за два роки до початку революції 1848 р.¹ Могутнє селянське антифеодалне повстання 1846 р. в західній (польській) частині Галичини завдало міцного удару феодальному ладові в цілій австрійській мо-

³³ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 267, оп. 1, спр. 241, арк. 14—15.

³⁴ Там же, ф. 267, оп. 1, спр. 161, арк. 12; спр. 174, арк. 10..

³⁵ Там же.

³⁶ Там же, спр. 174, арк. 56, 58, 65.

³⁷ Там же, спр. 62, арк. 17.

³⁸ Там же, спр. 301, арк. 1, 2, 4.

³⁹ Там же, спр. 161, арк. 2.

¹ Див. И. С. Миллер. Накануне отмены барщины в Галиции. Ученые записки Института славяноведения АН СССР, т. I, М.—Л., 1949, стор. 184.

нарії. Воно мало численні відгуки як у східній (українській) частині Галичини, так і на корінних австрійських землях².

Незважаючи на придушення повстання, селянський антифеодальний рух у Галичині не припинився³ і був основною причиною, що змусила австрійські власті скасувати тут феодальні повинності 22 квітня 1848 р.— на чотири місяці раніше, ніж у всій австрійській монархії⁴.

Остаточно аграрне питання в межах всієї австрійської держави було вирішено виданим на підставі ухвали віденського парламенту загальноімперським законом від 7 вересня 1848 р.⁵

Однак це рішення мало половинчатий характер. За скасування панщини поміщики діставали відшкодування, яке здебільшого лягало на плечі селян. Велика земельна власність зберігалася. Селяни дістали право власності лише на наділи, що фактично вже перебували у їх володінні. Отже, селянська біднота землі взагалі не одержала. Із скасуванням феодальних повинностей був покладений також початок скасуванню права селян на користування поміщицькими лісами і пасовищами (сервітуту), що відкрило для поміщиків широкі можливості для додаткового пограбування селянських земель і нового закабалення їх власників⁶.

Означаючи перемогу капіталістичних відносин над феодальними, аграрна реформа 1848 р. в Австрії водночас забезпечувала за поміщиками максимальне збереження їх економічних позицій, обумовивши тим самим розвиток капіталізму в сільському господарстві по найбільш тяжкому для селянства пруському шляху⁷.

Нема потреби спинятися на науковому значенні дослідження ставлення селян Галичини до цієї реформи. Необхідність такого дослідження є очевидною як для вивчення історії класової боротьби в галицькому селі в цілому, так і, зокрема, для заперечення тверджень польської шляхетсько-буржуазної історіографії про нібито «консервативність» тут селянства під час революції 1848 р. і про те, що воно нібито було у той час лише слухняним зряддям в руках австрійських властей⁸.

Тимчасом досі питання про ставлення селян Галичини до аграрної реформи 1848 р. не знайшло ще належного висвітлення ні в радянській, ні в польській історіографії.

У 1949 р., даючи загальне твердження, що в квітні 1848 р. в галицькому селі відбувався стихійний процес ліквідації панщини явочним порядком, І. С. Міллер одночасно зауважував, що цей процес ще не знайшов собі відображення в літературі⁹.

Вперше питання про ставлення селян Галичини до аграрної реформи 1848 р. було піддане більш детальному розглядові лише у 1959 р. ленінградським істориком Є. М. Косачевською¹⁰ і автором даної статті в його дисертаційній праці¹¹.

Побудований, головним чином, на матеріалах тогочасної преси і численній літературі, а також, частково, на неопублікованих матеріалах Центрального державного історичного архіву в Москві і, в меншій мірі, Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, відповідний розділ дослідження Є. М. Косачевської містить чимало цікавих моментів, які свідчать про незадоволення українського селянства Східної Галичини половинчатим характером аграрної реформи 1848 р. Спираючись на ма-

² Див. Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., К., 1961, стор. 155 і ін.; M. Zychowski. Rok 1846 w Rzeszypopolitej Krakowskiej i Galicji. Warszawa, 1956, str. 336.

³ M. Zychowski. Вказ. праця, стор. 313, 323—327; Ф. І. Стеблій. Вказ. праця, стор. 172—178.

⁴ Оголошений 22 квітня циркуляр губернатора Галичини Ф. Стадіона про скасування панщини набрав чинності з 15 травня. Див. І. Франко. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Львів, 1913, стор. 159, 162.

⁵ Затверджений імператором 18 вересня (І. Франко. Вказ. праця, стор. 177).

⁶ Див. І. С. Міллер. Вказ. праця, стор. 237—239.

⁷ Там же, стор. 237.

⁸ Див. наприклад: K. Widmann. Franciszek Smolka. Lwów, 1884, str. 636; S. Schnür-Peplowski. Z przeszłości Galicji (1772—1862). Lwów, 1895, str. 550—552; K. Ostaszewski-Barański. Rok złudzeń (1848). Złoczów, str. 265, 303 та ін.

⁹ І. С. Міллер. Вказ. праця, стор. 230—231. Загальні вказівки про селянський рух у Галичині в 1848—1849 рр. містяться також у належному його перу відповідному розділі «Історії Польщі» (История Польши, т. II, М., 1955, стор. 62, 71 та ін.)

¹⁰ Е. М. Косачевская. Антифеодальная борьба украинского крестьянства Восточной Галиции в первой половине XIX века. Ученые записки ЛГУ, № 270, серия ист. наук, вып. 32, 1959.

¹¹ В. А. Борис. Крестьянский вопрос в революции 1848 г. в Галиции. Автореферат кандидатской диссертации, Львов, 1959, стор. 15—17. На те, що численні скарги і виступи селян проти позбавлення їх поміщиками землі спостерігались як до 1848 р., так і в 1848—1849 рр., вказав, зокрема, в тому ж 1959 р. і І. М. Нефедов (Див. І. М. Нефедов. Про селянське землеволодіння в Галичині (1772—1847 рр.). Питання загальної історії, Львів, вид-во ЛДУ ім. Ів. Франка, 1959, стор. 46).

теріали Головної руської ради¹² та на оголошені в тогочасній пресі розпорядження австрійських властей, Є. М. Косачевська показує, що селяни після реформи бойкотували роботу за злиднену оплату в поміщицьких маєтках, розцінюючи її як спробу нового закабалення їх поміщиками, наводять скарги селян з приводу позбавлення їх права користування лісами і пасовищами і пограбування селянських земель поміщиками, нарешті, спроби повернути загарбані землі явочним порядком. Значна увага приділяється нею діяльності селянських депутатів у віденському парламенті та реакційній ролі Головної руської ради¹³.

Однак висвітлення дослідницею селянських настроїв та виступів у розглядуваний період часу (особливо в 1849 р.) є до певної міри уривчастим і не завжди залишає у читача цілісне враження про їх хронологічну послідовність, територіальне розташування, силу і навіть характер¹⁴.

На наш погляд, це викликано тим, що, на жаль, поза полем зору дослідниці лишився ряд цікавих неопублікованих архівних матеріалів, які зберігаються в ЦДІА УРСР у м. Львові. Це насамперед, матеріали так званого фонду галицького намісництва¹⁵, які містять численне листування австрійських властей у розглядуваний період часу — звіти губернаторства Галичини віденському урядові, звіти окружних начальників (старост) губернаторству, звіти окружних комісарів¹⁶ старостам, листування з старостами Рад народових, скарги поміщиків губернатору і старостам тощо. Деякі матеріали подібного характеру містяться також у відділі рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР, зокрема у фонді Осолінських¹⁷.

Не претендуючи, звичайно, на вичерпне висвітлення питання про ставлення селян Галичини до аграрної реформи 1848 р., дана стаття має на меті ознайомити читача з деякими з цих матеріалів і, в міру можливості, простежити на їх базі деякі форми селянського руху та його динаміку. При цьому доцільним є, на наш погляд, ознайомлення з настроями і виступами селянства в Галичині у 1848—49 рр. як в її українській (східній), так і в польській (західній) частинах, оскільки ці настрої і виступи є дуже подібними і свідчать про єдність класових інтересів українських і польських селян у боротьбі проти залишків феодалізму, за їх знищення.

З вказаних вище матеріалів дізнаємося, що скасування панщини в Галичині у квітні 1848 р. не викликало так бажаного для австрійських властей заспокоєння селянства. Вже сама промова, заздалегідь підготовлена властями для оголошення її разом з циркуляром селянам, викликала законне недовір'я останніх. Підкреслюючи, що селяни завдячують дарування панщини лише імператору, промова одночасно закликала їх шанувати поміщиків та їх власність, підкорятись розпорядженням панів та

¹² Створена в ході революції у квітні 1848 р. вищим уніатським духовенством за погодженням з австрійськими властями нібито для захисту національних інтересів українського населення Галичини на противагу великодержавній націоналістичній політиці польських шляхетсько-буржуазних Рад народових. Насправді ж переслідувала контрреволюційну мету — протиставити український визвольний рух польському, вихолостити його соціальний зміст, підкорити його інтересам австрійської контрреволюції.

¹³ Див. Е. М. Косачевская. Вказ. праця, стор. 163—180.

¹⁴ Вказуючи, наприклад, що селяни вбивали ненависних їм поміщиків та їх службовців, Є. М. Косачевська наводить для підтвердження фактичний матеріал, що не дає підстав для такого висновку. Твердження про аграрні страйки і бойкоти в червні-серпні 1848 р. взагалі не підтверджуються нею фактичним матеріалом (там же, стор. 166). Виклад настроїв і виступів селянства характеризується надзвичайною строкатістю. Після подій 1849 р. наводяться події 1848 р., потім знову 1849 р. і т. ін. (пор. там же, стор. 167—168 і далі). Окремі виступи і скарги селян визначені хронологічно невірно або цілком невизначені (див. там же, стор. 170, 175, 176 та ін.), що утруднює створення чіткого уявлення про динаміку селянського руху.

¹⁵ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, спр. 117, 118, 195, 196 та ін. Під час роботи автора даної статті над цими матеріалами частина їх ще не була архівом повністю опрацьована. В деяких справах (наприклад, у спр. 118) була відсутня послідовна нумерація аркушів. У таких випадках далі в посиланнях будемо наводити замість аркушів номери документів згідно з нумерацією, що вживалась у тогочасному австрійському діловодстві.

¹⁶ Чиновники окружного управління, що підкорялись старості.

¹⁷ Львівська державна наукова бібліотека Міністерства культури УРСР (далі — ЛДНБ). Відділ рукописів. Осол. 6660/III. Коли ця стаття була вже остаточно підготовлена до друку, ми одержали нову працю Є. М. Косачевської (Є. М. Косачевская. К вопросу о крестьянском движении в Галиции после реформы (1848—1849 гг.). Вестник Ленинградского университета, № 14, серия ист. яз. и литер., вып. 3, Л., 1963), в якій дослідниця поруч з використаними нею при написанні першої праці матеріалами використовує найновішу польську публікацію документів (R. Rozdolski. Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r. «Przegląd historyczny», t. LIII z. I, 1962) і автореферат дисертації автора даної статті. Зроблені нами тут зауваження щодо недостатнього використання матеріалів ЦДІА УРСР у м. Львові зберігають однак силу і відносно цієї нової праці Є. М. Косачевської.

їх службовців, як першої інстанції державної влади на селі¹⁸. Особливе ж незадоволення селянства викликало половинчате вирішення урядом земельного питання. Селянська біднота не хотіла миритися з фактом позбавлення її права на одержання землі або з наданням наділів, що фактично перебували в її користуванні. Разом з тим, як біднота, так і заможне селянство — в основному задоволене закріпленням за ним циркуляром його наділів на праві власності, аж ніяк не хотіли погодитися з невизначеністю питання про сервітуту, вважаючи їх незаконно загарбаною поміщиками селянською власністю.

Як показують звіти австрійських урядовців, селяни в багатьох місцях поставилися до скасування панщини циркуляром 22 квітня з недовірям, а подекуди і з відвертою ворожістю. Так, уже 27 квітня фінансовий урядовець Назімецький доносив у Львівське староство, що в с. Сокольниках селяни, незважаючи на словлену ними вдячність монарху за скасування панщини, відмовилися підписати протокол про його оголошення¹⁹. Зимноводківська громада побоювалася, щоб замість скасованого на неї не наклали нові тягари²⁰. Громади маєтків львівської римо-католицької капітули Годовичі і Басівка поставили під знак запитання правдивість імператорської печатки на циркулярі і, незважаючи на переконання ксьондза та близькості староства, відмовилися підписати протокол проголошення²¹. Подібний випадок, коли селяни вимагали пред'явити печатку і підпис імператора, тобто сумнівались у правдивості оголошення про скасування панщини, наводив у своєму повідомленні і львівський староста Кратер²².

Недовіря селян до циркуляру від 22 квітня ще більш посилювалось у зв'язку з намаганням польських шляхетсько-буржуазних демократів і лібералів переконати селянство, що воно повинно завдячувати скасуванню панщини насамперед шляхті, яка нібито добровільно відмовилася від неї, а уряд лише оформив це відмовлення своїм указом²³.

Тарнівський єпископ Войтарович писав з Тарнова 16 червня про настрої сільського населення: «чим більше його переконуємо, тим (більше — В. Б.) добиваємося протилежного результату»²⁴. У звіті із Золочева від 20 червня говориться, що селяни не вірять нікому — ні панові, ні греко-католицькому священникові²⁵. Про недовіря селян до першої інстанції державної влади, тобто до поміщиків і службовців поміщицької адміністрації, повідомляю у своєму звіті від 26 червня самбірський староста²⁶.

З певним недовірям ставилися селяни і до виборів в австрійський парламент, що відбулися у Галичині в третій декаді червня 1848 р. З тогочасних звітів австрійських урядовців дізнаємося, що селянство дуже неохоче брало участь у виборах, підозрюючи в них якийсь новий підступ з боку панів. Так, краєвий комісар Ф. Скаржинський, повідомляючи про вибори у виборчому окрузі Гдов-Бохня, писав 14 червня, що селяни підозрюють у виборах зраду, не вірять політичній владі²⁷. 16 червня окружний комісар Вейнтлінг з виборчого округу Лютовиська (Саноцький округ) звітував губернаторству, що з 83 виборчих дільниць вибори відбулися лише в 6. Він вказував, що селяни вирішили не йти на вибори, підозрюючи нову форму панщини, проявляють недовіря і страх перед можливістю звуження своїх справжніх та уявних прав.

Вейнтлінг писав також про випадки, коли селяни, що все ж таки взяли участь у виборах, наступного дня відбирали протоколи, підписи тощо, побоюючись, що вони могли означати їх погодження з підданими повинностями²⁸.

Селяни відмовлялися обирати поміщиків. Наприклад, згідно з звітом із Самбора від 14 червня там було обрано депутатом поміщика С. Косовського лише при повторних виборах. Селянство в них участі не взяло: окремі ж селяни, що брали бюлетені, повертали їх незаповненими²⁹.

Цікаві дані про ставлення селян до виборів у Перемиському окрузі знаходимо у скарзі Національної гвардії³⁰ на старосту Заара. В ній говориться, зокрема, про те, що селяни виступали проти священників, як провідників панського впливу, і навіть

¹⁸ ЛДНБ. Відділ рукописів. Оссол. 6660/III, стор. 11—12. Див. також: І. Франко. Вказ. праця, стор. 171—172.

¹⁹ ЛДНБ. Відділ рукописів. Оссол. 6660/III, стор. 95.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

²² Там же, стор. 83—85.

²³ Див. І. С. Миллер. Вказ. праця, стор. 233—234.

²⁴ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, спр. 118, док. № 8320/848.

²⁵ Там же, док. № 8548/848.

²⁶ Там же, док. № 8270/848.

²⁷ Там же, док. № 8195/848.

²⁸ Там же, док. № 8425/848.

²⁹ Там же, док. № 8100/848.

³⁰ Організована переважно із заможних елементів польськими шляхетсько-буржуазними Радами народовими в ході революції 1848 р. Поряд з іншими завданнями, повинна була захищати інтереси панівних класів.

казали копати могилу тим, хто буде намовляти їх до участі у виборах. «Селянин, — вказувалось у скарзі, — є переконаний про свою владу над священником і паном»³¹.

Найкраще ж змалював ставлення селянства до виборів віце-губернатор Галичини граф А. Голуховський у своєму звіті до Міністерства внутрішніх справ 16 липня 1848 р. Він писав, що в ряді місць вибори довелося повторювати, бо не було передбачених законом 75% виборців, що селян було важко намовити до участі у виборах³².

Однак незважаючи на всі зловживання шляхти і небажання селян брати участь у виборах поруч з поміщиками, а тим більше обирати їх, вибори мали велике значення для активізації селянських мас, для пробудження в них політичної свідомості своїх інтересів. Всупереч махінаціям панівних класів, що намагалися провести до парламенту якнайбільше своїх представників, Галичина була представлена в ньому найбільшою, порівняно з усіма іншими провінціями Австрії, кількістю селянських депутатів — 31. Селяни-депутати в більшості випадків виявилися гідними синами свого класу, виступаючи в парламенті за скасування панщини без відшкодування поміщикам, за справедливе вирішення земельного питання³³.

Зрозуміло, що перебуваючи в меншості серед цілої групи галицьких депутатів, переважно представників панівних класів і шляхетсько-буржуазних інтелігентів, не маючи ще досвіду політичної діяльності і навіть не володіючи, як правило, німецькою мовою — мовою засідань, галицькі селянські депутати не могли добитися повного здійснення своїх вимог. Але сам факт їх участі в роботі парламенту, їх полум'яні виступи проти феодального пригноблення, нарешті, діяльність їх поза його стінами, відіграли значну роль у підвищенні свідомості галицького селянства в цілому, сприяли активізації селян у боротьбі проти поміщицьких зловживань на місцях.

Окремі селянські депутати підтримували контакт із своїми виборцями, інформували свої громади про хід обговорення аграрного питання, про рішення парламенту в цьому питанні, закликали їх до опору незаконним домаганням поміщиків щодо сервітутів і селянських земель³⁴.

В одному із звітів до Тарновського староства зазначалось, зокрема, що селяни с. Ленки, одержавши лист від селянського депутата Сторца з Відня, озброюються і збираються масово вночі³⁵. Вже 20 липня 1848 р. жешовський староста Заля, інформуючи губернаторство про настрої селянства, писав, що селяни вже не є тими, якими вони були кілька місяців раніше; незважаючи на скасування панщини, вони вимагають щораз більше і намагаються навіть шляхом насильства добитися своїх «уявних» прав. Заля навіть ставив питання про необхідність серйозних змін у методах управління, щоб уникнути «насильного соціального перевороту»³⁶.

Для ознайомлення з настроями галицьких селян влітку 1848 р. варто навести деякі уривки з меморандуму депутата парламенту — самбірського поміщика Косовського до губернатора Галичини В. Залеського від 9 серпня 1848 р. Автор меморандуму був надзвичайно стривожений тим, що «народ втратив всяке поняття, що таке власність і які її закони». З неприхованим жалем згадуючи дореволюційні часи, коли все було ясним і «народ завжди говорив «— ми панські, ліси панські і земля панська отже тому ліс наш і земля наша, бо це все панське»³⁷, Косовський скаржиться, що уряд своїми указами лише заплунав поняття народу про власність. Характеризуючи відносини в галицькому селі, він називає їх «громадянською війною» між поміщиками і селянами. Дуже важливою є вказівка Косовського на початок боротьби селянської бідноти проти заможного селянства — закономірний результат квітневого циркуляру, що закріпив диференціацію в галицькому селі, протиставляючи позбавленим землі сільським пролетарям селян-господарів. Косовський недвозначно вказує, що «не тільки між поміщиками і селянами, але також між самими селянами почалась громадянська війна». Меморандум Косовського свідчить, що селяни виступали проти ліквідації сервітутів, за передачу їм лісів і пасовищ, що вони добре розуміли, кому повинна належати панська земля, на якій вони стільки напружувалися³⁸.

Ще більшого розмаху набирає боротьба галицьких селян за землю, проти спроб нового закабалення їх поміщиками після скасування парламентом панщини в межах всієї Австрійської монархії.

Особливе незадоволення селянства викликало поряд із затвердженням парламентом відшкодування поміщикам скасування сервітутів. Щоправда, і в вересні питання про сервітути остаточно не вирішилося, але затверджений імператором закон недвозначно вказував, що вони будуть в остаточному рахунку скасовані з відшкоду-

³¹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, спр. 195 (1—240), арк. 87.

³² Там же, спр. 118, док. №№ 8582, 9587, 9862, 9863/848.

³³ Участь галицьких селянських депутатів у парламенті достатньо висвітлена в статті Є. М. Косачевської (Є. М. Косачевская. К вопросу..., стор. 9—13). Тому відсилаємо читача по цьому питанню до неї.

³⁴ Див. Є. М. Косачевская. К вопросу..., стор. 11—13.

³⁵ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, спр. 119 (12101—16861), док. № 13987/848.

³⁶ Там же, спр. 118, док. № 9868/848.

³⁷ Там же, спр. 195 (1—240), арк. 125.

³⁸ Там же.

ванням на користь селян. Користуючись цим, поміщики вже відразу після оголошення закону в багатьох випадках повністю позбавили селян права користування лісами або вимагали від них високу оплату за дерево для будівництва й опалення. В той же час поміщики намагались звести до мінімуму оплату праці селян по збиранню врожаю на панських полях³⁹. У відповідь на це селяни бойкотували роботу в маєтках.

З листа командуючого польською Національною гвардією графа Й. Залуського до губернатора Залеського від 19 вересня 1848 р. дізнаємося, що «в Тарновському окрузі в селі» Карси над Віслою жито і пшениця стоять ще в полі, частково не зжати, через впертість жителів (селян.— В. Б.), які не хочуть найматися ні до серпа, ні до коси, ні до робіт при дамбах на Віслі»⁴⁰.

Як свідчить звіт тарновського старости Меркеля губернаторству від 28 вересня, серед селян його округу ширилась чутка про поновлення після свята Михайла⁴¹ подій 1846 р., тобто повстання проти поміщиків. Бохенський староста Даргун 5 жовтня інформував губернатора про готовність селян повстати навіть проти уряду⁴². Бохенські селяни були вороже настроєні не лише проти поміщиків, але і проти священників. Селяни с. Королівка відмовилися платити священникові так зване мешне за 1847 р. і десятину за 1848 р.⁴³

Жовтневе збройне повстання віденського пролетаріату проти сил контрреволюції і певна активізація польського національно-визвольного руху в Галичині викликали ще більші заворушення серед галицького селянства. Посилення боротьби селян за землю набувало в ряді місць зовнішню монархічного зафарбування. Прикриваючись захистом імператора від «бунтівників», селяни дедалі гостріше виступають проти поміщиків, захоплюють поміщицькі ліси і пасовища, вороже ставляться до Національної гвардії, вбачаючи в ній знаряддя шляхти для відновлення старої шляхетської феодальної⁴⁴ Польщі. 16 жовтня бохенські поміщики скаржилися губернатору на важке становище в окрузі, в якому «підсичується як в 1846 р. вогонь незгоди і недовіря серед селян, який може кожної хвилини спалити маєтки і життя... поміщиків», що селяни відкрито готуються до «кривавого повстання»⁴⁵. Подібні скарги надходили також з Жешовського округу.

Очолена графом Альфредом Потоцьким група поміщиків-депутатів звернулася 18 жовтня до Залі з проханням заспокоїти селян і незадоволена його відповіддю 21 жовтня просила губернатора «забезпечити життя і маєтки своїм братам», скаржачись на поганий вплив віденських подій на настрої жителів (селян.— В. Б.) округу⁴⁶. Окружна Національна рада (Рада народова) одержала одночасно звіт з Дзікова про загрозливу позицію селянства і про нові чутки про повторення подій 1846 р.

Хоча Залі у своїйому звіті губернаторству від 19 жовтня намагався довести, що в його окрузі «панує спокій», але не міг заперечити поширення чуток про селянське повстання⁴⁷. Про погрози селян на адресу поміщиків і національної гвардії в половині жовтня повідомляв у своєму звіті і Вадовиський староста Лозерт⁴⁸.

З настроями селян-поляків Західної Галичини перегукувалися настрої українського селянства Східної Галичини. Цікавою є, крім наведених вже фактів, в цьому відношенні інформація Голуховського від 12 жовтня. Інформуючи губернатора про серйозне занепокоєння поміщиків Самбірського, Бережанського, Золочівського і Жовківського округів загрозливою позицією селянства, Голуховський приходить до висновку, що «власність і існування великих землевласників ставляться під знак запитання»⁴⁹.

Про занепокоєння властей позицією селян у Східній Галичині красномовно свідчить той факт, що, приїхавши 24 жовтня з Кракова до Львова, губернатор Залеський вже 27 жовтня звернувся до уніатського митрополита М. Левицького з проханням вжити його вплив для заспокоєння українського селянства. В свою чергу Левицький звернувся до підкореного йому духовенства з вимогою не припускати «підбурювання селян до вбивств і грабежу»⁵⁰.

Про ступінь заворушень селянства як у східній, так і в західній частинах Галичини у цей час яскраво свідчить майже повсюдна організація в жовтні-листопаді 1848 р. при шляхетсько-буржуазних окружних національних радах так званих «комітетів безпеки». Про те, що ці комітети мали насамперед забезпечувати безпеку землевласницькій шляхті, відверто зазначалось у заяві саноцької національної ради ста-

³⁹ За розпорядженням австрійських властей селяни повинні були восени 1848 р. надавати допомогу поміщикам у збиранні врожаю. Поміщики зобов'язувались оплачувати працю селян.

⁴⁰ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, спр. 195 (1—240), арк. 117.

⁴¹ Церковне свято, що припадало на 21 листопада.

⁴² ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, спр. 195 (1—240), арк. 520, 539.

⁴³ Там же, спр. 196 (240—390), арк. 156.

⁴⁴ Там же, спр. 119 (12101—16861), док. № 13987/848.

⁴⁵ Там же, спр. 196 (240—390), арк. 245.

⁴⁶ Там же, арк. 336.

⁴⁷ Там же, арк. 388.

⁴⁸ Там же, спр. 119 (12001—16861), док. № 13987/848.

⁴⁹ Там же, спр. 119 (12101—16861), док. № 13901/848.

⁵⁰ Там же, ф. 146, спр. 164, арк. 1496.

рості Угреку. Про таку ж першочергову мету створення комітетів безпеки писав 2 листопада і тернопільський староста Мош, вказуючи, що причиною виникнення в його окрузі комітету є заворушення селян, що проявились особливо у жовтні⁵¹.

Якщо до перемоги реакції в жовтні у Відні і в листопаді у Львові віра селян в «доброго імператора» була ще досить міцною, то після неї ця віра похитнулася. Селяни були незадоволені затягуванням реалізації закону про скасування панщини. Їх непокоїло питання про відшкодування і сервітуту. Це змушений був визнати навіть голова австрійської ради міністрів кн. Шварценберг, який у своєму виступі 27 листопада на засіданні парламенту заявив: «селянство... очікує з нетерпінням законних постанов про рівень і спосіб відшкодування»⁵². Як свідчить лист міністра внутрішніх справ губернатору Галичини від 17 грудня 1848 р., багато галицьких громад відмовлялися платити підвищений земельний податок⁵³.

Все більше посилювалася боротьба галицького селянства за ліси і пасовища. Цікавою є в цьому відношенні справа священика Іллі Зельського з с. Горосів Чортківського округу, обвинуваченого в підбурюванні в 1848—49 рр. горосівської і устебискупської громад до насильного нападу на панські поля і луки. З листування, яке точилося з приводу цієї справи у 1850 р. між губернаторством і міністерством внутрішніх справ⁵⁴, випливає, що громади Горосів і Усте Бискуп'є під керівництвом селянина Якова Антонійчука намагалися в 1848—49 рр. силою захопити поміщицькі поля і пасовища і що ці спроби селян «були придушені старостом лише за допомогою сильною карального загону»⁵⁵. Численні спроби захоплення панських пасовищ мали місце в 1848—50 рр. у Бохенському окрузі⁵⁶. Вони були придушені властями за допомогою війська лише влітку 1850 р.⁵⁷

Як свідчить звіт губернатора Голуховського⁵⁸ міністерству внутрішніх справ від 15 березня 1850 р., селянський рух у Галичині після придушення урядом революції не тільки не зменшився, а, навпаки, набув у 1849 р. масового характеру. Вже на початку цього широкого звіту губернатор зазначає, що революція 1848 р. значно похитнула авторитет властей в очах селянства, яке раніше «інстинктивно відчувало, що держава повинна мати силу втримати порядок»⁵⁹.

Скасування панщини, на його думку, мало, крім позитивного наслідку, — забезпечення симпатій селян до уряду, і негативний, створюючи благодатний ґрунт для поширення серед них думок, що саме тепер настав відповідний час для пограбування поміщицької власності⁶⁰.

Констатуючи, що «поняття селян помішалися», Голуховський викриває роль уряду, як захисника інтересів панівного класу. Він цілком недвозначно вказує, що прагненням властей було втримати селян у рамках «легальних дій» і що це до певної міри вдавалося завдяки наявності в Галичині значних військових сил⁶¹.

Відмічаючи негативний вплив на становище у ввіреній йому провінції угорської революції 1848—49 рр., яка змусила уряд до зменшення тут чисельності війська і посирила заворушення, губернатор пише, що справи погіршились з весни 1849 р., коли «почали множитись напади на чуже, переважно панське, майно».

Продовжуючи далі, він зазначає, що «в цілій країні (Галичині.— В. Б.) прийшли в рух громади, почалося насильне порушення права власності, особливо в травні і червні 1849 р. і в збільшеному масштабі»⁶².

Підкреслюючи, що селянські виступи відбувалися майже одночасно в різних, дуже віддалених один від одного районах кожного округу, Голуховський вбачав у цьому навіть якусь планомірну акцію, яка поставила галицькі власті перед необхідністю вжиття проти селянського руху найрішучіших і найенергійніших дій⁶³.

Дуже цінним для нас є у звіті Голуховського те, що в ньому подається перелік місцевостей, охоплених селянським рухом. З цього переліку випливає, що виступи селян відбувалися у 13 з 18 округів Галичини. Надзвичайну активність проявило українське селянство. За звітом, селянський рух охопив 10 східногалицьких округів — Бережанський, Жовківський, Золочівський, Коломийський, Львівський, Самбірський, Станіславський, Стрийський, Тернопільський і Чортківський. З них найбільш масовим був селянський рух у Бережанському, Жовківському і Стрийському округах, в кожному з яких звіт вказує по 9 сіл, де відбувалися виступи селян. За ними йшли окру-

⁵¹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, спр. 119 (12101—16861), док. № 13987/848.

⁵² Там же, ф. 146, спр. 119 (12001—16861), док. № 15903/848.

⁵³ Там же, док. № 16782/848.

⁵⁴ Там же, спр. 201(1—100), арк. 406—409.

⁵⁵ Там же, арк. 407.

⁵⁶ Там же, арк. 419—420.

⁵⁷ Там же, спр. 202, арк. 16—17.

⁵⁸ Призначений губернатором з січня 1849 р. у зв'язку із смертю Залеського.

⁵⁹ Там же, ф. 146, оп. 7, Президія (Bes Pras. Akten), група стосові, т. V, 1850, арк. 21.

⁶⁰ Там же, арк. 22.

⁶¹ Там же, арк. 23—24.

⁶² Там же, арк. 24—25.

⁶³ Там же, арк. 25.

ги: Львівський і Станіславський (по 7 сіл), Тернопільський (5 сіл) і т. д. Із західно-галицьких польських округів у звіті вказуються Тарновський, Жешовський і Бохенський. З них найактивніше виступало селянство в Жешовському окрузі (17 сіл) ⁶⁴.

Слід зауважити, що подані у звіті дані не показують ще повної картини масовості селянського руху в розглядуваний у ньому період часу. Справа полягає в тому, що звіт подає, як правило, назви головних сіл маєтків, де перебували поміщики та їх адміністрація. Насправді ж селянським рухом могли бути і напевно були охоплені цілі вказані маєтки, які складались з кількох сіл. Багато селянських громад, «хоч вони і допустились насильств», у звіті не названо, а щодо західногалицьких округів, то на думку Голуховського, «кращу інформацію міг би подати Краків» ⁶⁵.

Селянські виступи у 1849 р. характеризувалися зростаючим опором селян австрійським властям. Селяни не вірили вже не тільки поміщикам і священикам, а й австрійським урядовцям. Вони часто не звертали уваги на попередження старостів, легковажно ставились до оточуючих урядовців, а деякі громади навіть на їх очах «дозволяли собі продовжувати свої насильні напади (на поміщицьку власність.— В. Б.)» ⁶⁶.

Селяни чинили опір посланним проти них військовим загонам. Змушений визнати факт биття солдатами селян, Голуховський пише, що це лише збільшувало злість останніх і «в деяких випадках зухвалість людей (селян.— В. Б.) доходила до того, що вони забули пошану до урядових органів і кидалися на солдатів» ⁶⁷.

Лише за допомогою значних військових каральних загонів, що нелюдськи знущалися над селянами, властям вдалося придушити селянський рух у Галичині в 1849 р.

Наведені архівні матеріали яскраво свідчать про незадоволення галицького селянства половинчатою аграрною реформою 1848 р. в Австрії, про його боротьбу за знищення залишків феодалізму, за ліквідацію поміщицького землеволодіння. Хоча ця боротьба через стихійність селянського руху не могла закінчитися тоді перемогою селян, вона все ж сприяла підвищенню їх класової свідомості, розвіянню царистських ілюзій.

Водночас ці матеріали спростовують версію польської шляхетсько-буржуазної історіографії про нібито «комуністичний» спрямований проти поміщицької власності характер скасування австрійським урядом панщини у 1848 р.

Якщо під час революції австрійські власті, продовжуючи охороняти поміщицьку власність, намагалися все ж видати себе за добродійника селян, то після перемоги реакції вони повністю викрили своє обличчя захисника інтересів пануючого класу великих землевласників, криваво придушуючи спрямовані проти нього селянські виступи.

В. Борис

⁶⁴ Посиланням на «планомірну акцію» Голуховський намагався, очевидно, виправдати свої надміру жорстокі навіть для віденського уряду дії по придушенню селянського руху (див. лист міністра внутрішніх справ Баха до Голуховського від 16 лютого 1850 р., в якому він вказує губернатору, що вжиті ним заходи проти селянських виступів не вдалось би погодити з конструкцією 4 березня 1849 р. Там же, арк. 17).

⁶⁵ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 7, Президія, група стосові, т. V, 1850, арк. 27. Звіти з західних округів йшли в цей час також в Краківське староство, яке хоч і підкорялось губернаторству у Львові, але мало свій окремий статус.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Там же, арк. 30.

Рецензії

НОВИЙ ЗБІРНИК СТАТЕЙ, ПРИСВЯЧЕНИЙ СПЕЦІАЛЬНИМ ІСТОРИЧНИМ ДИСЦИПЛІНАМ

Твердження про те, що рівень розвитку історичної науки в цілому безпосередньо залежить від стану досліджень спеціальних історичних дисциплін, здавалося б, кожному зрозуміле. Однак такі, цілком ясні істини, що історичне дослідження повинно починатися з азів науки, що цими азами якраз є спеціальні історичні дисципліни, що підготовка істориків неможлива без засвоєння елементарних відомостей про історичну науку, починають визнавати без дискусії лише в останній час.

Ніхто ніколи не сумнівався в тому, що підготовка спеціаліста-математика починається від вивчення основ арифметики, що спеціаліст-хімік повинен спершу вивчити періодичну систему елементів, а потім вже братися за теоретичні узагальнення. Однак в історичній науці на Україні протягом тривалого часу існувало становище, коли проповідувалася можливість «дослідницької роботи» без засвоєння того, що є основами методики історичних досліджень, без «періодичної системи елементів» історичної науки, без оволодіння спеціальними історичними дисциплінами.

Не варто спинятися на тому, до чого могло довести культивування таких поглядів, коли погоня за «узагальнюючими дослідженнями», відірваними від конкретного фактичного матеріалу, підносилося до рангу єдино правильного «наукового методу», а вивчення елементарних основ, з яких складається будівля історичних знань, засуджувалося, вважалося непотрібним і зайвим.

Ряд ознак свідчить про те, що цей неприємний стан в українській радянській історичній науці належить до минулого, що історичну науку починають вивчати з її елементарних основ, що для більшості молодих істориків удосконалення в галузі спеціальних історичних дисциплін стало показником їх наукового зростання, мірилом їх дослідницької майстерності. Одним з доказів того, що спеціальні історичні дисципліни, нарешті, починають виходити з глухого кутка на широку дорогу, є вихід у світ першого випуску збірника «Історичні джерела та їх використання»¹.

Звертання до проблем джерелознавства, поглиблене їх дослідження в цілому

комплексі спеціальних історичних дисциплін — явище не випадкове. Диктується воно загальними потребами нашої історіографії. Крім цього, редакційна колегія збірника матеріалом ряду статей послідовно реалізувала єдино правильну на даному етапі вимогу — розгортати дослідження спеціальних історичних дисциплін не як самоціль, а, насамперед, в історико-джерелознавчому плані. У збірнику є статті й повідомлення з архівознавства, археографії, історії установ, джерелознавства (у вузькому розумінні цього слова), історичної географії, історичної картографії, нумізматики, сфрагістики, палеографії, дипломатики, хронології і метрології. Хоча у цьому переліку не вистачає деяких спеціальних історичних дисциплін або суміжних, які стоять на грані історичної та інших гуманітарних наук (наприклад, ономастика, геральдика, генеалогія, філігранологія, історична бібліографія), проте збірник, якщо враховувати ще й матеріали, видані до Другої республіканської наукової конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін² допомагає визначити основний напрям досліджень в різних галузях спеціальних історичних дисциплін.

Слід відзначити дві характерні риси, які позначилися майже на всіх 23 статтях і повідомленнях збірника. Перша з них — наявність значної кількості фактичного матеріалу, який або вперше входить у науковий обіг, або заново вводиться в науковий обіг після довгого забуття. Друга — ряд тверджень авторів може і пови-

¹ Історичні джерела та їх використання, вип. I. Редколегія: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов. «Наукова думка», К., 1964. 292 стор. (Ін-т історії Акад. наук Укр. РСР. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР).

² Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Матеріали. [Вип. 3]. Друга секція. К., 1965. 300 стор. (Архівне управління при Раді Міністрів УРСР).

нен сприйматися як вихідний пункт дискусії. В останній рисі немає нічого дивного: надто довго спеціальні історичні дисципліни трактувалися по-мачушиному. Адже дослідницькі питання, які могли поступово вирішуватися протягом десятиріч, залишалися довгий час відкритими. Тепер, у зв'язку із загальним поживанням історичних досліджень, вони ще більш настижно вимагають обговорення і вирішення — в атмосфері справді наукової дискусії. При аналізі змісту матеріалів збірника на ці дві характерні риси необхідно звернути особливу увагу.

Архівознавство представлено в збірнику двома колективними статтями — В. В. Грабовецького, В. Л. Калиниченка, Ш. С. Людковського «Про роль державних архівів у розвитку краєзнавства» (стор. 9—20) та І. В. Гарнаги, Ф. П. Єсенкова, Г. П. Романія «Деякі питання комплектування архівів документальними матеріалами» (стор. 21—36). Актуальні питання архівознавства, які всебічно розглядаються авторами, все ж викликають бажання посперечатися. Краєзнавчі дослідження на Україні дуже активізувалися у зв'язку з розгортанням роботи над багатотомною енциклопедичною історією міст і сіл республіки. Однак не може не викликати заперечення намагання звести краєзнавчі дослідження до вивчення локальної історії (стор. 9—10).

Обидва поняття нетотожні, а місцева історія — лише частина краєзнавства (що охоплює, як відомо, всебічне, не тільки історичне, а й географічне, етнографічне, економічне та інше наукове обстеження певної невеликої території). Тому й краєзнавча робота архівів не може будуватися тільки на дослідженні локальної історії. Таким непослідовним твердженням виявляється й думка про те, що «тематика, по якій проводиться виявлення документів в архівах (для тематичного каталогу документів — Я. Д.), в основному, є краєзнавчою, бо на облік беруться документи, які відносяться до історії даного краю. Тому немає необхідності створювати каталог з історії краю» (стор. 13).

Тематичний каталог документів архіву не може бути тільки краєзнавчим (якщо це так, то це, очевидно, його недолік), бо тоді за межами каталога механічно опиняться документи, які не входять у певні жорсткі тематичні рубрики — ще більш жорсткі від того, що між краєзнавством і локальною історією ставиться знак рівняння.

Характер тематичного каталога повинен визначатися змістом всіх документів даного архіву, а не лише їх «краєзнавчо-історичною» (за термінологією авторів статті) частиною. Паралель з бібліотечним каталогом може бути в даному випадку цілком на місці. Адже не можна уявити собі повноцінний систематичний каталог бібліотеки, який відбивав би лише частину фондів, хоча б і «краєзнавчо-історичну».

Розглядаючи деякі питання комплектування архівів документальними матеріалами, автори другої статті з архівознавства обгрунтовано виступають за перегляд існуючих правил відбору документів для архівного зберігання. Відомо, що згідно з існуючими інструкціями багато безперечно цінних матеріалів (наприклад, листи трудящих і скарги, очевидно, не лише до адміністративних органів, як про це говорять автори статті на стор. 32, а й до редакцій газет) знищується і не потрапляє на збереження в архіві.

Міркування авторів у тих випадках, коли вони говорять про необхідність збереження «найважливіших документів» (стор. 23, 30), хоч і заслуговують на увагу, проте невільні від суб'єктивізму. Для встановлення ступеня важливості документальних матеріалів потрібні якісь об'єктивні критерії, які автори, на жаль, не визначили.

Подібний суб'єктивізм відчувається також при постановці питання про диференціацію матеріалів на такі, що мають народно-господарське значення, і такі, що мають історичне значення (стор. 22 і далі).

В наш час, коли розвиток техніки, економіки відбувається швидкими темпами, ті категорії документів, за якими закріплюється «народно-господарське значення», дуже часто швидко його втрачають і перетворюються у документи «історичного значення» (не лише у вузькому розумінні, але й, наприклад, у джерело для дослідження історії техніки, архітектури тощо). Виникає запитання, чи може такий поділ мати практичне значення при визначенні місця зберігання певних категорій документальних матеріалів. Мікрофільмування документів (стор. 34—35) треба розглядати не лише з погляду необхідності фотографування цінних матеріалів. Дедалі більшого поширення набуває думка про те, що для заощадження місця в архівах оригінали бухгалтерських та інших довідкових документів можуть бути замінені мікрофотографіями, що матимуть юридичну силу оригіналу, який після фотографування знищується.

Ряд дискусійних питань виникає при розгляді матеріалів, присвячених археографії — статті Є. П. Шаталіної «Про деякі питання передачі тексту документів радянського періоду» (стор. 37—51), повідомлень В. П. Місюри «Про скорочену публікацію документів» (стор. 167—173) і Я. Д. Ісаєвича «Українська археографія в XVII—XVIII ст.» (стор. 174—188). Є. П. Шаталіна докладно розглядає спірні питання публікації радянських документів. З її зауваженнями, що ґрунтуються на чималому фактичному матеріалі, не можна не погодитися. Однак вона випустила з уваги дуже важливе питання — анутовання пропущених частин тексту, які повинні позначатися знаком «[...]». Про це елементарне правило, на жаль, дуже часто забувають у практиці публікаторської роботи. Не можна погодитися із тим, що при публікації частини докумен-

та, який має самостійні розділи, чи при публікації частини протоколів «зберігши нумерацію питань, можна не ставити крапки в тому місці, де випускається текст, бо наявність номерів свідчить про те, який саме пункт не публікується» (стор. 41, пор. також стор. 40). Таке «правило» дає можливість публікувати якийсь розділ документа чи пункт протоколу частково (крапки ж повинні стояти не лише перед нумерацією розділу чи питання, але й у їх кінці — якщо не публікується відразу ж наступний розділ чи питання без відповідного позначення), бо «із» у заголовку, в даному випадку, не відбиває характеру скорочення. Ледве чи можна і потрібно обґрунтовувати порушення загальноприйнятого правила публікації спеціально лише для двох різновидностей документів.

Нам здається, що нема необхідності публікувати засвідчувальні підписи (стор. 50). Між засвідчувальними підписами, що є на діловодчих документах, і засвідчувальними підписами, що ставляться після довгої юридичної формули в нотаріальних конторах, нема принципіальної різниці. Якщо ж бути послідовним, то у випадках публікації нотаріально засвідчених копій також треба публікувати ці засвідчення. В обох випадках вони не додають нічого суттєвого до змісту документа.

Е. Шаталіна помиляється, коли говорить, що «округа» це «за сучасною орфографією» (насправді, тут орфографія ні при чому) «округ». Обидва слова в українській мові цілком рівноправні. Хоч слово «округа» вживається дещо рідше³, все ж нема підстав проганяти його з сторінок публікацій документів.

Безперечно для джерелознавства важливе значення має опрацювання документів у вигляді таблиць. Однак питання це не має нічого спільного з археографічною проблематикою і не може вважатися різновидністю археографічного опрацювання джерел. Тільки як непорозуміння можна вважати цю джерелознавчу методуку — «табличним методом» в археографії (стор. 48—49) чи «скороченою публікацією документів» (стор. 167—173). Археографічна публікація джерела — лише публікація його тексту. Всяке препарування тексту з таких чи інших міркувань не має нічого спільного з справді науковим археографічним опрацюванням. Складання статистичних таблиць — не є ні «табличним методом» в археографії, ні «скороченою публікацією документа» (скорочена публікація документа це, очевидно, часткова його публікація). Опрацюванням статистичних таблиць займається статистична наука за чітко визначеними законами, з якими опубліковані, наприклад, на стор. 171—172, складені *ad hoc* (на основі довільно вибраних і непорівняльних даних) таблиці не мають нічого спільного.

Проблема початків української археографії тісно зв'язана із змістом, який

треба вкладати в дане поняття. Слід відзначити, що в українській історичній науці вперше ставиться питання про українську археографію XVII—XVIII ст. на фоні такого багатого матеріалу, як це зроблено Я. Д. Ісаєвичем. Намагаючись залучити якнайбільше фактів, автор не застеріг себе від крайностей. Відомо, що кожний рукопис перед виданням його друком проходить стадію редакційної підготовки; так робиться в наш час — так було і в XVII—XVIII ст. Не має однак ніяких підстав редакційну підготовку рукопису до видання вважати археографічним його опрацюванням (редакційна обробка Києво-Печерського патерика С. Косовим і обробка житій святих — див. стор. 181 — ледве чи має щось спільне з археографічним опрацюванням) і в такий спосіб поширювати обсяг терміну археографія. І в XIX, і в XX ст. поточні видання розпоряджень і законів, урядових інформаційних повідомлень, церковних послань і подібних матеріалів не вважалися і не вважаються археографічними публікаціями. Тому нема підстав робити виняток для попередніх століть (стор. 181—182 та ін.) Очевидно, не цим вирішується питання про джерелознавчу цінність видань такого роду. Історичне джерело зберігає свою цінність незалежно від того, чи воно опрацьовувалося в археографічному відношенні чи ні. Тому і ряд видань XVII—XVIII ст., на існування яких звернув увагу Я. Ісаєвич, має виняткову цінність, хоч і публікація їх здійснювалася без будь-яких археографічних намірів.

На нашу думку, лише окремі з перелічених Я. Д. Ісаєвичем видань XVII—XVIII ст. можуть вважатися такими, в яких є елементи археографічного опрацювання. Мабуть, треба виходити з того, що археографія це, насамперед, наукова дисципліна. Археографічним можна вважати лише таке видання, яке здійснювалося при застосуванні певних наукових методів чи з науковою метою.

З цього погляду, нам здається доцільним усунути штучну межу між друкованою і рукописною публікацією джерел (техніка розповсюдження письмової пам'ятки не може бути в даному випадку вирішальною). Елементи археографії є, безперечно, в літописних пам'ятках періоду Київської і Галицько-Волинської держав (публікація уривків грамот, договорів і т. д.). А те, що ці пам'ятки були проявами історіографічної думки в її тогочасному науковому розумінні — не підлягає сумніву. До цього давнього періоду, а не до XVII—XVIII ст., треба відносити початки української археографії.

Стаття Ф. П. Шевченка «Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни у 1648—1654 рр.» — важливий вклад не тільки в історію українських установ XVII ст. При дослідженні української середньовічної дипломатії досі звертали увагу майже виключно на зовнішні прояви дипломатичної діяльності. Дослідження Ф. П. Шевченка дає можливість підійти до висвітлення цього питання з но-

³ Пор. Українсько-російський словник, т. 3, К., 1961, стор. 117.

вого, так би мовити, внутрішнього державно-адміністративного погляду.

Дипломатична служба України в 40—50-х роках XVII ст. виявляється була організована не гірше від подібної служби суміжних держав. Очевидно, виросла вона не на голому місці. Для висвітлення її традицій (зокрема, в галузі дипломатичного протоколу), можливо, варто було б звернутися до тих, правда фрагментарних, відомостей про дипломатичну службу Запорозької Січі, що збереглися до нашого часу.

Автор правильно показує місце української мови в дипломатичних відносинах того часу (стор. 100—101). Наведений фактичний матеріал свідчить про міжнародний характер української мови в цей час (треба думати, що це також не нове явище, а продовження традицій періоду Київської і Галицько-Волинської держав). У світлі нових досліджень першим міжнародним договором Б. Хмельницького треба вважати не Зборівський договір (серпень 1649 р., стор. 97), а договір, укладений між Україною і Туреччиною влітку 1648 р.⁴

Джерелознавства (у вузькому розумінні цього слова) стосуються статті Л. А. Проценко «Актіві книги як джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін» (стор. 52—62) і акад. І. П. Крип'якевича «Літописи XVII—XVIII ст. в Галичині» (стор. 63—80). Лише на докладному і скрупульозному аналізі різноманітних видів історичних джерел (в даному випадку архівних і наративних) може базуватися можливість створення великого загального курсу джерелознавства історії України. В цьому й закладена основна цінність опублікованих у збірнику аналітичних джерелознавчих досліджень. Акад. І. П. Крип'якевич ще раз висуває вимогу видання цінних літописних пам'яток. До цього голосу треба прислухатися. Адже давно назріла потреба опрацювати продуманий проект фундаментального багатотомного видання джерел з історії України і поступово його реалізувати.

Історична географія і картографія представлені у збірнику статтею В. П. Петрова «Історична топографія Києва. (Першопочатки міста)» (стор. 114—140) і повідомлення акад. І. П. Крип'якевича «Історична картографія в Західній Україні (до 1939 р.)» (стор. 263—267).

У тих галузях історичних досліджень, де вже існує обширна література питання і де обсяг письмових джерел не може збільшуватися, а новознайдені пам'ятки матеріальної культури не можуть кардинально змінити джерелознавчу базу, важко сказати нове слово. І все ж таки В. Петрову, враховуючи сучасні методи топонімічного дослідження та застосовуючи сміливі аналогії з історії західноєвро-

пейських міст, вдалося по-новому підійти до питання про найдавнішу топографію Києва. Жаль тільки, що повідомлення акад. І. Крип'якевича дуже мале за обсягом і матеріал у ньому викладено надто конденсовано. Це створює додаткові труднощі при розшуку значної кількості історичних карт, які лише перелічуються в повідомленні без вказівки на місце їх опублікування.

Нумізматики стосується дві статті — М. Ю. Брайчевського «Нумізматики в темах давньої історії східнослов'янських племен» (стор. 141—166) та І. К. Свешнікова «До історії карбування монет у Львові (За матеріалами Львівського історичного музею)» (стор. 268—276). Стаття М. Брайчевського написана в плані постановки ряду проблем, зв'язаних з поширенням монети на території України в період до карбування монети на місці (тобто до кінця X ст.). Автор торкається кількох дискусійних питань, для розв'язання яких створюються не завжди вдалі і послідовні гіпотези. Наприклад, розглядаючи питання про «період безгрошів'я» або «безмонетний період» на Україні в VI—VII ст. (стор. 151 і наступні), тобто про незаперечний факт мінімальної кількості знахідок монети VI—VII ст., М. Брайчевський підмінює це питання міркуваннями про те, що у цей час могла використовувати (і, безперечно, використовувалася) монета давнішого карбування. Ця заміна одного питання іншим не посуває розв'язання проблеми про «період безгрошів'я» ні на крок вперед. Той факт, що монета VI—VII ст. (в період її карбування або незабаром після цього) не надходила на територію України, залишається без пояснення. Обгрунтоване пояснення можна знайти насамперед в економічному та політичному становищі, що склалося на території України та суміжних країн у даний період. Не можна вважати також вдалою спробу вкладати в слова «скарб» і «клад» (трактуючи їх як наукові терміни) різний зміст (напр., на стор. 150: «...клади монет, які розглядаємо як скарби, тобто як безпосередній вияв процесу нагромадження багатства в руках окремих представників суспільства»).

Зміст українського слова «скарб» не вказує на його соціальну функцію, бо в цьому відношенні його значення збігається з значенням російського слова «клад». Навряд чи взагалі є потреба вводити слово «клад» (яке, до речі, в українській мові вживається в зовсім іншому значенні)⁵ як термін паралельний чи де-що відмінний за смисловим значенням від слова «скарб». Повідомлення І. Свешнікова майже цілком вичерпує питання про карбування монет у Львові в 1656—1661 і 1663 рр.

Слід відзначити, що найбільше поталанило в збірнику сфрагістиці. Їй присвячено п'ять статей і повідомлень, в яких

⁴ О. Pritsak. Das erste türkisch-ukrainische Bündnis (1648), «Oriens», vol. 6, Leiden, 1953, № 2, s. 266—298.

⁵ «Дати кладу» значить «побити» (пор. Б. Д. Грінченко, Словар української мови, т. 2, К., 1908, стор. 247).

відбиваються різні періоди історії печаток на Україні. Всі вони вносять чимало нового в цю ще занедбану спеціальну історичну дисципліну. Заслугує на увагу припущення Р. О. Юри про те, що знайдена у 1959 р. під час археологічних розкопок Воїнського городища висла свинцева печатка належала комусь з сім'ї князя Ярослава Мудрого (див. повідомлення «Висла печатка з Воїнського городища», стор. 284—286).

В. О. Гавриленко в повідомленні «Львівські цехові печатки XIV—XV ст. та питання про час їх виникнення» (стор. 248—262) вдумливо аналізує давній львівський сфрагістичний матеріал в джерелознавчому плані. Наведені ним сфрагістичні докази є важливим аргументом на користь припущення про існування львівських цехів у 60-х роках XIV ст.

Хотілося б, щоб працівники архівів України заглянули до своїх сфрагістичних багатств, які могли б стати підставою таких оглядів, як багате фактичним матеріалом повідомлення О. В. Маркевича «Документальні матеріали ЦДІА УРСР у м. Львові як джерело до вивчення сфрагістики» (стор. 233—247).

Однак необхідно уточнити деякі відомості про давні львівські печатки. На стор. 236 говориться про «найстарішу відому печатку Львова, відтиснуту на документі від 10 січня 1359 р.». Насправді ж описується не найстаріша печатка ради міста 1359 р.⁶, а інша, пізніша, репродукована на стор. 237 під № 1. Підписи під опублікованими на стор. 237 і 249 репродукціями печаток дезорієнтують читача. Одна і та сама печатка ради міста Львова подається на стор. 237 під № 1 і на стор. 248 під № 11 — в першому випадку її використання датується 10 січня 1363 р., в другому — 1412 р. На стор. 237 під № 2 дається рисунок «найстарішої печатки лави м. Львова», що репродукується також на стор. 249 під № 12 вже як печатка ради міста (насправді це печатка лави, але не найстаріша). Найдавніша ж печатка лави є при документі 1403 р. Вона репродукована на стор. 249 під № 10, а опис «найстарішої печатки лави», що дається на стор. 236, відноситься не до цієї справді найдавнішої печатки лави, а до пізнішої, репродукованої на стор. 236 під № 2 і на стор. 249 під № 12.

Заголовок повідомлення Б. С. Ватулі «З історії української радянської сфрагістики» (стор. 225—232) не зовсім відповідає його змістові. У повідомленні не розглядається розвиток сфрагістики (тобто науки про печатки) в радянський період, а лише подаються відомості про самі печатки. На жаль, цікавий сам по собі матеріал, репродукований на стор. 228—230, не датований. Дати не подані також у пояснювальному тексті. Значно змен-

шила джерелознавчу цінність повідомлення Б. Ватулі якраз відсутність хронологічних детермінантів.

Замітка М. Ф. Савицького «Печатка Одеського комітету РСДРП (серпень 1904—червень 1905 рр.)» (стор. 277—283) — приклад докладного сфрагістичного дослідження, присвяченого розв'язанню окремого вузького питання. Цінність замітки була б ще більшою, якби питання про печатки Одеського комітету РСДРП в цілому (не лише протягом року) не було тільки фоном для замітки. Редакційним недоглядом треба вважати те, що репродукції печаток даються без позначення їх оригінального масштабу.

У рецензованому збірнику є два повідомлення з палеографії — П. І. Захарчишиної «Палеографічні особливості львівського письма XVI—XVII ст.» (стор. 189—194) і З. С. Хомутецької «Палеографічні особливості актових книг кременецьких судів XVI ст.» (стор. 195—202). Цікаву думку про те, що вплив українського письма у Львові в XVI—XVII ст. на польське і латинське був більшим від впливу польського і латинського на українське (стор. 193) треба було обґрунтувати глибше — можливо, при допомозі порівняльних таблиць палеографічних особливостей, відсутність яких дуже ускладнює сприймання висновків автора і тоді, коли йдеться про написання літер різних українських графічних шкіл (стор. 193—194). Саме питання, як трактувати поняття «графічна школа», вимагає уточнення. Цілком зрозуміло, що, наприклад, не всі українські рукописи, написані в Києві чи Львові в XVI—XVII ст., вийшли з-під пера — відповідно — представників київської та львівської графічних шкіл. Джерелознавча цінність української палеографії (визначення місця і часу написання документів) у значній мірі зв'язана з вирішенням цього теоретичного питання.

Важливий палеографічний висновок про місце навчання Б. Хмельницького (П. Захарчишина вважає, що письмо гетьмана належить до львівської школи — отже він вчився у Львові) повинен стати предметом окремого палеографічного дослідження. У повідомленнях П. Захарчишиної і З. Хомутецької не звертається уваги на індивідуальні, переважно психогенні, особливості письма.

Повідомлення В. Д. Чунтулової «Форми документів актових книг кременецького земського суду», опрацьоване на підставі докладного аналізу архівного матеріалу, значно виграло б від врахування тих висновків, до яких дійшли давніші дослідники української і польської дипломатики.

З питаннями хронології зв'язані два повідомлення — Я. П. Кіся «Хронологія письмових пам'яток західноукраїнських земель в XIV—XVIII ст.» (стор. 218—224) і В. П. Сидоренко «Про складання наукової хроніки історії України радянського періоду». Звичайно, на кількох сторінках важко було викласти хоча б основні питання, зв'язані з західноукраїн-

⁶ Див. F. Piekosiński, *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*, t. 3, Kraków, 1899, s. 246.

ською хронологією протягом 500 років (XIV—XVIII ст.), що позначилося на матеріалі повідомлення. Автор залишив поза своєю увагою дуже важливе для хронології пам'яток питання — про заміну юліанського календаря григоріанським, не згадав про східні календарні системи, що застосовувалися в Західній Україні (єврейську, вірменську).

Слід відзначити, що в купецькій практиці (яка й знайшла відображення в середньовічних документах, особливо фінансового характеру) датування церковного календаря дуже часто замінялося датуванням при допомозі дат основних українських ярмарків. Наприклад, в документах кінця XVI ст. як докладно визначені хронологічні детермінанти застосовувалися вказівки на ярмарки в Луцьку, Львові, Меджибожі, Ровно, Скалаті, Язлівці, Ярославі й інших містах.

На підставі повідомлення Я. Кіся може скластися враження, що протягом п'яти століть на західноукраїнських землях весь час застосовувався лише один спосіб поділу дня на години (стор. 223). Насправді це було не так.

Питання про опрацювання наукової хроніки історії Радянської України дуже важливе. Повідомлення В. Сидоренко знайомить наукову громадськість з основними принципами, покладеними в основу її праці. Однак деякі з них викликають сумніви. Наприклад, не можна вважати правильним принцип групування хронологічних дат за чотирма тематичними розділами (стор. 213). Літописи подій складаються якраз для того, щоб події в них — незалежно від їх характеру — подавалися в хронологічній послідовності. Лише так можна всебічно показати співвідношення і взаємозв'язок подій політичної, економічної, культурної історії. Відомо, що більшість важливих подій відбувається на всіх сторонах життя країни. Про яке ж розчленування на «тематичні розділи» може йти тоді мова? Автор повідомлення перелічує основні категорії подій, які пропонується враховувати при складанні хроніки. Проте неясним лишається, за допомогою якого об'єктивного критерію буде уникнено захащення хроніки різними друго- і третьорядними подіями, зокрема виробничого типу. Іншими сло-

вами, повідомлення не пояснює, які саме події не варто відбивати в хроніці.

Викладені у замітці спостереження А. З. Барабозя «Про українську історичну метрологію» (стор. 287—288) ніяк не можуть претендувати на повноту. Все ж авторові вдалося переконливо довести свій висновок про яскраво виражений колоніальний характер українських мір у той час, коли українські землі перебували під чужоземним гнітом.

У збірнику трапляються окремі друкарські помилки, деякі з них прикрі. Так, на стор. 45, при цитуванні уривку документа із збірника «З історії революційного руху у Львові 1917—1939», Львів, 1957, фраза «особливо молоді поліцаї з Великих Мостів» подається в квадратних дужках. Може скластися враження, що вона довільно вкладає в текст документа. Насправді у збірнику «З історії революційного руху...» дана фраза подається в круглих дужках, що значно міняє справу.

Критичний погляд на збічник «Історичні джерела та їх використання» в жодному випадку не спрямований на те, щоб применшити значення цього дуже потрібного і корисного видання. Необхідно підкреслити, що дослідження спеціальних історичних дисциплін відновляється після великої перерви, що проблематика і методика багатьох з них (це стосується зокрема дуже важливих питань вивчення історії радянського періоду) створюється буквально на голому місці. Позитивною стороною збірника є те, що у вміщених в ньому статтях і повідомленнях докладно розглядаються порівняно невеликі, чітко окреслені питання. Це найкраща гарантія того, що майбутні синтетичні узагальнення будуть будуватися на тривкому і перевіреному фундаменті. Є ще одне відрадне явище — серед автури збірника переважає молоде і наймолодше покоління істориків.

Упевнено можна заявити, що продовження видання «Історичні джерела та їх використання» у вигляді щорічника чинив би з більш частою періодичністю в значній мірі піднесе стан і розвиток спеціально-історичних досліджень на Україні, сприятиме піднесенню української радянської історичної науки на вищий ступінь.

Я. Дашкевич

НОТАТКИ ПРО КНИГИ

З. Гнатик, О. Лопушанська, Т. Смирнова. Самбір. Краєзнавчий нарис. В-во «Камінь», Львів, 1965, 74 стор.

Підготовка багатотомного видання «Історії міст і сіл Української РСР» розбудила великий інтерес до вивчення історії рідного краю. З'явився ряд брошур про історію різних міст. Серед них нещодавно вийшов з друку у видавництві «Камінь» і нарис про м. Самбір. Вітаючи вихід у світ нариса про цей важливий у минулому і тепер економічний і культурний центр Прикарпаття, хочеться зверну-

ти увагу на ряд недоробок, які мають місце у цьому в цілому непоганому нарисі. Вказати на них необхідно ще й тому, що подібні недоробки характерні й для інших нарисів, які вийшли з друку останнім часом у Львівській та інших областях.

Основним недоліком нариса про Самбір феодального періоду (стор. 8—21) є те, що в цій частині нічого не сказано про культурне життя міста, не розкрито навіть основних рис соціального і національного гноблення, не наведено жодного факту соціальної і національно-визвольної боротьби трудящих.

Вказані недоліки в значній мірі стосуються і періоду капіталізму. Це сталося, очевидно, тому, що автори при написанні нарисів обмежилися переважно використанням старої праці польського буржуазного шовініста О. Кучери (А. Kuczeга, Samborszczyzna, I, II, Самбір, 1934—1937 рр.) і не виявили нових архівних матеріалів до історії феодального Самбора, не поцікавилися новими працями радянських істориків.

Про справжнє важке становище українського населення міста можна було розповісти чимало цікавого. Українцям, як «схизматикам», чинилися всякі перешкоди при вступі до цехів, заборонялося займати керівні посади в цехах й управлінні містом, дозволялося проживати лише у спеціальній Руській дільниці. Тільки в середині XVI ст. їм дозволено збудувати в межах міського муру православну церкву. Організовані в братство, статут якого згодом, під час перебування в місті у 1644 р., затвердив патріарший екзарх Мелетій Ефеський, вони вперто боролися з католицизмом і 100 років не підкорялися рішення Брест-Литовського синоду про унію з Ватиканом.

При братстві існувала школа. З Самбора вийшли відомі в той час діячі культури. Це — поет і культурний діяч XVI ст. Григорій Самбірчик (Грегориус Рутенус Самборітанус), український маляр XVI ст. Федуско. Тут народився відомий учений XVIII ст., вихованець Києво-Могилянської академії і викладач Московської Слов'яно-греко-латинської академії Павло Коношкевич.

З видатних діячів XIX ст. слід було б згадати вихідця з сім'ї дрібного самбірського службовця, відомого українського письменника Андрія Чайковського, — автора ряду історичних повістей, а також творів, у яких викривалися потворності капіталістичного ладу. Кращі його твори перевидані в радянський час.

Наприкінці XIX — початку XX ст. в Самборі розгорнуло діяльність культурно-освітнє товариство «Руська Бесіда», в якому активну участь брав відомий учений, згодом академік АН УРСР Філарет Колесса. В 1904 р. тут народився композитор, заслужений діяч мистецтв, нині ректор Львівської консерваторії ім. М. В. Лисенка Микола Філаретович Колесса. В Самборі провів останні роки свого життя і в 1906 р. помер перший директор українського театру в Галичині, відомий актор і режисер Омелян Бачинський.

Великою подією в культурному житті міста, яку не можна обминути в нарисі, було широке відзначення 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в 1914 р. В місті відбувся великий святковий мітинг, на який прибули тисячі селян з багатьох сіл і містечок Прикарпаття.

Не можна було не згадати і діяльності в Самборі створеного наприкінці 20-х років XX ст. переслідуваного польськими властями краєзнавчого товариства «Бойківщина», яке створило досить багатий історико-краєзнавчий музей і видавало

цінний журнал «Літопис Бойківщини». Тут жив відомий етнограф В. Кобільник.

Дивно, що всі ці факти, які дуже легко можна було розшукати, не знайшли відображення в нарисі.

Відзначаючи соціальне гноблення і соціальну боротьбу у місті, слід було навести відомі факти про боротьбу передміщан — цієї найбільш експлуатованої частини населення Самбора — з міщанами, про боротьбу нецехових ремісників з цехами в XV—XVIII ст. Відомий випадок з першої половини XVII ст., коли передміщани, озброївшись сокирами і вилами, силою відібрали пасовище, яке незаконно загарбала «рада міста». Цей виступ був жорстоко придушений. У 1628 р. підняли бунт обурені незаконним збором податків міщани, напали на міську ратушу, де засідали міські власті. Їх підтримали передміщани.

У 1674 р. в Самборі четвертовано відомого ватажка опришків Василя Хархолу.

Говорячи про 1848 р., слід було згадати про Самбірську Народну Раду, до якої входили представники українського і польського населення і голова якої у складі делегації Народних Рад Галичини їздив у листопаді 1848 р. до Кошута з пропозицією допомогти угорській революції.

Пропущено в нарисі ряд важливих подій з історії революційного руху кінця XIX — початку XX ст. У Самборі особливо активізувався суспільно-політичний рух під час підготовки до виборів 1897 р. В місті відбувалися численні збори і мітинги, організовані радикальною і соціал-демократичною партіями, на яких обговорювалися питання політичного життя й економічного становища трудящих. Після цих відомих «кривавих» виборів у Самбірському суді відбулися процеси проти селян, що виступали проти фальсифікації виборів.

Кандидатом у депутати до австрійського парламенту трудящі Самбірщини висунули І. Франка. Але реакції вдалося різними засобами не допустити його до парламенту. Після виборів І. Франко звернувся з подякою до виборців: «Ваше завзяття, — писав він, — Ваша незламність супроти пострахів і переслідувань мусить кожного наповнити вірою і надією».

З 1896 р. є перші офіційні повідомлення про страйк кравецьких робітників, який закінчився їх перемогою — підвищенням на 10% зарплати і встановленням одноденної обідньої перерви.

Перші комуністичні осередки в місті були створені ще в 1920 р. Вже через кілька років вони користувалися значним впливом серед трудящих, активно діяли в таких культосвітніх і спортивних товариствах, як «Просвіта», «Луг», «Каменярі» та ін.

Треба було назвати й імена підпільників, відданих справі робітничого класу, яких виховала самбірська комуністична організація, — І. Пука, І. Миська, Д. Кузьмака, І. Сіраківського, П. Волянського, В. Пастушака та ін.

В нарисі про радянський Самбір варто було назвати склад першої народної влади, створеної в Самборі у жовтні 1939 р.—Тимчасового Управління, а також прізвища делегатів трудящих міста до Народних Зборів Західної України, які прийняли історичні рішення про возз'єднання з Радянською Україною—І. Музику, І. Миська, Й. Будатер-Кремера, Т. Юрасека, І. Бурлаку.

Характеризуючи зростання міста в післявоєнні роки, слід було яскравіше показати, як Самбір з міста торгівців, лихварів і ремісників-кустарів перетворився в місто великих фабрик і заводів. Адже до 1939 р. «індустрія» міста була представлена лише невеликим тартаком, двома сезонними кустарними цегельнями, двома млинами і невеликим механічним підприємством. У 1964 р. тут нараховувалося вже 8 підприємств, на кожному з яких працювало понад 100 робітників. Так, у 1946 р. створено швейну фабрику, на якій нині працює понад 1000 чол., з'явилися ремонтний, цукровий і скляний заводи, меблева фабрика. Продукція ремонтного заводу—протруювачі насіння, вентилятори, автопоїлки, водяні насоси—відома в таких країнах світу, як Гана, Куба, Індія, Сомалійська республіка та ін.

Необхідно було сказати і про славі діла самбірських комсомольців, про створені ними парки і сквери, розповіді про поширення нових звичаїв та обрядів. Не можна було промовчати і про перспективи дальшого розвитку міста.

У нарисі є ряд неточних формулювань. Зокрема, це стосується твердження про заснування Самбора (стор. 8—10), нібито всі установи в місті до 1848 р. були такими, як при Речі Посполитій (стор. 24) та ін. Поряд з цим в нарисі є багато зайвого матеріалу, який не має відношення до історії міста. Це—надто широкі розповіді про загальноісторичний матеріал на стор. 10—11, 13—14, про селянські виступи у Корналовичах (стор. 35—38) та ін. Навряд чи була потреба перелічувати, в якому році і на скільки процентів перевищували виробничі завдання окремі підприємства міста тощо.

У нарисі є чимало й інших недоробок. Але з наведених напрошується висновок: при підготовці нарисів про міста і села треба докладніше вивчати архівні матеріали, історичну літературу, пресу, тримати тісний зв'язок з спеціалістами-істориками. Тоді такі нариси стануть повноцінним вкладом у нашу історико-краєзнавчу літературу.

Г. Ковальчак

Д. С. Лихачов, Текстология. Краткий очерк. М.—Л., «Наука», 1964. 102 стор. (Академия наук СССР. Институт русской литературы—Пушкинский дом).

У 1962 р. вийшла в світ фундаментальна праця одного з найкращих сучасних знавців давньої східнослов'янської і російської літератури акад. Д. С. Лихачова

«Текстология. (На материале русской литературы X—XVII вв.)». Вона відразу стала настільною книгою істориків літератури, текстологів. Згодом акад. Д. С. Лихачов видав своєрідну книжечку, яку лише порівняно можна назвати «коротким нарисом текстології». В деякій мірі це конденсований синтез першої великої праці. По суті ж це основні тези про текстологію, як окрему науку, про її основні завдання і шляхи дослідження, тези, призначені, як пише сам автор, «для обміну досвідом й узагальненням, для обговорення» (стор. 4). Праця, заявляє автор «з ніким не сперечається, але призначена для суперечок. Це—тези, оголошені перед суперечкою».

Поруч з питанням про завдання текстології, автор розглядає й узагальнює дослідницькі проблеми, зв'язані з основними поняттями історії тексту (дає, наприклад, визначення понять «текст», «твір», «рукопис», «список», «автограф», «чернетка», «біловий рукопис», «копія», «звід», «архетип», «протограф»), його прочитанням та історичним дослідженням тексту.

У розділі, присвяченому дослідженню історії тексту, автор, на підставі власного велетенського досвіду текстологічної роботи, викладає свої думки і дає практичні поради, зв'язані з аналізом різноманітних помилок ручного і машинописного переписування, помилок друкарського складання, коректури, застосуванням кон'єктур, визначенням вставок і пропусків, глос та інтерполяцій, реконструкцією і датуванням текстів, встановленням місця виникнення тексту, його авторства і т. д. . .

Без перебільшення можна сказати, що Д. С. Лихачов дав справжню, викладену з власних індивідуальних позицій, енциклопедію текстології. Лаконічність і стрункість викладу зміцнюють саме таке, а не інше враження про «короткий нарис».

Чимале практичне значення має надрукований у книзі додаток—нарис про техніку видання текстів.

Призначаючи свою працю «для суперечок», автор сам не намагався надати їй якоїсь особливо загостреної полемічної форми. Безперечно однак, що ряд положень книги не тільки наштовхує читача на роздумування, а й доводить необхідність творчої дискусії над окремими, особливо узагальнюючими, теоретичними питаннями текстології.

Автор визначає текстологію як науку, що досліджує історію тексту того чи іншого твору (історичного документа, художнього твору) і визначає для неї місце серед інших допоміжних філологічних дисциплін. «Вона залишається філологічною навіть тоді, коли досліджує історію текстів історичних джерел»,—заявляє Д. С. Лихачов (стор. 7).

Таке визначення місця текстології серед допоміжних філологічних наук не може не викликати сумнівів. Що ж буде, коли текстологічно досліджуватимуться не філологічні, не історичні тексти, а, наприклад, астрономічні, математичні, алхімічні, медичні? Чи й тоді текстологія зали-

шатиметься допоміжною філологічною дисципліною?

Якщо виходити з об'єкту дослідження, то предметом текстологічного дослідження може бути будь-яка письмова пам'ятка, незалежно від її змісту, причому зміст кожної з цих пам'яток вкладається в межі якоїсь окресленої ділянки людської культури (в найширшому розумінні цього слова). В такому випадку, текстологія буде допоміжною наукою не тільки по відношенню до філології, а й до хімії, геології, історії чи релігії — при трактуванні їх у процесі історичного розвитку. В усіх цих випадках якраз історичний момент, момент історичного розвитку як даного тексту, так і певної галузі знань відіграє основну роль.

З погляду результатів текстологічних досліджень — вони, насамперед, допомагають вивчати історію певних наук, історію літературних та інших художніх творів. Тут також домінує історичний елемент.

Якщо підходити до текстології ще з іншого погляду — з погляду методики дослідження — то й тут виявляється, що специфічно філологічна (в розумінні лінгвістична, лінгвостилістична) методика дослідження не займає основного місця. При дослідженні таких питань, як датування текстів, атрибуція (визначення авторства) і атетеза (заперечення авторства) — знання історичних реалій виступає на перший план. Його не можна замінити тільки філологічним дослідженням.

Ці три основні моменти дають, на нашу думку, достатню підставу розглядати текстологію, насамперед, як допоміжну історичну дисципліну, не заперечуючи при цьому її значення для ряду інших наук з філологією включно.

Слід вважати, що на зарахування Д. С. Лихачовим текстології виключно до допоміжних філологічних дисциплін вплинули дві обставини. По-перше, це тенденція деяких істориків давньої східно-слов'янської і російської та української літератури розглядати як об'єкт історико-літературного дослідження всі давні твори, незалежно від їх змісту (отже, не лише літературні, а й географічні, історичні, релігійні і т. д.) По-друге, те, що в міру певних обставин на сьогодні лише літературознавчий напрям досліджень має в своєму розпорядженні досвідчених текстологів і має можливість застосовувати їх досвід при виданні літературних пам'яток. Ця ненормальна диспропорція, однак, не дає підстав розглядати текстологію як виключно філологічну допоміжну дисципліну.

Конкретизуючи свої погляди на поняття «твір» (стор. 10—11), Д. С. Лихачов рішуче виступає за необхідність вивчати текст твору, різноманітних його списків, редакцій, варіантів в цілому. «Текстолог не має права, — говорить автор, — вивчати історію тексту твору, якщо він (твір — Д. Я.) ніколи не мав самостійного розвит-

ку. Текстолог повинен вивчати історію тексту твору в складі більш великого твору, якщо самостійність першого в будь-якій мірі обмежена другим».

Однак навряд чи таку вимогу можна подавати в дуже категоричній формі. Текстологічне дослідження не може бути самоціллю, а повинно підпорядковуватися конкретному дослідницькому завданню історичної, філологічної чи будь-якої іншої науки. На нашу думку, право на існування окремих практична необхідність досліджувати окремих частин текстів, наприклад, окремих літописних статей чи окремих житій Києво-Печерського патерика. Навряд чи існує практична необхідність досліджувати цілий твір тоді, коли потрібні текстологічні результати дослідження лише відносно окремих його частин.

Розглядаючи питання атрибуції і атетези (стор. 51—56), Д. С. Лихачов цілком правильно відзначає, що інколи так звані «офіційні» відомості про автора твору, подані в його заголовку, менш достовірні від «неофіційних», непрямих відомостей, які здобуваються шляхом докладного текстологічного аналізу твору (його ідеї, стилю, мови).

Зауваження автора про те, що «непрямі» докази більш безсумнівні, ніж прямі; навмисні вказівки менш достовірні, ніж ненавмисні і, здавалося б, «випадкові» явища мови дають інколи більше, ніж явища стилю і т. д., треба вважати все ж таки проявом надто великого скептицизму. Очевидно, основні-таки завжди «офіційні» відомості про автора, вони в першу чергу підлягають перевірці нетекстологічними методами — а різні «непрямі» докази завжди відіграють-таки другорядну роль.

При цій нагоді можна пригадати хоча б і те, в які непроглядні нетрі завели науку питання атрибуції «Слова о полку Ігореві» чи питання «авторства» творів Шекспіра, при вирішенні яких текстологічні методи визначення чи заперечення авторства не завжди виявилися такими докладними і достовірними, як цього хотілося б.

Книга Д. С. Лихачова охоплює дуже широке коло текстологічних питань, деякі, важливі, як нам здається, не знайшли однак в ній відбиття. Перше з них — це питання об'єктивності критеріїв текстологічного дослідження і одночасно питання виключення суб'єктивізму при виборі методів дослідження та оцінці їх результатів. Друге — застосування машинних методів у текстології, що в наш час набуває чимраз ширшого застосування.

Д. Ярославич

Революционное народничество 70-х годов XIX века. Сборник документов и материалов в двух томах. Том II. 1876—1882 гг. Под редакцией С. С. Волка. Составители С. С. Волк, В. Н. Гинева. Изд-во «Наука», М.—Л., 1965, 472 стор.

Основу другого тому становлять дві частини: перша — «Период «Земли и во-

ли» (1876—1879 гг.)), друга — «Период «Народной воли» и «Черного передела»». У кожній з цих частин вміщені такі різновидності документів (усього 90): статут, програми, прокламації революційних організацій, листування народників, матеріали слідств і процесів.

Першу частину відкриває програма «Землі і волі» (№ 1). Незважаючи на давнє дослідження її, вона все ж потребує більш глибокого і докладного вивчення з точки зору наявності в ній політичних моментів, як і в самій діяльності землевольців, бо об'єктивно їх боротьба мала політичне спрямування. Хіба ж не політичні за суттю такі факти, як створення революційної організації «Земля і воля» з метою підготовки повалення самодержавства «шляхом насильного перевороту», включення в її програму пунктів про перехід усієї землі в руки сільського робочого стану і рівномірний розподіл її після знищення царизму, про пропаганду своїх антиурядових ідей і створення власного нелегального друкованого органу, про залучення до боротьби з деспотизмом усіх недоволених верств суспільства і т. д.

Опублікована частина прокламацій періоду діяльності «Землі і волі» (№ 5—22) — різнобічне історичне джерело. Виділимо з нього лише два струмени: а) нищівне розвінчування деспотизму, політичного рабства в Росії; б) поступове усвідомлення народниками необхідності завоювання демократичних свобод, які б сприяли дальшій роботі в напрямі здійснення їх ідеалів, прогресуюче виділення окремої течії, представники якої пізніше вступили у безпосередню боротьбу з урядом.

Про це красномовно свідчить прокламація одеського гуртка І. М. Ковальського (близько 30 січня 1878 р., № 9). Розповівши про замах на життя петербурзького градоначальника Трепова, автори проголошують: «Смерть Трепову! Смерть другим подобним подлецам!!! Смерть!.. Их пора стереть с лица земли и тогда восторжествует правда на земле, а теперь к этому уже идет время» (стор. 51). Далі, вказавши також на ряд убивств революціонерами агентів-зрадників і деякі випадки збройного опору, вони роблять висновок про зміну духу часу, настання фактичної боротьби «соціально-демократической партии с этим подлым правительством — русских башибузуков».

Симптоматично звучать слова прокламації «Землі і волі» (квітень 1878 р., № 11) з приводу виправдання В. І. Засулич судом присяжних: «Мы приглашаем учащуюся молодежь, приглашаем все партии, кроме партии кнута и палок, соединиться в одном общем и дружном натиске для приобретения своих издавна попираемых человеческих прав...» (стор. 55).

Недвозначно сказано і в останніх рядках землевольської брошури «Правительственная комедия или призыв к обществу» (не раніше 30 серпня 1878 р., № 17): «Но русское общество должно понять, что надо не кланчить, а добиваться свободы!»

Оно должно это понять и организаться для борьбы с правительством. Если русское общество начнет действовать в этом направлении, если оно энергично примется за свою задачу, то, конечно, социалисты окажут ему свою деятельную поддержку, так как в данный момент у них одна общая цель — добиться политической свободы!» (стор. 70).

Подібні ж мотиви звучать і в інших прокламаціях. Вони, як вираз згустку думки революціонерів на певному етапі боротьби, безперечно, становлять неабиякий інтерес для простеження вищесказаних струменів в загальному потоці народницького руху.

Тих, хто досліджує історію України, серед трьох документів підрозділу «Материалы дознаний», без сумніву, зацікавить уривок із зізнань Ф. Куріцина (початок 1879 р., № 29) та частина записки Д. Т. Бущинського (5 квітня 1880 р., № 30) про революційний рух на півдні Росії в другій половині 70-х років.

У записці Д. Т. Бущинського не тільки описуються студентські заворушення у Харкові і взаємна солідарність думаючого студентства Росії, виникнення різних гуртків у Харківському університеті й ветеринарному інституті, показується вплив судових процесів над народниками та революційних за суттю подій на умонастрої молоді, а й висловлюються міркування, які свідчать про безперервні пошуки в галузі революційної теорії і практики, невпинний перехід безпосередньо до політичної боротьби. Як зауважує автор, «общее течение по этому пути было до того сильно, что повернуть на другой путь нет возможности, стать в сторону от движения считали за бесчестье» (стор. 136).

Спинившись в одному місці записки на питаннях незадоволення студентства і молоді тодішніми порядками в Росії, яке зумовлювалося чисто політичними явищами, Д. Т. Бущинський відзначає: «Такое настроение молодежи отразилось и в революционной литературе: начали появляться всякие воззвания к обществу. Громадную популярность среди молодежи приобрели брошюры Драгоманова — «Внутреннее рабство и война за освобождение», «Турки внутренние и внешние», «Кто наши враги». Брошюры эти чисто политического характера» (стор. 131).

Про поширення політичної публіцистики М. П. Драгоманова в Росії, зокрема, на Україні, і вплив її на формування антиурядових поглядів свідчать й інші джерела. Наприклад, під час обшуку на квартирі, в якій нелегально проживав Валеріан Осинський, було знайдено кілька праць Михайла Петровича (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 161, арк. 168).

У зв'язку з цим, певно, потрібно було б дослідити взаємні стики і розбіжності руху революційних народників на Україні і так званого колись «українофільського» руху.

Варті уваги дані останніх рядків записки, які стосуються, мабуть, програми

діяльності гуртка М. Р. Попова, який виник у Києві в 1879 р. і членом якого був Дмитро Буцинський, бо таких відомостей, на жаль, маємо обмаль.

У розділі «А» — «Черний передел» — другої частини тому вміщено 13 документів, серед них програми і статuti (№ 31—38), прокламації (№ 39—40), листи (№ 41—43).

У листі (початок 1880 р., № 41) до М. Р. Попова, написаному, певно, Павлом Івановим, помічаємо деякі думки, які потім знайшли відображення в програмі і проявилися в діяльності Південноросійського робітничого союзу, заснованого чорнопередільцями Є. М. Ковальською і М. П. Щедриним у Києві навесні 1880 р. Викладена в листі програма діяльності невідомого нам кола людей, яка, за словами автора, знайшла серед багатьох «велике співчуття», — своєрідна і потребує окремого аналізу. Вказаний лист, безперечно, важливий для з'ясування передумов виникнення названого Союзу.

Певний інтерес являють також два листи П. Б. Аксельрода (№ 42, 43), які містять деякі відомості про соціально-визвольні змагання і загальний стан справи «Чорного переділу» на Україні в 1880 р.

Значну частину збірника займає розділ «Б», в якому подано програмні (№ 44—48), та статутно-організаційні (№ 49—55) документи «Народної волі», народовольські прокламації (№ 56—70), судово-слідчі матеріали (№ 71—78).

«Програма Исполнительного комитета» (вересень — грудень 1879 р., № 44), «Инструкция «Подготовительная работа партии»» (весна 1880 р., № 45), «Программа рабочих членов партии «Народной воли»» (листопад 1880 р., № 46), «Программа военно-революционной организации» (кінець 1881 — початок 1882 р., № 48) та інші документи і матеріали нелегального народовольського друкованого органу дають багато для роздумів і правильного вирішення ряду питань, які, на жаль, недостатньо чітко, інколи боязко, з оглядкою розв'язуються науковцями, що вивчають історію революційного народництва, а тим більше збіднено трактуються взагалі істориками.

До цих питань слід віднести: вклад «Народної волі» у розробку організаційних основ революційної партії, народовольці про роль народних мас (зокрема селянства і робітничого класу) в поваленні самодержавного ладу і проведенні дальших політичних і соціальних перетворень та місце і завдання революційної партії взагалі й у вказаній боротьбі трудящого люду зокрема, народовольське розуміння суті експлуататорської держави та її заміни після повалення, досвід політичної боротьби «Народної волі», співвідношення загальнодемократичного і соціалістичного (утопічного) в теорії народовольців, місце терористичної практики серед інших сторін їх діяльності.

Заслуговує на увагу відбиток печатки, зроблений в кінці листа (№ 60, фотокопія) Виконавчого комітету Карлу Мар-

ксу від 25 жовтня (6 листопада) 1880 р., а також бланк, на якому написаний лист.

Подібними ж бланком і печаткою користувався ще так званий Київський виконавчий комітет, очолюваний Валеріаном Осинським. Листи-попередження (див., наприклад, ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 182, арк. 282; спр. 161, арк. 64 зв.) писали на бланку і засвідчували печаткою, а оголошення про вчинені замаху — на звичайному папері, на яких теж ставили згадану печатку (там же, ф. 316, оп. 1, спр. 35, арк. 52). Про цю печатку і бланк у кінці попередження прокурору С.-Петербурзької судової палати Лопухіну від 9 серпня 1878 р. вказується: «В подлинности же этого документа можете убедиться из того, что он написан на надлежащем бланке и за печатью Комитета» (Архив «Земли и воли» и «Народной воли», М., 1932, стор. 91).

Цікаво, що з емблематики цієї печатки — схрещені кинджал і револьвер на фоні сокири — перейняли дещо для своєї печатки члени Південноросійського робітничого союзу — печатка його мала круглу форму і таку емблематику: схрещені сокира і револьвер на фоні молота з написом на обшукі «З» и «В» (див. М. Балабанов, К истории рабочего движения на Украине, К., 1925, фотокопія між стор. 80 і 81, 128 і 129). Спорідненість у емблематиці печаток свідчить про деяку близькість ідейних позицій тих, хто користувався ними.

Друга частина тому закінчується розділами: «Переписка «Народной воли» и «Черного передела»» (№ 79—84), «Разные документы» (№ 85—90).

Корисну справу зробили тт. Кармаліна, Ляшенко, Паїна, Нікітіна, Іллерицька, Хетагурова, Жигунов, які склали і додали до другого тома збірника огляди документів центральних державних архівів країни (ЦДАЖР, ЦДІА, ЦДВІА, ЦДАЛМ) з історії революційного народництва. Це ще одне свідчення того, що другий том збірника, як і перший, готували кваліфіковано, з думкою про дослідника й читача і про те, щоб якомога ширші кола ознайомити з документальними джерелами з дуже важливої проблеми.

А. Катренко

K. Maichel, Guide to Russian reference books. Vol. 2. History, auxiliary historical sciences, ethnography, and geography. Edited by J. S. G. Simmons. Stanford, California, 1964. 297 p. (Hoover Institution bibliographical series 18).

[К. Мейчл, Путівник по російських довідниках. Т. 2. Історія, допоміжні історичні дисципліни, етнографія і географія. Під ред. Дж. С. Дж. Сіммонса].

«Драматична еволюція ідей в Радянському Союзі після другої світової війни викликала в американців зацікавлення справді до всіх галузей знань про Радянський Союз. Цей новий інтерес американського народу поставив як бібліотеки, так

і дослідників перед новими вимогами і перед чималими новими проблемами. Мабуть одна з найбільш важливих проблем виникла в зв'язку з різною відсутністю відомостей про існуючі радянські довідники», — такими словами починається видавнича анотація другого тома великого (шеститомного) американського «Путівника по російських довідниках». Автор і редактор шеститомника — одні з найкращих за кордоном знавців радянського книгознавства і бібліографії: К. Мейчл — в минулому бібліограф і бібліотекар Колумбійського університету, тепер керівник Східноєвропейської колекції Станфордського університету; Дж. Сіммонс — відомий англійський книгознавець-славіст, лектор Оксфордського університету, автор багатьох праць з історії східноєвропейського книгодрукування (що друкувалися також в радянських наукових виданнях) та частий гість радянських вчених. Науковий авторитет обох спеціалістів — найкраща гарантія того, що «Путівник» буде завершено на належному рівні і що він заповнить існуючу прогалину в довідковій літературі, про яку згадує цитована анотація.

У методичному відношенні другий том «Путівника» опрацьований продумано і послідовно. Він складається з п'яти глав, присвячених історії СРСР, всесвітній історії (в ній подається російська довідкова література з цієї галузі), допоміжним історичним дисциплінам (археологія, архівознавство, хронологія, епіграфіка, генеалогія і геральдика, історіографія, нумізматика, палеографія і дипломатика, філігранологія), етнографії, географії та геології.

Всі бібліографічні записи стисло анотовані — в анотаціях подається коротка характеристика кожного довідника, позначається кількість поданої в ньому літератури, перелічуються розділи чи параграфи довідника.

Слід вважати, що з всією літературою автор і редактор знайомі з автопсії — винуваті за те, що довідкові видання, які стосуються України, представлені в «Путівнику» досить фрагментарно, доводиться приписувати, отже, мабуть не так К. Мейчлу і Дж. Сіммонсу, що добросовісно підійшли до свого завдання, як відсутності багатьох українських бібліографічних та інших довідкових видань у західноєвропейських та американських бібліотеках.

Можливо, правда, що певну роль відіграла тут також характерна для буржуазної науки глибоко вкорінена реакційна тенденція трактувати Радянську Україну (як і інші союзні республіки) не як суверенну і рівноправну державу в складі Радянського Союзу, а як, мало що, не виключно «географічне поняття». Саме тому, можна вважати, матеріал про Україну в главі «Історія СРСР», наприклад, не виділено в окремий розділ — він подається в розділі «Місцева історія і топографія» як один з параграфів підрозділу «Європейська Росія».

Україні в історичних та етнографічних главах книги стосується близько 120 запи-

сів. В процентному відношенні до загально-радянського матеріалу це більше, як в інших досюгочасних американських історичних бібліографіях (див., наприклад, нашу рецензію на «The American Historical Association's Guide to historical literature», Нью-Йорк, 1962, в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР», 1963, № 5, стор. 76—77), але й, одночасно, мало, якщо враховувати існуючу довідкову літературу про історію і етнографію України — навіть приймаючи встановлені автором принципи підбору літератури для свого видання. (Автори визначили мовний бар'єр, включаючи лише видання російською, англійською, французькою і німецькою мовами. Література іншими мовами, серед них і українською, подається лише в тих випадках, коли в ній є відомості про видання російською мовою).

У зв'язку з тим, що в шостому томі «Путівника» передбачається вмістити додатки і доповнення до попередніх томів, доречними будуть відомості про ті основні бібліографічні й інші довідкові праці про Україну, що повинні б таки увійти в працю К. Мейчла — Дж. Сіммонса. Розділ «Бібліографії бібліографії. Путівники» треба б доповнити працями Ф. Максименка «Матеріали до краєзнавчої бібліографії України 1847—1929», К., 1930; Р. Кац і Ф. Максименка «Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР», К., 1960, а також оглядом І. Крип'якевича «Бібліографія історії України в дожовтневий період» (опублікованим в «Українському історичному журналі», К., 1958, № 5).

Значного поширення вимагають розділи, в яких перелічуються покажчики до журналів та серійних видань типу «наукових записок». Безсумнівно, повинні згадуватися у «Путівнику» такі праці, як Ф. Сарани «Покажчик до журналу «Літопис революції» (1922—1933)» (опублікований в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР», 1957, №№ 3, 4), П. Кудлая «Наукові записки і праці історичних факультетів університетів УРСР. (Покажчик змісту)» (там же, 1958, № 4), В. Скорини, «Наукові записки і тематичні збірники інститутів суспільних наук Академії наук УРСР (1943—1960). Покажчик змісту» (там же, 1960, №№ 4, 5), серія покажчиків до архівних періодичних видань, опрацьованих Г. Сергієнком (там же, 1958, №№ 1—3).

Параграф «Українська РСР» необхідно доповнити принаймні такими бібліографічними покажчиками: І. Калинович, «Бібліографія українознавства за 1914—1923 рр.»; вип. I, Історія України, Львів, 1924; «Бібліографічний збірник, присвячений Хрістії Жовтневої революції на Україні. Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917—1927 рр.», Х., 1930; Ю. Никифрук, «Західна Україна. Матеріали до бібліографії», Х.—К., 1932; І. Хандрос, Н. Горбачов, Е. Ланда, «Жовтень та громадянська війна на Україні», Х., 1933;

М. Лелекач, І. Гарайда, «Загальна бібліографія Підкарпаття», ч. І, Ужгород, 1944; Є. Лазеба, І. Воробйова, «700 років м. Львова, Бібліографічний покажчик літератури», Львів, 1956; Р. Кац, Є. Скляр-енко, «Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні. Бібліографічний покажчик», Х., 1957; «40 років радянської влади на Україні. Бібліографічний покажчик», Х., 1958; «Історія Києва. Бібліографічний покажчик», т. 1—2, К., 1958—1963; «Возз'єднання українських земель в єдиній українській радянській державі (1939—1959 рр.). Бібліографічний покажчик», К., 1958; І. Крип'якевич, «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій», К., 1962; П. Кудлай, «Книги з історії Української РСР (1945—1960 рр.)» (опубліковано в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР», 1962, №№ 4—6, 1963, №№ 1—3); Ф. Максименко, «Збірки історичних відомостей про населені пункти Української РСР» (там же, 1963, №№ 4—6, 1964, №№ 1—5). В усіх цих працях російська, а в деяких — також західноєвропейська — література з історії України займає значне місце й, таким чином, цілком підходить до «Путівника» з точки зору покладених в його основу принципів підбору літератури.

Опис важливої праці Ф. Аделунга «Kritisch-literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind» СПб., 1846, варто доповнити вказівкою про її доповнення — дослідження Б. Кордта «Чужоземні подорожі по Східній Європі до 1700 р.», К., 1926.

В главі «Допоміжні історичні дисципліни» розділ про історіографію важко уявити собі більш-менш повноцінним без праці Е. Перфещького «Обзор угрорусской историографии», СПб., 1914; Д. Багалія «Нарис української історіографії», т. І, вип. 1—2, К., 1923—1925; М. Марченка, «Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.)», К., 1959; Л. Коваленка, «Конспект лекцій з української історіографії XIX ст.», Кам'янець-Подільський, 1964. Значних доповнень вимагає розділ про архіви — з усіх виданих путівників по архівах України в праці К. Мейчла — Дж. Сіммонса згадується лише три.

Етнографічну главу «Путівника» необхідно доповнити фундаментальною працею О. Андрієвського «Бібліографія літератури з українського фольклору», т. І, К., 1930; розділ про картографію — працею П. Тутковського «Матеріали для бібліографії мапознавства України», ч. І, К., 1924.

Хоча «Путівник» призначений, в першу чергу, для використання закордонними дослідниками, подані в ньому відомості мають також певне значення для радянських істориків, значення, зв'язане не лише з тим, що наша бібліографія не має путівника по довідковій історичній літературі подібного типу.

Перед українською радянською історичною наукою стоїть важливе і невідкладне завдання боротися з буржуазною

реакційною історіографією, що на свій лад перекручує і фальсифікує історичний процес на Україні, — ефективна боротьба з ворожим ідеологічним наступом неможлива, очевидно, без знання відповідної літератури. З другого боку, в закордонних журналах, особливо в останній час, — під впливом радянської історіографії — з'являється чимраз більше об'єктивних наукових досліджень з окремих питань історії України. Для розшуків такої літератури можуть, очевидно, з суворо критичним підходом, використовуватися деякі американські й західноєвропейські довідкові видання, перелічені й анотовані в «Путівнику», наприклад, D. Shapiro, «A selected bibliography of works in English on Russian History 1801—1917», Oxford, 1962. [«Вибіркова бібліографія праць англійською мовою з російської історії 1801—1917 рр.», V. J. Kaye, «Ukraine, Russia and other Slavic countries in English literature. A selected bibliography of books, pamphlets, articles, etc. published in English between 1912—1936», Winnipeg, 1961. [«Україна, Росія й інші слов'янські країни в англійській літературі. Вибіркова бібліографія книг, брошур, статей і т. п. опублікованих англійською мовою в 1912—1936 рр.», Ch. Morley, «Guide to research in Russian history», Syracuse, N. Y., 1951. [«Путівник для дослідження російської історії», «Ucrainica. Selected bibliography on the Ukraine in Western-European languages», Munich, 1948. [«Україніка. Вибіркова бібліографія про Україну в західноєвропейських мовах», огляди літератури про історію Східної та Південно-Східної Європи англійською, французькою та італійською мовами за 1939—1952 рр., що друкувалися в журналі «Forschungen zur osteuropäischen Geschichte» тт. 1, 4, 5, 7, 1954—1959, та серійне видання «The American bibliography of Slavic and East European studies», Bloomington, Indiana. [«Американська бібліографія слов'янських та східноєвропейських досліджень», що виходить з 1956 р. Як один з томів серії «The National Archives Reference Information Papers» вийшла в світ праця Е. Н. Бук, «Records in the National Archives relating to the Russian Empire and Soviet Union», Washington, 1952. [«Матеріали державних архівів, що стосуються Російської імперії та Радянського Союзу»].

С. Корибут

Р. С. Лівшиц, Х. С. Надель. Систематичний покажчик до журналу «Східний світ» — «Червоний Схід» (1927—1931). Заг. ред. і вступна стаття А. П. Ковалівського. Х., вид-во Харківського ун-ту, 1964. 61 стор. (Центр. наукова б-ка).

Події воєнних років принесли бібліотекам України велике знищення книжкових і журнальних фондів. Чимало періодичних видань, які у свій час виходили тиражами в кілька тисяч і навіть кілька десятків тисяч примірників, перетворилося у справжню бібліографічну рідкість.

Одним з шляхів актуалізації змісту українських наукових журналів 20—30-х ро-

ків, комплекти яких збереглися лише в найбільших (і то не всіх) бібліотеках республіки, є опрацювання і публікація докладних покажчиків їх змісту. До ряду покажчиків такого типу недавно приєднався ще один — систематичний покажчик змісту орієнталістичних журналів «Східний світ» (1927—1930) та «Червоний Схід» (1930—1931). Ці журнали видавалися в Харкові як органи Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців (ВУНАС). Асоціація зуміла залучити до своїх періодичних видань (всього вийшло в світ дванадцять томів журналів) першорядні сили видатних українських істориків, економістів, літературознавців, мовознавців, мистецтвознавців. Більшість праць цих авторів, опублікована на сторінках журналів, не втратила наукового значення й досі.

В журналах ВУНАС друкувалися статті з історії грецьких колоній північного побережжя Чорного моря, повідомлення, присвячені взаємовідносинам Київської держави і східних народів (печенігів, чорних клобуків, половців, татар). Значну цінність для сучасних дослідників зберегли також (незаслужено забуті, публіковані в журналах) статті з історії середньовічного Криму, українсько-татарських та українсько-турецьких відносин протягом багатьох (XIII—XX) століть. Особливу цінність для історії української науки мають хронікерські матеріали про діяльність сходознавчих центрів 20—30-х років на Україні.

Покажчик відкривається короткою статтею видатного українського сходознавця А. П. Ковалівського. В ній дається стисла характеристика обох журналів. Сам покажчик побудований за систематичним принципом, зручним для користування. Багато бібліографічних записів ановано. В кінці додається іменний покажчик, у якому розкрито окремі псевдоніми та криптоніми авторів. До цього псевдонімографічного матеріалу можна додати ще деякі доповнення: М. П. (запис № 166 в покажчику) — це М. Погребельський; Б. Р-кин (№ 180) — Б. Раскін; Бен Мус (№ 253) та Ібн-Муса (№ 304) — І. Фалькович. Слід вважати, що під криптонімом П. Р. (№№ 273, 274) приховане ім'я відомого українського індіаніста П. Ріттера.

Дуже шкода, що одночасно з покажчиком до журналів «Східний світ» та «Червоний Схід» не опрацьовано та не видано покажчика до третього харківського сходознавчого видання — «Бюлетеня Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців», що виходив у 1926—1927 рр. (№№ 1—5; досі не вияснено питання про вихід у світ ще одного номера журналу). Хоч «Бюлетень» друкувався тиражем в 1000 примірників, на сьогодні він справжній унікум, який зберігся буквально в кількох примірниках.

Рецензований покажчик слід розцінювати як важливий етап на шляху створення повної ретроспективної бібліографії сходознавчої літератури на Україні. Опра-

цювання такої бібліографії стало одним з першочергових завдань українського радянського сходознавства.

Я. Д.

«Ізвестія на державні архіви» — орган Архівного відділу Міністерства внутрішніх справ Народної Республіки Болгарії. Виходить один раз на рік болгарською мовою. Обсяг окремого номера від 160 до 400 стор.

Архівне управління при Раді Міністрів УРСР одержує цей журнал з першого номера, який почав виходити у 1957 р. Про зміст перших трьох номерів журналу вже повідомлялося на сторінках «Науково-інформаційного бюлетеня» № 2, 1961 р., стор. 68.

4-й том журналу, виданий у 1960 р., починається передовою статтею «За велике піднесення архівної роботи». Потім ідуть статті Д. Дякова — «Про правильну організацію документальних матеріалів у діловодстві», К. Георгієва — «Про публікацію документальних джерел в періодичній пресі», Д. Мінцева — «Припинимо експонування оригінальних документів». В розділі «Документи» надруковані статті і документальні матеріали: Цв. Димитрової та Л. Димитрова — «Культбригади на допомогу селу в Софійській області (1945—1946)», Д. Коена — «Пограбування і розорення болгарського тютюнового господарства фашистською Німеччиною під час другої світової війни (1940—1944)», Й. Йотова — «Солдатські бунти на фронті в період Першої світової війни (1915—1918)», К. Каратеодорова — «Два документи, що містять відомості про біографію воеводи Червеноводського повстанського загону Вирбана Йорданова». Крім цього, в журналі надруковано ряд архівних фондів і документів, а також повідомлення про новоприйняті архівні фонди і документи тощо.

5-й том журналу «Ізвестій», що вийшов у 1961 р., відкривається статтею Ан. Цанева «Десять років болгарських державних архівів». У ній вказується, що перший законодавчий акт в архівній справі — Указ Президії Народних зборів від 10 жовтня 1951 р. — був розроблений на основі багатого радянського архівного досвіду. Ця обставина і братерська допомога радянських архівістів, яку вони постійно надають болгарським архівістам, допомогла останнім стати на правильний шлях розвитку архівної справи. Положення, які стали основою ленинських декретів про централізацію і концентрацію документальних багатств та їх всебічне використання для соціалістичного будівництва 1918 і 1919 рр., були покладені в основу роботи державних архівів і Народної Республіки Болгарії.

Далі ідуть статті Л. Димитрова — «Експертиза цінності документальних матеріалів місцевих народних рад», К. Жечева — «Державні архіви — на допомогу

виконанню п'ятирічки раніше строку». Потім надруковані документальні матеріали про організацію роботи на культурному фронті в перші роки після 9 вересня (1944—45), про революційну боротьбу шкільної молоді міста Шумена, боротьбу болгарського народу за викриття Мюнхенської змови і захист Чехословаччини в 1938—39 рр., про голодні бунти в Терновській окрузі у 1918 р., нові документи про наукову діяльність М. С. Дрінова, про становище болгарського населення в Терновській каазі під час Кримської війни (1853—56 рр.).

Найважливішими оглядами архівних фондів і документів у цьому томі є огляди Ф. Філіпова — «Боротьба болгарського народу за мир і дружбу з СРСР напередодні і на початку Другої світової війни (1934—1941)», С. Сімеонова — «Дії партизан у Пловдивській окрузі», Хр. Конова — «З матеріалів основного фонду Музею болгаро-радянської дружби». В розділі «Повідомлення» надруковані стаття М. Алексієва про IV Міжнародний конгрес архівістів, стаття Н. Недялкова — «Ознайомлення з досвідом радянських архівістів» і стаття В. Жекова — «Нові строки зберігання фінансово-розрахункової документації». Крім цього, на десяти сторінках журналу друкуються докладні повідомлення про новоприйняті архівні фонди і документальні матеріали.

У 6-у томі журналу за 1962 р. надруковані статті Н. Пеловської — «Державні архіви і підвищення вимог ідейно-політичної роботи», П. Панайотова — «Комплектування державних архівів фондами особового походження» та Д. Мінцева — «Використання документальних матеріалів у процесі навчання».

Далі йдуть документальні матеріали про перші міроприємства народно-демократичної влади у справі механізації сільського господарства (1945—48 рр.), про діяльність Вітчизняного фронту до 9 вересня 1944 р., боротьбу партії за Народний фронт (1935—38 рр.) тощо.

Серед оглядів архівних документів і фондів привертають увагу матеріали про діяльність Г. Димитрова до 9 вересня 1944 р., про резолюційний рух молоді в період з 1928 по 1944 рр., з історії розвитку міста Софії з часу визволення Болгарії до 9 вересня 1944 р., про розвиток фабричної промисловості м. Русе та будівництво залізниць у Болгарії за цей же час, матеріали про Балканську війну (1912—13 рр.), документи про створення і діяльність Болгарської соціал-демократичної партії (1891—94 рр.), невідомі рішення Вищої Партійної Ради, схвалені у травні 1923 р., спогади старих партійних діячів про роботу БКП (1891—1923 рр.), що зберігаються в Музеї революційного руху Болгарії.

У розділі «Критика і бібліографія» шостого тома «Ізвестія на державні архіви» надруковані: стаття К. Георгієва «Документальний вирок над німецьким фашизмом», в якій розповідається про до-

кументальні матеріали, цитати з виступів Георгія Димитрова та інших революційних діячів, що викривають зв'язі обличчя німецького фашизму; стаття Євд. Сімеонова «Збірник документів і матеріалів про боротьбу трудящих Софії проти фашизму», стаття А. Векова «Документальний літопис болгаро-радянської дружби». В розділі «Повідомлення» короткі замітки К. Жечева «Відзначення десятиріччя державних архівів», «Міцніють наші зв'язки з іноземними архівами», «Іноземні дослідники в читальних залах державних архівів», а також замітка С. Златкова «Нарада з представниками промислових підприємств Софії».

7-й том «Ізвестій» відкривається великою статтею начальника Архівного відділу Міністерства внутрішніх справ Народної Республіки Болгарії М. Алексієва «Генеральна перспектива і завдання державних архівів». Потім йдуть статті К. Георгієва — «Джерелознавство — занедбана галузь нашої науки», Л. Димитрова — «До питання про групування документальних матеріалів невеликих однотипних фондотворювачів», стаття Мл. Родкова — «З історії архіву відродження Болгарії». За ними — документальні матеріали про боротьбу за зниження собівартості продукції і за реалізацію економії у текстильній промисловості Софії в роки Першої п'ятирічки (1949—53), про діяльність Приморського повстанського народновизвольного загону «Васил Левекі», про кореспонденції болгарських політв'язнів і висланих в 60—70-х роках XIX ст.

В розділі «Огляди архівних фондів і документів» надруковані стаття С. Златкова — «Про деякі перші заходи професійних спілок, спрямовані на відбудову народного господарства (1944—48)», стаття Ст. Славова — «Документи з питань санітарії у Варненській окрузі до 9 вересня 1944 р.», стаття Р. Ніколова — «Документи про Вересневє повстання 1923 р.», стаття Хр. Димитрова — «Плевенська комуна (1919—1923)», стаття А. Векова — «Документи про болгаро-російські революційні зв'язки в архівному фонді Г. Бакалова» і стаття Б. Цветкова — «Нові документальні джерела про аграрний режим у Північній Болгарії в початковий період турецького панування».

В кінці сьомого тома надруковані розділи «Критика і бібліографія» та «Повідомлення».

8-й том, як і попередній, відкривається статтею начальника Архівного відділу Міністерства внутрішніх справ Народної Республіки Болгарії М. Алексієва — «Державний архів — дітище народної влади». За нею йде стаття П. Велкова — «Документальні матеріали на допомогу письменнику». Наступний розділ «Документи», у якому вміщені матеріали про боротьбу вітчизнянофронтовських комітетів по очищенню державного апарату від фашистських та реакційних елементів (9 вересня 1944—1947), про єдність між фронтом і тилом під час Вітчизняної війни, про встановлення і зміцнення народно-демо-

кратичної влади в Софії та Софійській окрузі (9 вересня—31 грудня 1944 р.) та ін.

У розділі «Огляди» надруковані статті Ц. Дойнова — «Кооперування сільського господарства в Болгарії (1944—1948)» С. Димитрова — «Документи про встановлення народно-демократичної влади в Болгарії», Р. Ніколова — «Шовківництво в Хааській окрузі», Д. Васілева — «Архівний фонд Робітничої Соціал-демократичної організації, с. Дискот, Тирновської округи (1899—1903)», С. Хинчева — «Розвиток учбової справи в Болгарії до Визволення», Б. Цветкова — «Нові архівні джерела про збройний опір на болгарських землях проти турецького феодалного ладу в XVI—XVII ст.», П. Панайотова — «Мікрофільми радянських документів про болгарську історію, які надійшли в Центральний державний історичний архів» та ін.

І, нарешті, 9-й, останній одержаний нами том «Ізвестій» відкривається статтею Живко Кабадаєва — «Експозиція документів — дійова форма патріотичного виховання». У ній автор вказує, що за допомогою радіо, преси, телебачення, кіно, виставок документів тощо працівники державних архівів доводять до широких мас громадськості документи, які містять багатий матеріал. Живко Кабадаєв спинається на одній з найбільш масових і доступних форм популяризації документальних матеріалів з метою патріотичного виховання трудящих — експозиції документів. На основі зарубіжного досвіду аналізуються перші кроки і досягнення державних архівів у Болгарії щодо експозиції документів. Розглядаються деякі нові можливості розширення діяльності державних архівів у цій справі.

Друга стаття цього номера — «До питання підбірного комплектування архівних фондів» — написана Давидом Коеном. У ній автор піддає перегляду деякі настанови щодо комплектування та визначення цінності документальних матеріалів, визначає ознаки категорій установ, організацій і підприємств. У цьому зв'язку розглянуто також питання про зміст поняття «державний архів», причому робляться і деякі уточнення до нього.

Автор торкнувся змін, які будуть викликані підбірним комплектуванням під час планування роботи по комплектуванню в діяльності експертно-перевірочних комісій та ін.

В третій статті — «Угорські місцеві архіви на службі народного господарства» Ференц Олтвай зазначає, що, крім ідеологічного фронту, документальні матеріали можуть бути широко і в повній мірі використані під час розробки ряду господарчих питань. Автор викладає досвід угорських місцевих архівів у справі використання документальних матеріалів у господарських цілях. Розглядаються труднощі, зв'язані з організацією цього виду використання документальних матеріалів та успіхи, яких уже досягнуто.

На 29—30 стор. надрукована невеличка стаття Лілії Стефанової, Тані Алтабанової і Марії Петкової — «Болгаро-радянське бойове співробітництво під час Великої Вітчизняної війни (1944—45 рр.)». Для ілюстрації своєї статті автори підбрали і надрукували 21 документ.

Далі стаття Ернст-Герта Калбе (НДР) — «Інтернаціональний антифашистський рух на захист Георгія Димитрова у 1933 р.», яка ілюструється 20 документами, що знаходяться на зберіганні в Німецькому центральному архіві у Потсдамі. Ці документи показують величезне обурення, яке охопило народні маси у зв'язку з інсценованим процесом, широкі розміри, яких набрав міжнародний рух на захист комуністів і жалюгідні спроби гітлерівських катів перекласти вину за підпал рейхстагу на комуністів.

Крім вищезгаданих матеріалів, у 9-у томі «Ізвестій» є стаття Крумка Шарова про значення югославських архівів для болгарської історичної науки, стаття Константина Косева — «Кіро Тулешков про ремесла в Тирново до Визволення», стаття проф. Іоно Мітева «Цінні документи про минуле Софії і Софійської області», стаття «Антропологічні дані про населення Тирновської області на кінець XVII ст.»

Закінчується цей том статтею Олександра Димитрова «Болгаро-радянська дружба у документах і фотознімках». У статті відзначається, що альбом болгаро-радянської дружби глибоко і широко відображує в документах і фотознімках революційні коріння дружби між двома братніми народами і величезну роль та вплив цієї дружби на будівництво соціалізму в Болгарії.

Документальний матеріал альбому полегшує розробку ряду проблем нової і найновішої історії країни і партії. Тут знайшли місце різні документи, що зберігаються в архівах СРСР, Центральному державному архіві НРБ, Центральному державному історичному архіві, Державному фотоархіві, архівних збірниках, музеях країни, приватних збірниках, спогадах.

Я. Литовченко

Указатель работ, опубликованных научными сотрудниками института экономики АН УССР после XX съезда КПСС (1956—1964). «Наукова думка», К., 1964. 288 стор. (АН УССР. Ин-т экономики. Отдел научной информации и пропаганды. Научная б-ка ин-та).

У бібліографічному покажчику зареєстровано 275 монографій, збірників і брошур, понад 1000 наукових статей у журналах та збірниках. Покажчик складений за алфавітом прізвищ наукових співробітників інституту. Зазначається прізвище наукового співробітника, ім'я та по батькові, рік народження, посада, науковий ступінь, з якого року працює в інститу-

ті, після чого в хронологічному порядку перелічуються опубліковані праці та окремі видання і статті у збірниках та журналах. Така організація матеріалу наочно показує віддачу кожного наукового співробітника справі розвитку вітчизняної економічної науки.

Однак укладачі покажчика недостатньо увагу приділили складанню науково-допоміжного апарату, обмежилися лише змістом в той час, як слід було скласти до нього систематичний або предметний покажчик, який би тематично показав проблематику наукових праць інституту. Не завадив би також алфавітний покажчик імен та назв творів, включених до бібліографії.

Щодо повноти матеріалів, уміщених до покажчика, то в ньому недостатньо вказані видання, до складу редакцій яких входили наукові співробітники Інституту. Наприклад, можна навести такі видання: І. Франко. Твори в 20 т. Т. 19. Філософські, економічні та історичні статті. Редколегія: Д. Ф. Вірник..., К., 1956; О. Г. Шліхтер. Вибрані твори. Редколегія: Д. Ф. Вірник, О. С. Короїд..., К., 1959 та ін. У покажчику відсутні персоналії про окремих учених М. В. Птуху, Л. М. Яснопольського та ін.

Незрозуміло, чому до розділу «Коллективні праці і збірники, підготовлені науковими співробітниками Інституту економіки АН УРСР» включені видання: «Постановление конференции по вопросам развития производительных сил Харьковского экономического административного

района» (стор. 275); «Решение республиканской конференции работников научно-исследовательских организаций, вузов, плановых и статистических органов по проблеме «Воспроизводство общественного продукта и национального дохода союзных республик» (стор. 280) та ін. Такі видання не відповідають заголовку розділу. Їх слід було виділити до окремого підрозділу під назвою: «Економічні конференції та наради, в яких брали участь співробітники інституту». Слід було б виділити автореферати дисертацій, захищених в інституті.

Щодо бібліографічного опису, то зауваження стосується до стор. 126, де вміщена праця Л. Я. Корнійчук «Економічні погляди С. А. Подолінського» (К., 1958. 192 стор.). Вона написана разом з І. М. Мешком. У покажчику друге прізвище не зазначено. В описі на рецензію А. П. Мамалуя на книгу В. П. Теплицького «Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні» (К., 1959. 308 стор.) у посиланні (стор. 249) слід було б зазначити, що рецензію вміщено в 113 т. «Учених записок Харківського університету». Інакше її важко буде знайти.

В цілому покажчик заслуговує на позитивну оцінку. Це є одна з перших бібліографічних праць, що висвітлює діяльність наукової установи Академії наук Української РСР в галузі економічної науки, але в наступних виданнях слід подбати про кращу організацію у ньому матеріалів.

С. Сороковська

Бібліографія

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ЗАГАЛЬНОСОЮЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ЖУРНАЛАХ *

3. Документи Спогади.

Журнал местных партийных организаций. Документы Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС [згадуються Київська, Харківська та ін. партійні організації]. Підготував В. В. Аникеев. Исторический архив, 1959, № 5, с. 24—50.

К истории Андрусовского перемирия 1667 г. Подготовил И. В. Галактионов. Исторический архив, 1959, № 6, с. 82—90.

О численности и концентрации рабочего класса России накануне Великой Ок-

тябрьской социалистической революции. Подготовил Л. С. Гапоненко [Є відомості про Україну]. Исторический архив, 1960, № 1, с. 76—116.

Из переписки Н. К. Крупской с социал-демократическими организациями Украины в 1904 г. Подготовили М. И. Горбунова, Г. М. Деренковский, Е. Д. Пухова. Исторический архив, 1960, № 2, с. 80—105.

О возникновении и деятельности производственных ячеек в Донбассе и на Урале (1921—1925 гг.) Подготовили Д. Д. Голованов, В. П. Иванов. Исторический архив, 1961, № 6, с. 118—128.

* Початок див. «Архіви України», 1965, № 6.

Строители Мариуполя и Ростова-на-Дону в 1941—1942 гг. Подготовили В. Б. Тельпуховский, А. Н. Голубкова, Ф. И. Шаронов. Исторический архив, 1962, № 4, с. 78—94.

О численности и составе населения России накануне Великой Октябрьской социалистической революции. Подготовили Л. С. Гапоненко, В. М. Кабузан, Т. Ф. Кузьмина. [Е материалы про Україну]. Исторический архив, 1962, № 5, с. 57—82.

Свод отчетов колхозов страны в период Отечественной войны. Подготовили Ю. В. Арутюнян, В. К. Данилов, Б. И. Жучков. [Е відомості про Україну]. Исторический архив, 1962, № 6, с. 19—68.

Документы об эвакуации войск из Одессы. Военно-исторический журнал, 1964, № 3, с. 74—76.

Из переписки ЦК РСДРП с местными большевистскими организациями (1911—1912 гг.) [в т. ч. і з Київським комітетом РСДРП]. Вопросы истории КПСС, 1964, № 10, с. 72—86.

Хавкин С. Т. Страницы борьбы большевиков Польска против немецких оккупантов в 1918 г. Исторический архив, 1960, № 3, с. 151—161.

Родимцев А. 5-я воздушная бригада в обороне Киева. Военно-исторический журнал, 1961, № 8, с. 62—69.

Стрельбицкий И. В боях за Севастополь. Военно-исторический журнал, 1961, № 12, с. 67—78.

Азаров И. Начало войны в Севастополе. Военно-исторический журнал, 1962, № 6, с. 77—83.

Петров И. Характерные эпизоды периода обороны Одессы. Военно-исторический журнал, 1962, № 7, с. 58—65.

Баграмян И. Душевный человек и талантливый военачальник. [Про И. Е. Якіра]. Военно-исторический журнал, 1962, № 12, с. 58—68.

Конев И. На харьковском направлении. Военно-исторический журнал, 1963, № 8, с. 49—61.

Баграмян И. Героическая оборона столицы Советской Украины (К 20-летию освобождения Киева). Военно-исторический журнал, 1963, № 10, с. 53—66.

Крайнюков К. Освобождение Киева. Военно-исторический журнал, 1963, № 10, с. 67—79.

Плиев И. Вперед, на Одессу! Военно-исторический журнал, 1964, № 4, с. 65—76.

Рачков И. Из воспоминаний о Я. Б. Гамарнике. Военно-исторический журнал, 1964, № 5, с. 62—70.

Крайнюков К. Броды, Львов, Сандомир. Военно-исторический журнал, 1964, № 7, с. 59—66.

Правда о гибели генерала И. П. Кирпоноса. Военно-исторический журнал, 1964, № 9, с. 61—69.

Замерцев И. В боях за Днепропетровск. Военно-исторический журнал, 1964, № 11, с. 74—84.

4. Анотації і повідомлення про документальні матеріали.

В Николаевском областном государственном архиве обнаружен ценный документ-телеграмма, подписанная В. И. Лениным и адресованная 21 августа 1920 г. Николаевскому губисполкому [далі анотація телеграми]. Вопросы истории, 1959, № 1, с. 203.

Будникова Л. М., Жаворонкова З. И. Колковская трагедия. Исторический архив, 1959, № 1, с. 231—232.

Котельникова В. И., Плоткина Р. Б. Листовки КПЗУ против фашизма и войны в 1932—1936 гг. Исторический архив, 1959, № 1, с. 232.

Во Львовском областном архиве обнаружена небольшая книжка под названием: М. Назарчук, «О горной промышленности» [далі йде анотація книжки], с ее пятой страницы начинается изложение коммюнике ЦК Коммунистической партии Закарпатской Украины о IV съезде партии, состоявшемся в январе 1935 г. Вопросы истории, 1959, № 2, с. 211.

Калюжная Н. К., Майстренков Л. Ф., Пахнин Е. И., Склядне Г. М. Материалы к истории восстановления хозяйства Харьковщины (август 1943—май 1945 гг.). Исторический архив, 1959, № 2, с. 244—246.

В Луганском областном государственном архиве обнаружен неизвестный до сего времени подлинник письма выдающегося деятеля международного коммунисти-

ческого движения Клары Цеткин [за 1928 р.]. Вопросы истории, 1959, № 5, с. 222.

[Повідомлення про унікальні знахідки в Чернігові з часів Київської Русі]. Вопросы истории, 1959, № 7, с. 209.

[Повідомлення про виявлені в архівах Львова нові матеріали з історії Білорусії]. Вопросы архивоведения, 1959, № 4(14), с. 134.

[Повідомлення про перші друковані книги на Україні «Апостол» і «Букварь», видані Іваном Федоровим у 1574 р.]. Вопросы истории, 1960, № 3, с. 193.

Бойко Ф. И., Емец П. Н. Документы Полтавского партархива о помощи Донбассу и Поволжью в 1921—1922 гг. Исторический архив, 1960, № 2, с. 250—251.

Писаренко Э. Е. Заметки об архивах и документах. К пребыванию К. Л. Хетагурова в Очакове. Исторический архив, 1960, № 4, с. 237.

[Повідомлення про виявлення листа, адресованого міністру внутрішніх справ, з проханням дозволити відкрити підписку на пам'ятник Т. Г. Шевченку в Києві]. Вопросы истории, 1960, № 11, с. 181.

[Повідомлення про документи Державного архіву Астраханської області про революційну діяльність батьків акад. О. О. Богомольця]. Вопросы истории, 1960, № 11, с. 181.

Шутой В. Е. О письмах населения Украины русскому правительству в связи с изменой Мазепы (1708 г.). История СССР, 1961, № 2, с. 163—170.

Чебаненко П. К. Документы партийных архивов [Запорізький партійний архів]. Исторический архив, 1961, № 2, с. 217—218.

[Повідомлення про виявлені у фондах Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові невідомий автограф О. І. Герцена]. Вопросы истории, 1961, № 5, с. 162.

[Повідомлення про виявлені в Центральному державному історичному архіві СРСР в Ленінграді документи про видання у Києві легальної більшовицької газети «Работник» в 1906 р.]. Вопросы истории, 1961, № 6, с. 153.

[Повідомлення про поповнення експозиції музею Чорноморського флоту (м. Севастополь) новими документами про діяльність у Севастополі комуністичної підпільної організації в тилу фашистських окупантів у 1942—1944 роках]. Вопросы истории, 1961, № 7, с. 183.

[Повідомлення про знахідку листа групи поранених політпрацівників Радянської армії на початку серпня 1941 р. про подвиг капітана В. С. Кришковського]. Вопросы истории, 1961, № 8, с. 172—173.

Покровская Н. К. Неопубликованные письма Ярослава Галана. Исторический архив, 1961, № 4, с. 205—208.

Немировский Е. Л. Документальные материалы львовских архивов о последнем периоде жизни и деятельности Ивана Федорова. Исторический архив, 1961, № 4, с. 229—235.

Клиндухов А. А., Стуканов Е. Н. Предсмертное письмо партизана [Слов'янського партизанського загону Донецької обл.]. Исторический архив, 1961, № 6, с. 220—222.

[Повідомлення про виявлені у фондах Кримського краєзнавчого музею рідкісний примірник проекту першої Програми РСДРП, виданий в серії «Библиотека русского пролетариата» в 1903 р.]. Вопросы истории, 1961, № 12, с. 161.

[Повідомлення про документи конспіративної підпільної революційної організації «Киевский Союзный Совет объединенных землячеств и организаций», знайдені у Києві під час ремонту квартири в будинку № 15 по вул. Паризької комуни]. Вопросы истории, 1962, № 1, с. 169.

Баскаков Э. Г., Капран М. Я., Черных В. А. О пополнении государственного архивного фонда СССР копиями документальных материалов из зарубежных архивов. Вопросы истории, 1962, № 1, с. 206—208.

[Повідомлення про археологічні розкопки на острові Березань, що розміщений при вході в Дніпровсько-Бузький лиман]. Вопросы истории, 1962, № 3, с. 158.

[Повідомлення про розкопки українських археологів в районі Ржищева, проведені в 1961 р.]. Вопросы истории, 1962, № 4, с. 172.

[Повідомлення про виявлення в фондах Львівської бібліотеки Академії наук УРСР книги на німецькій мові «Современные письма», в якій опублікована праця В. І. Леніна «Письмо к американским рабочим», написане 20 серпня 1918]. Вопросы истории, 1962, № 6, с. 171.

Спиридонов Ф. П. [Повідомлення про два листи М. І. Кутузова, які зберігаються в Чернігівському обласному державному архіві]. Исторический архив, 1962, № 3, с. 217—218.

[Повідомлення про виявлення в Кримському обласному державному архіві таємних розпоряджень про посилення нагляду за всією літературою, що поступала в Росію з Лондонської друкарні О. І. Герцена]. Вопросы истории, 1962, № 7, с. 165.

[Повідомлення про виявлення в Миколаївському облдержархіві нових документів про боротьбу царського уряду з безцензурною пресою]. Вопросы истории, 1962, № 7, с. 165.

[Повідомлення про підсумки археологічних досліджень на Україні в 1960—1961 рр., підведені науковою конференцією Інституту археології АН УРСР]. Вопросы истории, 1962, № 8, с. 167.

Богуславский Г. А. О «Дневнике полтавского коменданта Келина» Вопросы архивоведения, 1962, № 4, с. 80—83.

Перельман М. Б. Неопубликованные документы о Н. А. Скрыпнике. Исторический архив, 1962, № 5, с. 210—214.

[Повідомлення про поповнення Чернігівського обласного історичного музею унікальним скарбом срібних монет кінця XIII—початку XIV століття]. Вопросы истории, 1962, № 10, с. 166.

[Повідомлення про нові документи, які свідчать про активну участь жителів півдня Росії у Вітчизняній війні 1812 р., виявлені в Одеському облдержархіві]. Вопросы истории, 1962, № 12, с. 153.

[Повідомлення про нові архівні документи, що висвітлюють події 1812 р., виявлені у ЦДІА УРСР у Львові]. Вопросы истории, 1962, № 12, с. 154.

[Повідомлення про виявлення у Львівському облдержархіві нові документи про Івана Франка]. Вопросы истории, 1963, № 4, с. 159.

[Повідомлення про цінну археологічну знахідку в Донецьку]. Вопросы истории, 1963, № 4, с. 160.

[Повідомлення про археологічні відкриття на берегах Гнилої Липи (ліва притока Дністра), проведені експедиціями Інституту суспільних наук УРСР]. Вопросы истории, 1963, № 5, с. 146.

[Повідомлення про знайдення в Криму унікального пам'ятника епохи раннього металу]. Вопросы истории, 1963, № 5, с. 146.

[Повідомлення про знайдені у м. Севастополі в стіні колишньої тюрми листівки, в яких розповідається про хід підготовки повстання на Чорноморському флоті в 1905 р.]. Вопросы истории, 1963, № 7, с. 165.

[Повідомлення про цікаві документи про одного з діячів культурно-національного відродження в Закарпатській Україні М. Лучкає (1789—1843), автора першої в Закарпатті граматики і п'ятитомної історії рідного краю з найдавніших часів до початку XIX ст., які зберігаються в Закарпатському облдержархіві]. Вопросы истории, 1963, № 7, с. 166.

Врадий Н. Ф. Источниковедческий анализ актовых книг ЦГИА УССР в г. Львова (к истории армянских поселений на Украине). Вопросы архивоведения, 1963, № 4, с. 58—60.

Микрофильмы из зарубежных архивов и библиотек [е матеріали з історії України]. Вопросы архивоведения, 1963, № 4, с. 123.

Шутой В. Е. Документы по истории СССР в Австрийском государственном архиве [е матеріали з історії України]. Вопросы истории, 1963, № 9, с. 208—213.

[Повідомлення про археологічні розкопки в басейні ріки Альти (50 км на схід від Києва)]. Вопросы истории, 1963, № 11, с. 155.

[Повідомлення про виявлення серед архівних документів колишнього Музею Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові цікавої фотографії Карла Маркса]. Вопросы истории, 1963, № 12, с. 154.

[Повідомлення про поповнення Феодосійського краєзнавчого музею новими матеріалами про життя і діяльність у Феодосії брата В. І. Леніна — Д. І. Ульянова]. Вопросы истории, 1963, № 12, с. 154.

[Повідомлення про виявлений в одному з районів Архангельської обл. примірник «Апостола» Івана Федорова, надрукований ним у Львові в 1574 р. та ін.]. Вопросы истории, 1963, № 12, с. 155.

[Повідомлення про археологічні розкопки на березі Дністра біля села Молодо-Кельмицького району Чернівецької обл.]. Вопросы истории, 1963, № 12, с. 155.

[Повідомлення про виявлений у фондах бібліотеки Українського робітничого дому у Львові рідкісний збірник пісень, на титульній сторінці якого слова: «Российская социал-демократическая рабочая партия. Песни революции. Издание «Искры». Типография «Искры» 1902 год.]. Вопросы истории, 1964, № 1, с. 174.

Иевлев В. В., Кузьмин С. И. Документальные материалы о русско-венгерских связях в архивах Венгрии. История СССР, 1964, № 1, с. 209—213.

[Повідомлення про знайдений у селі Верхня Білка Львівської області невідомий до цього часу примірник «Апостола», виданий Іваном Федоровим у Львові]. Вопросы истории, 1964, № 3, с. 167.

Минаева И. Н. Новые материалы по истории СССР, выявленные в архивах и библиотеках Франции. История СССР, 1964, № 2, с. 218—220.

[Повідомлення про новий документ — копію листа В. І. Леніна з Кракова матері, Марії Олександрівні Ульяновій, який знаходиться у Львівському філіалі Центрального музею В. І. Леніна]. Вопросы истории, 1964, № 4, с. 171.

[Повідомлення про одержання Головним архівним управлінням при Раді Міністрів СРСР з Державного архіву Швеції мікрофільмів архівних документів. В мікрофільми включена частина матеріалів з історії України (фонд «Casasica»)]. Вопросы истории, 1964, № 4, с. 171.

Тимошик Б. А. Исчезнувшие города Буковины. Вопросы истории, 1964, № 5, с. 213—217.

[Повідомлення про знахідки (давнього уставного письма) при розчищенні стін Софійського собору у Києві]. Вопросы истории, 1964, № 7, с. 171.

[Повідомлення про виявлені у ЦДІА УРСР у Львові листи англійської письменниці Е.-Л. Войнич до відомого літератора і громадського діяча-демократа М. Павлика]. Вопросы истории, 1964, № 8, с. 175.

[Повідомлення про виявлення в Ленінградському державному історичному архіві особової справи студента Петербургського психоневрологічного інституту Яна Борисовича Гамарника]. Военно-исторический журнал, 1964, № 9, с. 123.

[Повідомлення про виявлені і підготовлені до публікації Львівським державним архівом документи 1920—1930 рр., що висвітлюють роль Комуністичної партії Західної України в боротьбі трудящих проти фашизму і війни, за створення Народного фронту]. Вопросы истории, 1964, № 10, с. 182.

[Повідомлення про знахідку в Керчі, на горі «Митридат». Вопросы истории, 1964, № 10, с. 183.

[Повідомлення про поповнення фонду відділу рукописів стародавніх книг бібліотеки Ужгородського університету унікальною книгою «Произведения о Московском государстве разных авторов, собранные в одну книгу», видана у 1600 р. в Німеччині]. Вопросы истории, 1964, № 11, с. 161.

[Повідомлення про перший трактор «Запорожець», створений 10 березня 1923 р. робітниками Кічкаського заводу в Запоріжжі. Про це розповідають документи Партійного архіву Запорізького обкому КПРС]. Вопросы истории, 1964, № 12, с. 129.

5. Рецензії.

Верховень Б. Г., Коваленко Д. А., Найда С. Ф. О втором томе «Истории Украинской ССР». [К., 1957]. История СССР, 1959, № 1, с. 188—198.

Виноградов В. А. Рабочий контроль и национализация промышленности на Украине [«Збірник документів і матеріалів

(березень 1917 — березень 1921 рр.)». Ін-т історії АН УРСР. Архівне управління УРСР. Вид-во Академії наук Української РСР. К., 1957.]. История СССР, 1959, № 1, с. 202—206.

Верховень Б. Г., Найда С. Ф. Об украинском историческом журнале. Вопросы истории, 1959, № 2, с. 165—181.

Александренко А. П., Василенко В. С., Костенко А. Я. Новый труд по истории Украинской ССР. [Мова йде про книгу «Історія Української РСР». т. II. Академія наук Української РСР. Інститут історії. Редакційна колегія: С. М. Белоусов, П. С. Загорський, М. І. Супруненко (головний редактор), Ф. П. Шевченко. К. 1957.]. Вопросы истории, 1959, № 4, с. 171—180.

Рындзюнский П. Г. И. А. Гуржий. За рождение рабочего класса Украины (конец XVIII—первая половина XIX в.). К., 1958. История СССР, 1959, № 3, с. 189—192.

Рожкова М. К. Н. М. Дружинин. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева, т. II. Реализация и последствия реформы. Академия наук СССР. Ин-т истории. Изд-во АН СССР. М. 1958. 619 стр. Тираж 3000. Цена 35 руб. 75 коп. Вопросы истории, 1959, № 9, с. 165—170.

Рашба Н. С. Новый источник по истории борьбы украинского и польского народов против турецко-татарской агрессии. [Мова йде про опублікований в «Історико-філологічному журналі» АН Вірменської РСР (1958, № 2) російський переклад «Історії хотинської війни» Іоаннеса Камснецкого, вірменського хроніста, який жив на початку XVII ст. на Україні]. История СССР, 1959, № 5, с. 170—172.

Воронин Е. П., Шляпников Н. П. Полные научно-справочные пособия. Путеводитель по ЦГИА УССР. Исторический архив, 1959, № 5, с. 226—229.

Гудзенко П. П. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов и конференций (1918—1956 гг.). Госполитиздат УССР, К. 1958. (на русском и украинском языках). 752 стр. Тираж 20000. Цена 13 руб. 10 коп. Вопросы истории КПСС, 1959, № 6, с. 202.

Ткачук А. Г. П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 года—февраль 1918 года). К. Госполитиздат УССР. 1958. 255 стр. Тираж 8000. История СССР, 1959, № 6, с. 163—164.

Шевелево А. Я. Путеводители по киевским музеям. В. Г. Дьомін, В. М. Крикотун, М. З. Петренко, В. А. Шиденко. Київський державний заповідник-музей «Києво-Печерська лавра». К. 1957; Г. Н. Логвин. Києво-Печерська лавра. М., 1958; Н. И. Кресальний. София Киевская. М. 1958; О. Радченко. Софійський музей у Києві. К. 1958. История СССР, 1960, № 1, с. 204—206.

Найденов М. Е. А. Ф. Чмыга. Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921—1925 гг.) Изд-во Москов. ун-в. М. 1959. 223 стр. Вопросы истории, 1960, № 2, с. 181—186.

Попов Ф. В. П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917—февраль 1918 года). Госполитиздат УССР. К. 1958. 253 стр. Тираж 8000. Цена 5 руб. 45 коп. Вопросы истории, 1960, № 2, с. 186—190.

Никитин С. А. П. А. Зайончиковский. Кирилло-Мефодиевское общество (1846—1847). Изд-во Московского государственного университета, М., 1959. 170 стр. Тираж 3000. Цена 6 руб. 15 коп. Вопросы истории, 1960, № 2, с. 190—194.

Богдан Д. П. (Румыния) «У истоков русского книгопечатания. К трехсотлетию со дня смерти Ивана Федорова 1583—1958». Академия наук СССР. Отделение исторических наук. Изд-во АН СССР. М. 1959. 268 стр. Тираж 5000. Цена 15 руб. 10 коп. Вопросы истории, 1960, № 5, с. 165—170.

Боровой С. Я. Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг. М. Изд-во АН СССР. 1959. 280 стр. Тираж 1600. История СССР, 1960, № 3, с. 167—170.

Демкин И. В. Об ошибках одного издания. (О кн. Е. И. Мошняги «Большевики Харькова в Октябрьской революции». Харьковское кн. изд-во. Харьков. 1959). Вопросы истории КПСС, 1960, № 4, с. 201.

Волков И. М., Догадин А. Е., Кузьмин Г. В., Ульянов А. Д. «История гражданской войны в СССР», т. 4. Решающие победы Красной Армии над объединенными силами Антанты и внутренней контрреволюции (март 1919 г.—февраль 1920 г.). М. Госполитиздат. 1959. 444 стр. Тираж 40 000. История СССР, 1960, № 4, с. 159—166.

Портнов И. М. Путеводитель по историческим архивам Украинской ССР. Вопросы архивоведения, 1960, № 5(15), с. 10—112.

Кроник А. Военно-исторические статьи в первом томе Украинской Советской Энциклопедии. Военно-исторический журнал, 1960, № 10, с. 108—109.

Марлинский С. Юбилейные сборники к 250-летию Полтавского сражения. Военно-исторический журнал, 1960, № 11, с. 112—116.

Романовский В. А. В. А. Дядиченко. Очерки общественно-политического строя Левобережной Украины конца XVII—начала XVIII в., К. Изд-во АН УССР. 1959. 532 стр. Тираж 3000 (на укр. яз.). История СССР, 1960, № 6, с. 162—167.

Миско М. В. П. Лоссовский и З. Млынарский. Русские, белорусы и украинцы в польском восстании 1863 г. Вроцлав. 1959. 240 стр. История СССР, 1960, № 6, с. 197—199.

Кукушкин Ю. С. В. Г. Коновалов. Герои Одесского подполья. Предисловие Мориса Тореза. М. 1959. 263 стр. Тираж 70 000. Цена 3 руб. 40 коп. [кін. 1918—поч. 1919 р.]. Вопросы истории, 1961, № 1, с. 153—155.

Рознер И. Г. Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье 1775—1800 гг. М. Изд-во АН СССР. 1959. 278 стр. Тираж 1600. Цена 12 руб. 20 коп. Вопросы истории, 1961, № 1, с. 155—157.

Найденов М. Е. Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.) Академия наук Украинской ССР. Институт истории. Изд-во АН

УССР. К. 1959. 524 стр. Тираж 2000. Цена 16 руб. 80 коп. Вопросы истории, 1961, № 2, с. 133—138.

Растяпин В. М. Н. В. Черненко. Борьба Коммунистической партии за восстановление промышленности и консолидацию рабочего класса Украины в 1921—1925 гг. Изд-во Киевского государственного университета. К. 1959. 218 стр. Тираж 5500. Цена 7 руб. 60 коп. Вопросы истории, 1961, № 2, с. 141—144.

Подлущий Г. И. I. О. Гуржий. Зарождения робітничого класу України (кінець XVIII—перша половина XIX ст.). Держполітвидав УРСР. К. 1958. 178 стр. Тираж 5000. Цена 3 руб. 40 коп. (34 коп.) Вопросы истории, 1961, № 7, с. 153—155.

«Почему мне понравилась статья [«Опустошение и восстановление Правобережной Украины во второй половине XVII и начале XVIII в.» («История СССР», 1960, № 5)] А. И. Барановича?» История СССР, 1961, № 4.

Шелудько С. А. Печатный орган украинских архивистов. Вопросы архивоведения, 1961, № 2, с. 115—119.

Таємне стає явним (Тайное становится явным). Сборник документов. Государственный архив Закарпатской области. Сост. А. Гайдош, В. Мисюра. Ужгород. 1961. 164 стр. Тираж 5800. Цена 35 коп. На украинском языке. Вопросы архивоведения, 1961, № 3, с. 122.

Шелудько С. А. Документы о революционной деятельности западноукраинских писателей. Исторический архив, 1961, № 4, с. 236—239.

Гема В. И. Не пора ли перестать так писать книги? [Мова йде про книгу Ю. А. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. Изд-во Киевского университета. К. 1960]. История СССР, 1961, № 5, с. 242—244.

Дьяков В. А. Новые работы о революционных демократах на Украине. История СССР, 1961, № 6, с. 175—180.

Логунова Т. А. «Советские партизаны. Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны». Редактор-составитель В. Е. Быстров. М. 1961. 832 стр. Тираж 50 000. Цена 1 руб. 22 коп. Вопросы истории, 1962, № 1, с. 140—143.

Тихомиров М. Н. (акад.), Мальцев А. Н. Новый труд по истории освободительной войны на Украине в середине XVII века [Ф. П. Шевченко. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. Вид-во Академії наук Української РСР. К. 1959. 500 стр. Тираж 2000. Цена 1 руб. 36 коп.] Вопросы истории, 1962, № 1, с. 148—153.

Крымский областной государственный архив. Путеводитель. Архивный отдел и государственный архив Крымской области. Сост. А. О. Беликова, А. А. Степанова, Н. В. Базанова, Г. Н. Маринич, Л. А. Салш, А. А. Серикова, В. В. Успенская. Симферополь, 1961. 326 стр. Тираж 2000. Цена 60 коп. Вопросы архивоведения, 1962, № 1, с. 127.

Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. Институт истории Академии наук УССР. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве. Ред. коллегия: А. З. Барабой, Н. Н. Лещенко, М. И. Тесленко. Сост.: А. З. Барабой, В. М. Брожек, М. И. Козыренко, В. Т. Курандина, Ю. А. Курносов, Н. Н. Лещенко. К. 1961. 428 стр. Тираж 1260. Цена 84 коп. Вопросы архивоведения, 1962, № 2, с. 127—128.

Вольский С. А., Ковбасюк С. М., Першина З. В., Раковский М. Е. Трибуна украинских историков (Обзор «Українського історичного журналу» 1957—1961 гг.) История СССР, 1962, № 1, с. 166—174.

Документы Богдана Хмельницкого (1648—1657). Институт общественных наук Академии наук УССР. Архивное управление при Совете Министров УССР. Ответ. ред. к. и. н. Ф. П. Шевченко. Составители: И. Крипьякевич и И. Бутыч. К. 1961. 740 стр. Тираж 1400. Цена 1 руб. 56 коп. (На укр. языке). Вопросы архивоведения, 1962, № 2, с. 128.

Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г. Сборник документов. Харьковский областной государственный архив. Центральный государственный исторический архив УССР. Центральный государственный исторический архив СССР в Ленинграде. Сост. М. П. Авдушева, Л. Г. Антонец, В. В. Бедин, Э. С. Паина, Т. Б. Слюдикова. Под ред. к. и. н. А. И. Слюсарского. Вопросы архивоведения, 1962, № 2, с. 128.

Болясный И. Л. Исследование по истории крестьянского движения на Украине. [Мова йде про монографію Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 г.). Днепрпетровск. 1960]. История СССР, 1962, № 2, с. 171—174.

Пушкарев Л. Н. Залог успеха — в историко-ведческом анализе [З приводу книги Ф. П. Шевченко «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.». Вид-во. АН УРСР. К. 1959. 500 стор. Тираж 2000]. История СССР, 1962, № 2, с. 174—178.

Белов Г. А. О некоторых вопросах публикации документальных источников по истории коллективизации сельского хозяйства СССР. [Згадується збірник «Из истории социалистического преобразования сельского хозяйства на Херсонщине (1918—1941 гг.)» (в трех выпусках)]. Вопросы истории, 1962, № 4, с. 133—139.

Иткин М. Л., Рубин И. А., Парусов А. И. Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. Институт истории АН Украинской ССР. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве. Сост.: А. З. Барабой, В. М. Брожек, М. К. Козыренко, В. Т. Курандина, Ю. А. Курносов, Н. Н. Лещенко. Вводная статья Н. Н. Лещенко. К. 1961. 428 стр. Тираж 1260. 84 коп. Исторический архив, 1962, № 4, с. 217.

Деренковский Г. М. Серьезные недостатки одного исследования. [Мова йде

про книгу И. Н. Бондаренко. Большевики Киева в первой русской революции (1905—1907 гг.). Изд-во Киевск. гос. ун-та. 1960]. История СССР, 1962, № 3, с. 162—170.

Будовниц И. У. «Українські письменники. Біо-бібліографічний словник», т. I. Давня українська література (XI—XVIII ст.ст.), уклад Л. Е. Махновець, відповідальний ред. акад. О. І. Білецький, Державне вид-во художньої літератури. К. 1960. 979 стор. Тираж 10000. История СССР, 1962, № 4, с. 178—181.

Лось Ф. Е., Спивак Б. И., Троян М. В. I. I. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900—1919 роки). К. Вид-во АН УРСР. 1960. 372 стор. Тираж 3000. Ціна 1 крб. 25 коп. Вопросы истории, 1962, № 8, с. 136—139.

Сахаров В. О литературе по истории героической обороны Севастополя 1941—1942 годов. Военно-исторический журнал, 1962, № 9, с. 91—98.

Кондуфор Ю. Ю., Шевель Г. Г. Ценная книга по истории Компартии Украины (О кн. «Очерки истории Коммунистической партии Украины», К. Госполитиздат УССР. 1961). Вопросы истории КПСС, 1962, № 5, с. 190.

Буцко Н. А., Тараненко В. М. И. Богдист. Социалистическое строительство в западных областях УССР (1945—1950 гг.). К. 1961. 176 стр. Тираж 2000 (на укр. яз.). История СССР, 1962, № 5, с. 183—184.

Первые коммунистические субботники на Харьковщине. Сборник воспоминаний. Партийный архив Харьковского обкома КП Украины. Харьков. 1962. 112 стр. Тираж 4000. 11 коп. Исторический архив, 1962, № 5, с. 205.

Линков Я. И. Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. К. Изд-во АН УССР. 1959. 522 стр. Тираж 2000. История СССР, 1962, № 5, с. 177—181.

Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г. Сборник документов. Харьковский областной государственный архив. Центральный государственный исторический архив УССР. Центральный государственный исторический архив СССР в Ленинграде. Сост.: М. П. Авдушева, Л. Г. Антонец, В. В. Бедин, Э. С. Паина, Т. Б. Слюдикова. Вводная статья В. В. Бедина. Харьков, 1961, 324 стр., 1300 экз., 61 коп. Исторический архив, 1962, № 5, с. 206.

Максимов А. М. Распространение газеты «Правда» в Донбассе в 1912—1914 годах. Вопросы истории, 1962, № 11, с. 209—214.

Гамрецкий Ю. М. Некоторые вопросы истории Советов на Украине. Вопросы истории, 1962, № 11, с. 124—134.

Давидович А. М., Иванов С. С., Курицын В. М., Ронин С. Л. Новые труды по истории советского государственного строительства в союзных республиках [Згадується «История государства и права Украинской ССР (1917—1960)»]. Вопросы истории, 1962, № 12, с. 112—117.

Созин И. В. В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (социально-экономическое развитие). Изд-во Киевского университета. К. 1961. 236 стр. Тираж 1000. Цена 90 коп. Вопросы истории, 1962, № 12, с. 130—132.

Таубин Р. А. Ястребов Ф. Я. Революционные демократы на Украине. Вторая половина 50-х — начало 60-х годов XIX ст. Изд-во АН УССР. К. 1960. 306 стр. Тираж 1500. Цена 1 руб. 13 коп. Вопросы истории, 1962, № 12, с. 127—129.

Шморгун П. М. «Робітничий рух на Україні в період імперіалізму». Збірник статей. Держполітвидав УРСР. К., 1961. 272 стор. Тираж 4000. Ціна 57 коп. Вопросы истории, 1962, № 12, с. 123—124.

Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918—1920 гг.). Сборник документов и материалов. Сост.: Ю. Ф. Борщ, Ф. И. Ильин, М. А. Коломойский, О. С. Кременчугская-Мурай, В. С. Левин, Ю. П. Москаленко, Я. Г. Панин, В. С. Федорченко. К. 1962. 537 стр. Тираж 3000. Цена 1 руб. Исторический архив, 1962, № 6, с. 179.

Государственный архив Одесской области. Путеводитель. Архивное управление при Совете Министров УССР. Государственный архив Одесской области. Ред. коллегия: д. и. н. С. Я. Боровой, А. Д. Бачинский, И. А. Хиони. Одесса. 1961. Тираж 1000. 387 стр. Цена 1 руб. 13 коп. Вопросы архивоведения, 1962, № 4, с. 115.

Арциховский А., Воробьев Н., Гусев Д., Смирнов С. Братство и сотрудничество советских народов (журнал «Коммунист Украины», 1962, № 12). Коммунист, 1963, № 1, с. 127.

Дядиченко В. А. В. О. Голубуцкий. Запорізька Січ в останні часи існування. 1734—1775. К. Вид-во АН УРСР. 1961. 415 стор. Тираж 1000. Ціна 2 крб. Вопросы истории, 1963, № 2, с. 148—150.

Савицкая Р. М. Новая литература местных издательств о В. И. Ленине. История СССР, 1963, № 2, с. 161—165.

Дьяков В. А. Е. С. Шабловский. Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы. Госполитиздат. М. 1962. 267 стр. Тираж 3000. История СССР, 1963, № 2, с. 168—170.

Ворожейкин И. Е. Г. Д. Диденко. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925). К. Изд-во АН Украинской ССР. 1962. 373 стр. Тираж 2000. Цена 1 руб. 31 коп. Вопросы истории, 1963, № 3, с. 126—128.

Степанов А. И. И. С. Хмель. Со знаменем мира сквозь пламя войны. Дипломатическая деятельность Украинской ССР (1917—1920). Изд-во АН УССР. К. 1962. 355 стр. Тираж 2000. Цена 67 коп. (На украинском языке). Вопросы истории, 1963, № 6, с. 117—119.

Ткаченко Н. М. «Документи Богдана Хмельницького (1648—1657)». Составители И. Крипакевич и И. Бутыч. Ответственный редактор Ф. П. Шевченко. Изд-во АН УССР. К. 1961. 740 стр. Тираж 1400. Цена

1 руб. 56 коп. (на украинском языке). Вопросы истории, 1963, № 6, с. 130—131.

Москалев М. А., Кубанцева М. А. Новая книга о большевистском подполье в Крыму [И. Чирва. Крым революционный (Историко-партийный очерк). К. Госполитиздат УССР, 1963. 172 стр.]. Вопросы истории КПСС, 1963, № 8, с. 132—134.

Деренковский Г. М., Каплун С. С., Кирьянов Ю. И. В. И. Ленин и Екатеринославская большевистская организация. Вопросы истории КПСС, 1963, № 8, с. 128—131.

Ежов В. А., Фрайман А. Л. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. [Мова йде про книгу І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Харків. 1962]. История СССР, 1963, № 4, с. 171—173.

Пьянков А. П., Тарасенко В. Р. В. И. Довженко. Землеробство Древньої Русі. К. 1961. 265 стр. Тираж 500. История СССР, 1963, № 5, с. 178—179.

Красавченко Н. П. О. А. Парасунко. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К. Изд-во АН Украинской ССР. 1963. 576 стр. Тираж 1000. Цена 2 руб. 14 коп. Вопросы истории, 1963, № 11, с. 117—119.

Попков Б. С. И. Ф. Евсеев. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944—1960 гг.). К. Изд-во АН Украинской ССР. 1962. 368 стр. Тираж 2850. Цена 66 коп. Вопросы истории, 1963, № 11, с. 124—125.

Дубинский И. Образ командарма. [Командарм Якир. Воспоминания друзей и соратников. М. Воениздат. 1963, 247 стр.]. Военно-исторический журнал, 1963, № 12, с. 78—81.

Шеховцов Н. За Днепром. [Грылев А. Н. За Днепром (освобождение Правобережной Украины в январе—апреле 1944 г.). М. Воениздат. 1963. 228 стр.]. Военно-исторический журнал, 1963, № 12, с. 75—78.

Макаренко А. А. И. С. Хмель. Со знаменем мира сквозь пламя войны. Дипломатическая деятельность Украинской ССР (1917—1920). К. Изд-во АН УССР. 1962. 355 стр. Тираж 2000 (на укр. яз.) История СССР, 1963, № 6, с. 166—168.

Бондаренко И. Н. Письмо моему рецензенту. История СССР, 1963, № 6, с. 143—148.

Деренковский Г. М. Ответ И. Н. Бондаренко. История СССР, 1963, № 6, с. 148—160.

Пашко Я. Киевское партийное подполье в годы фашистской оккупации (К. Дубина. «В годы тяжелых испытаний». Киевское областное книжно-газетное изд-во. 1962. 263 стр.) Коммунист, 1964, № 1, с. 120—121.

Консевич А. И., Лось Ф. Е., Чунтулов В. Т. Фундаментальный труд по истории промышленности Украины [Мова йде про двохтомну монографію чл.-кор. АН УРСР О. О. Нестеренка. Розвиток промисловості на Україні. Ч. I. Ремесло і мануфактура. Вид-во АН УРСР. К. 1959. 496 стор. Тираж 3000. Ціна 2 крб. 30 коп.;

ч. II. Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво. Вид-во АН УРСР. К. 1962. 580 стор. Тираж 3000. Ціна 2 крб. 60 коп.]. Вопросы истории, 1964, № 1, с. 139—142.

Угаров И. Ф., Яковлев Н. Н. О публикациях документов и материалов «Революция 1905—1907 гг. в России». История СССР, 1964, № 1, с. 156—166.

Чеканова Г. П. Н. П. Баженова. Очерк истории революционно-освободительного движения трудящихся Закарпатья в 1917—1923 гг. Ужгород, 1962, 168 стр. Тираж 3000 (на укр. яз.). История СССР, 1964, № 1, с. 171—173.

Компан Е. С. В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII века. К. Изд-во. Киевского ун-та, 1961. 223 стр. Тираж 1000. История СССР, 1964, № 1, с. 174—176.

Гроссман Ю. М., Инкин В. Ф., Похилевич Д. Л. В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII века. К. Изд-во Киевского ун-та. 1961. 223 стр. Тираж 1000. История СССР, 1964, № 1, с. 176—178.

Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. Институт истории АН УССР. Центральный государственный архив военно-морского флота СССР. Сост.: В. И. Александрова, Т. С. Федорова. Ред. коллегия: Е. М. Скляренко, Н. И. Супруненко (отв. ред.), В. С. Шломин. К. 1963. 686 стр. Тираж 1000. Цена 1 руб. 43 коп. Вопросы архивоведения, 1964, № 1, с. 137.

Зимин А. А. В. А. Голобуцкий. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. К. Госполитиздат УССР. 1962. 360 стр. Тираж 3700. Цена 78 коп. Вопросы истории, 1964, № 2, с. 137—139.

Боровой С. Я., Кляцкин С. М. З. Першина. Имени Январского восстания. Одесса. 1963. 228 стр. Тираж 6000 экз. История СССР, 1964, № 2, с. 170—171.

Тарас Шевченко. Документы и материалы (1814—1863). Архивное управление при Совете Министров УССР. Сост.: И. Л. Бутыч, Я. Р. Дашкевич, Ф. К. Сарана, Г. С. Сизоненко, А. Г. Сисецкий, В. С. Скорина. Отв. ред. С. Д. Пилькевич. Госполитиздат УССР. К. 1963. 566 стр. Тираж 6000. Цена 1 руб. 10 коп. Вопросы архивоведения, 1964, № 2, с. 127—128.

Рыженко Ф. Д. М. И. Куличенко. Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918—1920 годах. Харьков. Изд-во Харьковского университета. 1963. 447 стр. Тираж 3000. Цена 1 руб. 83 коп. [Розглядає на прикладі Української, Білоруської, Литовської, Латвійської і Естонської радянських республік]. Вопросы истории, 1964, № 2, с. 126—128.

Хесин С. С. Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. К. 1963. 687 стр. Тираж 1000. Цена 1 руб. 43 коп. Вопросы истории, 1964, № 2, с. 128—129.

Алешкин О. Т., Бельфор С. Д., Романюк В. Н. Славная страница истории рабочего класса Украины. [Мова йде про кн. П. Т. Щербина. Робітничий клас України і його революційна боротьба в 1914—1917 роках. Вид-во АН УРСР, К. 1963. 368 стор.] Вопросы истории КПСС, 1964, № 2, с. 135—137.

Чмыга А. Ф. «История коллективизации сельского хозяйства Украинской ССР». Том I. Колхозное строительство на Украине. 1917—1927 гг. Киев. Изд-во АН УССР. 1962. 849 стр. Тираж 2200. Цена 1 руб. 50 коп. (на украинском языке). Вопросы истории, 1964, № 4, с. 145—146.

Савицкая Р. М. Книги о роли В. И. Ленина в создании большевистских организаций на Украине. Вопросы истории, 1964, № 4, с. 142—145.

Улащик Н. Н. В. М. Кабузан. Народонаселение России в XVIII—первой половине XIX в. (по материалам ревизий). М. Изд-во АН СССР. 1963. 231 стр. Тираж 1500. Цена 1 руб. 40 коп. Вопросы истории, 1964, № 4, с. 150—152.

Звездин З. К. А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932). К. 1963. 503 стр. Тираж 1200. История СССР, 1964, № 2, с. 165—167.

Дзюбко И. С. Первые обобщающие работы по истории коммунистического движения в Закарпатье. [Б. І. Співак. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930—1945 роках. Вид-во Львівського університету. 1963. 379 стор.; його ж. Революційний рух на Закарпатті в 1924—1929 роках. Ужгородський університет. 1964. 143 стор.]. Вопросы истории КПСС, 1964, № 7, с. 113—115.

Лутченко А. И. Книги о трех поколениях ударников [Мова йде і про збірник документів та матеріалів «Движение коллективов и ударников коммунистического труда на Украине. 1958—1961 гг.» К. 1963]. Вопросы истории, 1964, № 7, с. 128—130.

Довгопол В. Н. А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932 гг.). К. Изд-во АН УССР. 1963. 502 стр. Тираж 1200. Цена 86 коп. Вопросы истории, 1964, № 8, с. 141—143.

Бортников А. И. А. А. Михайлов. Культурное развитие украинского села в годы социалистического строительства (1929—

1941 гг.). К. Госполитиздат УССР. 1963. 158 стр. Тираж 5500. Цена 30 коп. (на укр. яз.) Вопросы истории, 1964, № 8, с. 139—141.

Куманев Г. А., Лутченко А. И. Документы о преступлениях германского фашизма [Мова йде про «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні». Збірник документів і матеріалів. К. Держполітвидав УРСР. 1963. 488 стор. Тираж 5000. Ціна 1 крб. 12 коп. та ін.]. Вопросы истории, 1964, № 9, с. 144—148.

Сумская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.). Сб. документов и материалов. Партийный архив Сумского обкома КП Украины. Сумской областной государственной архив. Сост. И. А. Авраменко, В. К. Бойко, И. А. Ильченко, Н. Ф. Сахарова. Редколлегия: В. М. Полохов, кист. н. (отв. ред.), З. А. Козлова, И. И. Краснопольский, С. В. Малкиель, Х. К. Петренко. Харьковское кн. изд-во. 1963. 460 стр. Тираж 6000. Цена 88 коп. Вопросы архивоведения, 1964, № 3, с. 130.

Косульников А. П. В. И. Ленин и социал-демократические организации Украины. Вопросы истории КПСС, 1964, № 10, с. 118—122.

Тронько П. Т. З. А. Богатырь. В тылу врага. (Боевая деятельность соединения партизанских отрядов под командованием Героя Советского Союза А. Н. Сабурова). М. Соцэкгиз. 1963. 334 стр. Тираж 100 000. Цена 59 коп. Вопросы истории, 1964, № 10, с. 155—158.

Куропатов А. Этого не забыть! «Немецко-фашистский оккупационный режим на Украине». Сборник документов и материалов. К. Государственное изд-во политической литературы УССР. 1963. 487 стр. Коммунист, 1964, № 16, с. 115—119.

Цирлин А. О переправах через Сиваш. Военно-исторический журнал, 1964, № 11, с. 100—101.

Колесник А. Сборник воспоминаний о боях за Харьковщину. Военно-исторический журнал, 1964, № 12, с. 97—100.

Владимирцев И. Н. Обзор литературы по истории советского общества за 1962—1963 гг. История СССР, 1964, № 6, с. 132—148.

М. Бутич

МІЖОБЛАСНІ КУЩОВІ НАРАДИ І СЕМІНАРИ

Відповідно до плану роботи на II півріччя минулого року Архівне управління при Раді Міністрів УРСР провело міжобласні кущові наради завідуючих міськими та районними державними архівами.

Першу нараду з представниками Чернівецької, Івано-Франківської і Хмельницької областей проведено 6—8 жовтня в м. Чернівцях. У ній взяли участь 62 завідуючі райміськдержархівами і обласними архівними відділами.

Друга нарада відбулася 25—27 жовтня в м. Харкові, де були присутні 68 завідуючих міськрайдержархівами і співробітниками архівних відділів Харківської, Сумської та Полтавської областей.

У нараді взяли участь представники Ради Міністрів УРСР, Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР, Харківського і Чернівецького облвиконкомів.

На нарадах обговорювалися питання, зв'язані з виконанням урядових постанов 1963 р. про поліпшення архівної справи в країні низовою ланкою архівних установ України і про завдання у їх дальшій роботі.

З доповіддю «Основні завдання міських і районних державних архівів УРСР у світлі вимог урядових постанов 1963 р. про поліпшення архівної справи в країні» виступив начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Д. Пількевич.

Завідуючі архівними відділами Івано-Франківського (Г. М. Педашенко), Чернівецького (А. К. Мельніков), Хмельницького (О. П. Бурова), Харківського (М. Ф. Кондратьєв), Сумського (О. А. Зубко) і Полтавського (М. Г. Удовиченко) облвиконкомів доповіли про стан та роботу міськрайдержархівів та виконання ними урядових постанов 1963 р.

Висвітлювані у доповідях питання викликали значний інтерес у учасників наради. Виступило 21 чол.

Завідуючі районними та міськими держархівами відзначали, що урядові постанови 1963 р. відіграли значну роль у поліпшенні загального стану архівної справи, особливо у поліпшенні стану архівів відомств. Більше уваги стали приділяти державним архівам місцеві радянські органи. Усі виконкоми міських і районних

Рад депутатів трудящих винесли рішення про поліпшення архівної справи. Питання архівної справи вже не випадково є темою обговорення на засіданнях виконкомів і т. д.

За минулих два роки багато районних і міських держархівів одержали нові або переміщені у більш придатні приміщення. В багатьох з них проведено капітальний ремонт, замінено обладнання тощо. Але в ряді районів і міст ще й досі не створені нормальні умови для роботи райміськдержархівів. Про це говорили завідуючі Сумським міськдержархівом, Красноградським райдержархівом та ін.

Завідуюча Путивльським райдержархівом В. П. Брежнева, Миргородським — Н. А. Петрова, Середино-Будським — О. С. Гончарук, Кременчуцьким міськдержархівом — Г. І. Артюхова, Харківським — Н. А. Федорова та інші говорили про авторитет завідуючого архівом в районі, місті і відзначали, що він завойовується тільки сумлінним ставленням до своєї справи. Якщо держархів є одним з культурних центрів у місті, районі і його матеріали широко використовуються в пресі та радіомовленні, і якщо завідуючий у своїй роботі спирається на широку громадськість, тоді з повагою ставляться і до архіву, і до його працівників.

Дехто у своїх виступах висловив турботу про те, що ще не повністю надходять на державне зберігання документи, які висвітлюють життя передовиків праці, кращих людей у місті і в районі.

Дуже цікавим був виступ завідуючої Деражнянським райдержархівом С. Я. Сапожнікової, яка розповіла про те, що в райдержархіві ведеться літопис з історії установ та організацій району, разом з райвійськоматом зібрано відомості про командирів і бійців партизанських загонів та регулярної армії, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни і поховані на території району, та виготовлено альбом. Ряд товаришів вказав на необхідність ведення літописів про історію села, підприємства, колгоспу тощо. Початком літопису можуть бути довідки, які вже написані про села і міста у зв'язку з підготовкою «Історії міст і сіл Української РСР».

Представник Ради Міністрів УРСР Т. Я. Тарасенко у своєму виступі зауважила, що необхідно більш активно збирати документи про нові форми праці, про бригади і колективи комуністичної праці, про нові радянські обряди і свята (серпа і молота, обжинки, посвячення в робітничий клас, в землероби, день тваринника, свято молоді і т. д.), які дедалі ширше входять у побут радянських людей, а також документи організацій, що діють на громадських засадах.

Про роботу по збору документів особового походження розказала завідувача Лубенським міськдержархівом М. Ф. Подкопаєва, яка встановила постійний зв'язок з письменниками, видатними людьми, новаторами виробництва Лубенщини, і в архів уже надійшли документальні матеріали письменників П. Лубенського, О. Донченка, М. Хоменка, заслуженого лікаря республіки С. Тимофєєва, колишнього в'язня Бухенвальда Б. Даниленка та ін.

Присутні висловили думку про необхідність організації річних постійнодіючих заочних курсів для підвищення кваліфікації завідувачів міських і районних державних архівів.

На нарадах виступив учений археограф Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР А. П. Кладт. Він розповів про підсумки виконання постанови Ради Міністрів СРСР № 829 від 25 липня 1963 р. про поліпшення архівної справи в країні, а також про перспективи дальшого розвитку архівної справи, зокрема реорганізації сіткової ланки архівних установ.

У жовтні минулого року також прове-

дено нараду з керівним складом архівних установ УРСР, де обговорено питання про завдання архівних установ УРСР у написанні «Історії міст і сіл Української РСР» і планування роботи архівних установ на 1966 р.

* * *

Після нарад у Чернівцях і Харкові були проведені семінари.

З лекцією — «Організація і методика роботи по здійсненню контролю за діяльністю архівів установ, організацій та підприємств і постановка поточного діловодства» виступив начальник відділу відомих архівів і організації діловодства Архівного управління при Раді Міністрів УРСР М. О. Місерман; досвідом роботи по керівництву міськими архівами поділилися старший інспектор Архівного відділу Хмельницького облвиконкому М. В. Козлова і старший інспектор Архівного відділу Полтавського облвиконкому О. О. Березина; про організацію і методику обліку в міськрайархівах розповіли старші інспектори архівних відділів Л. А. Подгайчук (Івано-Франківська обл.) і Ю. І. Овчаренко (Сумська область). Про експертизу цінності документальних фондів районних і сільських установ сільськогосподарських артілей та сільрад розповіли старший науковий співробітник Хмельницького облдержархіву Г. В. Вітряна і старший інспектор Архівного відділу Харківського облвиконкому В. Г. Торов.

В. К.

ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЇ АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ

15 жовтня 1965 р. у Києві відбулося засідання колегії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, на якому обговорювалося питання «Про стан і заходи щодо поліпшення роботи по розгляду листів і заяв трудящих у державних архівах Української РСР».

Крім членів колегії, на засіданні були завідувачий архівним відділом Закарпатського облвиконкому Д. П. Попович, директор Закарпатського облдержархіву А. І. Гайдош, начальник відділу Закарпатського облдержархіву Г. Ф. Ласло, завідувачий Архівним відділом Ровенського облвиконкому К. І. Тищенко, директор Ровенського облдержархіву А. П. Купчинський, директор Київського міськдержархіву І. П. Волощук, представник Міністерства соціального забезпечення УРСР С. І. Гітман, начальники відділів і старші інспектори Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. З доповідями про довідкову роботу в архівах виступили Д. П. Попович і А. І. Гайдош (Закарпаття), К. І. Тищенко і А. П. Купчинський (Ровно), І. П. Волощук (Київ).

Про стан довідкової роботи в Закарпатському і Ровенському облдержархівах та Київському міськдержархіві також роз-

повіла старший інспектор Архівного управління при Раді Міністрів УРСР Г. А. Ганночко, яка проводила перевірку в цих установах. Вона відзначила, що в довідковій роботі згаданих архівів ще порушуються терміни розгляду листів і заяв трудящих, інколи видаються негативні відповіді при наявності позитивних даних в документальних матеріалах, не завжди правильно оформляються довідки тощо.

Аналіз довідкової роботи в архівних установах Української РСР зробив начальник відділу наукового використання та інформації Архівного управління при Раді Міністрів УРСР М. Г. Савченко, який вніс на розгляд колегії пропозицію про необхідність централізованого вироблення певних форм довідок, типових стандартних формулювань, які б задовольняли архівістів та органи соціального забезпечення.

Член колегії, завідувачий кафедрою архівознавства Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка проф. В. І. Стрельський спинився на питаннях врегулювання взаємовідносин між архівами і відомствами, які виконують довідки, та на питаннях підготовки довідково-методичних інструкцій. Він ви-

словив думку про необхідність заохочування кращих працівників і покарання тих, що недбайливо готують відповіді на листи і запити трудящих. На закінчення В. І. Стрельський запропонував популяризувати рішення колегії на сторінках «Архівів України» і систематично перевіряти виконання їх архівними установами.

Представник Міністерства соціального забезпечення УРСР С. І. Гітман у своєму виступі відзначив недоліки, які мали місце у довідковій роботі, претензії органів соціального забезпечення до архівних установ і висловив думку про потребу встановлення дійових контактів між архівістами і працівниками установ соціального забезпечення та усунення недоліків в довідковій роботі спільними силами.

Начальник відділу відомчих архівів та організації діловодства Архівного управління при Раді Міністрів УРСР М. О. Місерман запропонував спільно з органами соціального забезпечення розробити заходи по збереженню документальних матеріалів про особовий склад, підготувати

проект постанови уряду про посилення відповідальності керівників установ, підприємств та організацій за впорядкування і збереження цих документів.

Заступник начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР М. І. Тесленко порушив питання про необхідність створення документів, які б аналізували й узагальнювали довідкову роботу, поліпшували методику та облік і націлювали працівників на правильну організацію роботи.

В заключному слові голова колегії, начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Д. Пількевич, підкреслив, що наявні недоліки в довідковій роботі треба усунути в найближчий час. Директорові Київського міськдержархіву І. П. Волощуку необхідно посилити контроль за довідковою роботою, а у філіалі Закарпатського облдержархіву в м. Мукачеві зміцнити керівництво.

А. Батюк

КОНФЕРЕНЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ У ЧЕРНІГІВСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

Робота читального залу нашого архіву займає одне з важливих місць. Щоб рік у рік поліпшувати її, ми систематично проводимо конференції та наради дослідників, на яких радимося, обмінюємося думками з питань піднесення роботи читального залу, доповідаємо дослідникам, як виконані рішення та пропозиції попередніх конференцій.

У 1963 р., з метою залучення до роботи конференції якнайбільше дослідників, було проведено заочну конференцію дослідників¹. Конференція дала добрі результати.

Дослідники поділилися досвідом роботи інших читальних залів, висловили ряд побажань щодо поліпшення роботи архіву в цілому, зокрема читального залу. Ми врахували всі ці зауваження і вже у жовтні 1965 р. на наступній конференції дослідників інформували про виконання більшої частини пропозицій.

Слід відзначити, що торік на нашій конференції, крім науковців, викладачів інститутів, були присутні вчителі середніх шкіл як м. Чернігова, так і сіл, а також сільські краєзнавці, в яких уже з'явився смак до дослідницької роботи, любов до документів. І їх присутність була нам дуже приємною.

Дослідники і на цей раз висловили ряд зауважень, пропозицій. Так, кандидат історичних наук, викладач Чернігівського педінституту В. У. Черноус та кандидат історичних наук, заступник директора Чер-

нігівського історичного музею А. І. Левенко поставили питання про раціональність передачі до облдержархіву чернігівських фондів з центральних архівів. Це питання підтримали майже всі присутні. Адже на місці наявні фонди будуть використовуватися набагато ширше і всебічніше, ніж у центрі. Дослідники дали також наказ співробітникам архіву більш ретельно займатися поповненням, комплектуванням архіву, використовуючи для цього всі можливості.

Заступник директора по науковій частині архіву Г. П. Петрова в свою чергу звернулася до дослідників з проханням надати допомогу у комплектуванні архіву, зокрема матеріалами особових фондів. Дослідник А. І. Карнабед — архітектор, член спілки архітекторів у своєму виступі дав згоду на допомогу у збиранні матеріалів про архітекторів Чернігівщини та архітектурні пам'ятки. Ця допомога, безперечно, буде дуже корисною для архіву.

Було внесено пропозицію про утворення при архіві гуртка юних істориків-архівістів.

Відзначалося, що учні IX—XI класів дедалі частіше використовують архівні матеріали при вивченні окремих тем («Боротьба за встановлення Радянської влади», «Колективізація сільського господарства», «Історія комсомолу», «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу»). Цей матеріал дає змогу краще, конкретніше, глибше вивчити програмний матеріал.

Учителі, особливо сільських шкіл, ставили питання про необхідність хрестоматії з історії на матеріалах Чернігівщини. Ця хрестоматія повинна допомагати їм

¹ Див. «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», 1964, № 2, стор. 104.

у викладанні курсу історії. Адже більша частина вчителів не має змоги приїжджати до архіву і працювати над документами. Було висловлено кілька пропозицій щодо організаційної роботи читального залу.

Усі зауваження і пропозиції нами враховані і вважаємо, що на наступній нараді чи конференції доповімо про виконання їх.

І. Рабинович

СЕМІНАР З ПИТАНЬ АРХІВОЗНАВСТВА ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

17 вересня 1965 р. в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові відбувся черговий семінар з питань архівознавства і спеціальних дисциплін історії, присвячений 220-річчю з дня загибелі народного героя Олекси Довбуша. В роботі семінару взяло участь понад 100 співробітників Центрального історичного та обласного архівів, Інституту суспільних наук, університету, наукових бібліотек, музеїв та інших установ Львова, а також керівники історико-краєзнавчих музеїв і директори шкіл місцевостей, зв'язаних з походами карпатських опришків.

З доповіддю «Матеріали львівських архівів — основне джерело до вивчення антифеодального руху карпатських опришків під керівництвом Олекси Довбуша» виступив старший науковий співробітник Інституту суспільних наук В. В. Грабовецький.

Повідомлення «Олекса Довбуш у документах і матеріалах Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові» зробив науковий співробітник архіву О. Я. Мацюк.

Директор Історико-краєзнавчого музею в м. Яремче Івано-Франківської області М. Є. Музиря висловив щире подяку за запрошення на семінар земляків Олекси Довбуша. Він наголосив, що ім'я народного героя Олекси Довбуша відоме не тільки на Україні, а й далеко за її межами, що необхідно посилити публікацію джерел про О. Довбуша, зокрема — видати велику монографію про цього народного героя.

Завідуючий бібліотекою в Космачі Івано-Франківської області Л. Д. Вардзарук підкреслив, що Україна славиться іменами героїв, які віддали життя за соціальне і національне визволення свого народу. До таких героїв належить Олекса Довбуш. Нападаючи на поміщиків, орендарів, купців, лихварів, сільських багатіїв, Довбуш забране майно роздавав бідним і закликав селян знищувати гнобителів.

О. Довбуш став улюбленим героєм на-

родних мас. Про Довбуша, про його сміливі напади на панські маєтки, про його виняткову хоробрість народ складав пісні, перекази, створював легенди. Його іменем називав скелі, гори. Вся діяльність Довбуша зв'язана з Космачем і хочеться висловити побажання, щоб тут поставити пам'ятник славному народному герою. Ще й досі зберігається в Космачі 350-літня церква, в якій бував Довбуш. Ця церква — твір народного мистецтва, збудована народними митцями. В ній — чудовий іконостас та інше обладнання, старіше за саму церкву. Деякі пам'ятки цього мистецтва були запозичені під час кінозйомки фільму «Тіні забутих предків» і вже більше на місце не повернулися. В обговоренні взяли участь художник Г. С. Смольський, науковий працівник Львівського музею українського мистецтва С. В. Чехович, В. Й. Матковський з Болехова, історик І. В. Шпитковський та ін.

У доповіді «Республіканська науково-теоретична конференція про завдання архівістів у розробці теоретичних питань з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін» директор Центрального історичного архіву Н. Ф. Врадій дала стислий огляд доповідей, повідомлень і виступів, виголосених і обговорюваних на другій республіканській науковій конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін.

Доповідач докладно ознайомила учасників семінару з рекомендаціями Другої республіканської наукової конференції, які намічають ряд конкретних заходів, спрямованих на поліпшення архівної справи на Україні.

Учасники семінару з великим інтересом оглянули організовану в архіві виставку документальних матеріалів і творів образотворчого мистецтва, що висвітлюють життя і антифеодальну діяльність керівника руху карпатських опришків — Олекси Довбуша.

П. Захарчишина

ПЕРША ПОДІЛЬСЬКА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

Хмельницьке обласне історико-краєзнавче товариство було створено на початку 1964 р. Тепер його членами є понад 500 істориків, археологів, етнографів і фольклористів. Значна частина з них є членами товариства «Знання». За короткий час свого існування історико-краєзнавче товариство встигло тільки з питань історії рідного краю, в тому числі подій

Великої Вітчизняної війни, опублікувати в газетах і передати по радіо понад 400 різних матеріалів.

Краєзнавці прочитали чимало лекцій і доповідей з питань історії, беруть активну участь у написанні історії міст і сіл області. Історико-краєзнавча робота є однією з важливих форм навчально-виховного процесу в багатьох школах області.

Перша Подільська історико-краєзнавча конференція відбулася в древньому м. Кам'янці-Подільському. Взяти участь в роботі конференції прибули не тільки краєзнавці Поділля, а й представники з Москви, Ленінграда, Києва, Львова, Вінниці, Тернополя, Буковини, а також Румунської Народної Республіки.

Конференція розпочала свою роботу 7 вересня минулого року в актовому залі Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Відкрив її ректор інституту, кандидат історичних наук І. С. Зеленик.

У роботі конференції взяли участь директор інституту археології, член-кореспондент АН УРСР С. М. Бібіков, заступник директора інституту історії АН УРСР, відповідальний редактор «Українського історичного журналу», доктор історичних наук Ф. П. Шевченко.

На пленарному засіданні автор цього повідомлення зробив доповідь про визволення Хмельницької області від німецько-фашистських загарбників.

Потім директор інституту археології УРСР С. М. Бібіков зробив цікаву доповідь про давні кам'яні розробки на горі Білій у районі Кам'янця-Подільського.

Кандидат історичних наук І. І. Винокур виступив з повідомленням про язичеських ідолів, знайдених на території Середнього Подністров'я.

У наступні дні на засіданнях секцій історії, археології, етнографії, фольклору та лінгвістики було виголошено близько 60 доповідей і повідомлень.

Цікаву доповідь з оригінальними висновками зробив доктор історичних наук Ф. П. Шевченко, який дослідив діяльність подолян у Київській колегії та академії у XVII—XVIII ст. Кандидат історичних наук М. Ю. Брайчевський виклав зміст своєї праці «Населення Наддністрянщини на початку нашої ери (з коментарів до «Географії» Птолемея)».

Великий інтерес викликали повідомлення про свої праці голови історико-краєзнавчого товариства С. К. Гуменюка «До питання про виникнення Кам'янця-Подільського», Ленінградського науковця Г. І. Смірнові «Нові дослідження скіфських пам'яток на Середньому Дністрі», доцента І. С. Зеленика «Перемога Вели-

кого Жовтня на Поділлі», доцента І. Ф. Слизького «Боротьба на Поділлі проти навали іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції в першій половині 1918 р.», кандидата історичних наук П. А. Хомича «Культурні перетворення на Поділлі в 1920—30 рр.», І. В. Гарнаги «Джерела про боротьбу за владу Рад на Поділлі».

З повідомленням про виховання трудящих у дусі патріотизму виступила науковий співробітник Кам'янець-Подільського музею-заповідника Н. К. Козлова — «Герої Радянського Союзу з Поділля».

Конференція мала на меті не тільки краще ознайомитися із станом дослідження далекого минулого Поділля, а й виникнути у глибокого багатогранного сучасного історичного процесу. Вона проходила під девізом: славному героїчному минулому служити сучасності, виховувати нинішнє покоління в дусі відданості рідній Вітчизні, ленінській партії.

На заключному пленарному засіданні учасники конференції заслухали звітну доповідь голови історико-краєзнавчого товариства С. К. Гуменюка.

У прийнятому конференцією рішенні накреслені заходи по підготовці до відзначення 50-річчя Радянської влади.

Конференція обрала нове правління товариства в складі 17 чоловік, в тому числі редколегію в складі 5 чоловік на чолі з головним редактором товариства, доктором історичних наук Л. А. Коваленком.

Головою товариства обрано С. К. Гуменюка, заступниками директора Хмельницького краєзнавчого музею М. І. Железнякову, директора Кам'янець-Подільського музею-заповідника Г. М. Хотюна, вченим секретарем — кандидата історичних наук І. І. Винокура.

Для учасників конференції було організовано екскурсію по історичних місцях м. Кам'янця-Подільського. Вони також побували в Хотинській фортеці та музеї, оглянули історичні місця с. Жванця і Жванецьку фортецю.

Конференція дала багато нового для історичної науки і краєзнавства Поділля, стала значною подією в культурному житті Хмельниччини.

І. Кириченко

ВИСТАВКА ДОКУМЕНТІВ ПРО ОЛЕКСУ ДОВБУША

Львівські архівісти старанно зберігають документи про славного ватажка опришківського руху. Більшість з них експонується на виставці, відкритій у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові до 220-річчя з дня загибелі Олекси Довбуша. На перших стендах розміщена численна друкована література радянських істориків і письменників, у якій висвітлено антифеодальну боротьбу західноукраїнських селянсько-опришківських загонів, зокрема загону Олекси Довбуша.

В окремому розділі експонуються записи в актових книгах Галицького, Станіславського, Тернопільського, Львівського, Гродзького судів про рух опришків на західноукраїнських землях, збройні селянські виступи, повстання селян в окремих селах Галичини. Перший з них відноситься до початку XVII ст. (1609 р.). Це згадка в міських актах Галицького гродзького суду про видатного селянського і опришківського ватажка Гната Височана. Документи цього розділу відображають селянсько-опришківські виступи XVII —

початку XVIII ст., тобто до часу, коли почав діяти загін Олексі Довбуша. Серед них привертають увагу документи про збройні повстання селян сіл Надієва і Ракова у 1648 р. під впливом визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

Ряд документів розповідає про розправу селян з шляхтою й орендарями у XVII ст. На виставці багато донесень шляхти судам про рух карпатських опришків, здобуття ними міст і фортець. Наскільки інтенсивним був рух опришків, свідчать документи з 1656 р. Це — Універсал польського короля Яна Казимира про звільнення шляхти від участі у війні з Росією для організації боротьби проти опришків.

Окремі документи свідчать про влиття в загони опришків прихидців з Наддніпрянщини. Так, у документі за 1665 р. зазначено, що опришківський загін ватажка селянсько-козацького руху Дрозденка розгромив польське шляхетське військо на Прикарпатті. Інший документ стосується повстання селян Мединицького ключа біля Дрогобича в 1671 р. Цікавим є зінання спіманого «славного опришка» Нестора в Галицькому гродському суді (1681 р.), в якому він розповідає про перебування в загоні селян 30-ти сіл Галицької землі, Коломийського повіту і Наддніпрянської України.

Третій розділ виставки присвячений діяльності опришківського загону Олексі Довбуша. Тут зосереджені документи архіву і фотокопії документів відділу рукописів Львівської державної наукової бібліотеки Міністерства культури УРСР. Цей розділ починається згадкою про Маніфест Довбуша проти шляхти (самого Маніфесту знайти поки що не вдалося). Далі йдуть протоколи допиту батька О. Довбуша Василя, зінання свідків, родини, приятелів і побратимів Довбуша в Станіславській ратуші в 1738 р. Серед документів бачимо також доручення гетьмана Йосифа Потоцького полковникові Костянтину Золотницькому ввійти з полком на Покуття для розгрому опришківського загону Довбуша (1739 р.).

1740—42 рр. представлені документами про велику популярність О. Довбуша ще за його життя серед простого народу.

Експонуються протоколи допиту і страсти спіманых побратимів О. Довбуша — Василя Мельника, Василя Полійчука, Андрія Пилип'яка, Андрія Лавріва та ін.

На виставці є справа про притягнення до суду мельника с. Нижнього Вербіжа — Михайла Малярчука за те, що в нього перебував Довбуш. Михайло Малярчук — колишній учень руської братської школи в Кам'янці. Дуже цікавим є універсал коронного гетьмана Йосифа Потоцького за 1742 р. до шляхти проти загону О. Довбуша, в якому Потоцький визнає, що Довбуш мав підтримку місцевого населення, з попередженням, що коли б громада подавала будь-яку допомогу опришкам, то її чекає жорстока розправа.

Зінання економа Шидловського свід-

чать про захоплення загonom О. Довбуша Богородчанського замку.

Численні зінання очевидців за 1742—44 рр. розповідають про похід Довбуша під Турку (1744 р.), розправу з шляхтою і орендарями, які жорстоко експлуатували селян. Великий інтерес мають зінання вбивці О. Довбуша — Степана Дзвінчука в міській ратуші м. Станіслава, де розповідається про обставини загибелі народного героя.

У цьому ж розділі експонуються численні фотокопії з судової книги м. Станіслава першої половини XVIII ст., а також з архіву Буриштинського замку.

Окремий розділ присвячений діям опришківських загонів під проводом наступників Довбуша. Найбільш відомим серед них був Василь Баюрак. У цьому розділі зосереджені численні донесення, повідомлення і циркуляри Галицького намісництва, окружних управлінь в Коломиї, Станіславі, Чернівцях та інших містах, які знайомлять нас з посиленням опришківського руху, підтримкою його місцевим населенням в першій половині XIX ст. (1818—1845 рр.), великими грошовими витратами і зусиллями австрійського уряду до розгрому опришківських загонів.

Документи цього розділу розповідають про пограбування австрійськими солдатами місцевого населення в тих селах Галичини, де діяли каральні загони по боротьбі з опришками.

Наступний розділ містить кольорові фотографії кадрів кінофільму «Олексі Довбуш» Київської кіностудії ім. Довженка та рекламні афіші кінофільму на Україні і в Румунії, лібретто Віктора Іванова і Любомира Дмитерка.

Окремий станд відведено рукописам істориків, поетів та письменників, які захоплювалися діяльністю опришків, зокрема Олексі Довбуша.

Серед них слід відзначити кілька творів відомого українського письменника Гната Хоткевича. Це — автографи драм, п'єс, роману про Олексі Довбуша, лібретто до кінофільму «Довбуш».

Виставка прикрашена багатьма оригінальними картинами відомих українських художників. Серед них — ескіз для настінного розпису Вадима Черкаса «Довбуш», картина художника Г. С. Смольського «Довбуша вітають на Гуцульщині», а також ряд його ліногравюр-ілюстрацій до оповідання «Довбуш».

Привертають увагу два оригінали Олени Кульчицької, мозаїка Ярослави Музики «Зустріч Довбуша з Дзвінкою» (1962 р.), картина Г. С. Смольського «Гора Клифа, під якою лежав поранений Довбуш», Космач, 1960 р., ілюстрація Г. Якутовича до книги М. Білого і В. Грбовецького «Як Довбуш карав панів», В. Мігулька «Василь Баюрак», картина художника Ткаченка «Довбуш пише маніфест проти панів» та ряд інших творів художників.

Виставка прикрашена численними фотокопіями скульптур Довбуша різних авторів, малюнками тощо.

Особливий інтерес викликає карта походів загону Олексі Довбуша, виготовлена кандидатом історичних наук С. Т. Білецьким за матеріалами дослідника опришківського руху В. В. Грабовецького.

Виставка «Олекса Довбуш в документах і матеріалах ЦДІА УРСР у Льво-

ві» — перша спроба зібрати воедино велику кількість документів, матеріалів і творів мистецтва про карпатських опришків, Олексу Довбуша, продовжувачів опришківського руху в Галичині.

О. Мацюк

МІЦНІЮТЬ ЗВ'ЯЗКИ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІСТІВ

У жовтні 1965 р. Центральну реставраційну майстерню Архівного управління при Раді Міністрів УРСР з метою обміну досвідом відвідав начальник мікрофотолабораторії державного архіву м. Познані Владислав Живень.

З великим інтересом працівники лабораторії і майстерні обмінялись думками щодо однорідної роботи — мікрофотокопіювання.

Владислав Живень докладно розповів про роботу своєї лабораторії.

Мікрофільмування у них проводять на апаратах «Докуматор» в основному на своїй вітчизняній плівці, яка, на їх думку, краща, ніж «Агфівська» тому, що більш контрастна, хоч і менш чутлива. Співробітники лабораторії поки ще виконують трудомістку роботу, бо не вистачає механізованого устаткування. Апарати «Докуматор» не мають запасних частин, дуже часто виходять з ладу, що гальмує роботу.

Оскільки відсутні машини для обробки плівки, негативи мікрофільмів проявляють на рамах у спеціально виготовленому пристрої з винїдуру, який має три бачки розміром 5 см × 100 см × 100 см (четвертий, для промивки, в 3 рази більший). Плівку проявляють у метолгідрохеноновому проявнику. Готові негативи сортують, проводять технічну перевірку, відповідно оформляють. Змонтовані в рулони негативи направляють для друкування позитивів. Мікропозитиви залишають для використання в архіві, а негативи надсилають для збереження до Варшави.

Владислав Живень розповів, що в їхніх архівах значну увагу приділяють підготовці документальних матеріалів мікрофотокопіюванню. Всі наявні недоліки в одиницях зберігання, а також літерну нумерацію відмічають у завіреному листі.

Це дає певну ясність при мікрофільмуванні, а також полегшує перевірку наявності і технічного стану мікрофільмів. За таких умов мікрофільми можна звіряти не з окремими документами, а по завіреному листу. Певні труднощі зустрічаються при використанні мікрофільмів через недоброякісність читальних апаратів.

Але, незважаючи на недостатню механізацію праці, співробітники лабораторії досягають значних успіхів, прагнуть до забезпечення зберігання документальних матеріалів, вишукують шляхи вирішення питань мікрофотокопіювання матеріалів з затухаючими текстами.

Працівники мікрофотолабораторії ЦРМ розповіли про наші трудові успіхи, поділилися досвідом роботи. Звернули увагу, на те, що в ЦРМ усі процеси по виготовленню мікрофільмів механізовані. Є можливість виготовляти мікрофільми більш якісно і набагато більше. Нема сумніву, що діловий обмін думками в цьому напрямі сприятиме дальшому зміцненню дружби, а також розширенню і поглибленню знань в загальній справі, яка ще має безліч невирішених питань.

І. П.

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

ЛІТЕРАТУРНА ПОЛТАВЩИНА *

КОЗЕЛЬСЬКИЙ, ЯКІВ ПАВЛОВИЧ (1729 — після 1795; ці дати, очевидно, не точні) — український і російський просвітитель-демократ, письменник і перекладач, філософ-матеріаліст. Нар. в с. Келеберді, Полтавського полку (мабуть, це сучасна Келебердівка Полтавського р-ну) в сім'ї наказного сотника. Вчився в Києво-Могилянській Академії і Московській гімназії при Академії наук. В 1754 р. став викладачем цієї гімназії. В 1767—70 рр. був секретарем Сенату в Петербурзі. В 1768 р. К. опублікував свою основну працю «Философическое предложение», де проявився його матеріалістичний світогляд і вільнолюбні симпатії. Ця книжка зробила великий вплив на формування рос. письменника і революційного просвітителя О. М. Радіщева.

К. довгий час викладав математику й механіку в Артилерійській та інженерній школах і дослужився до звання інженер-капітана. Видав книгу «Механические предложения». Протягом 8 років (1770—78) був членом Малоросійської Колегії у м. Глухові. В 1793 р. він оселився на х. Крутий Берег поблизу Полтави, де йому було пожалувано 60 дворів (при Крутому Березі, Петрівці і х. В'язовському). Помер і похований у Крутому Березі.

Я. П. Козельський виступав на захист селян, за рівність між людьми, обстоював республ. правління, прославляв блага миру. Він вірив у силу освіти й культури. Видатний науковець-енциклопедист, представник вітчизняної просвітницької філософії і передової громадської думки 2-ї пол. XVIII ст., К. був соратником Г. С. Сковороди. ідейним попередником Радіщева і декабристів.

Перелік творів К. вмістив В. Л. Модзалевський в «Малороссийском родословнике», т. 2, стор. 390—392. Частина з них вміщено в кн.: «Избран. произведения рус. мыслителей 2-й полов. XVIII в.», т. I, М., 1952.

Літ. Коган Ю. Я. Просветитель XVIII века Я. П. Козельский, М., 1958;

И. Ф. Павловский. Кратк. биограф. словарь ученых и писателей Полтавской губ., 1912, стор. 90—91.

КОЛОМІЄЦЬ, ОЛЕКСІЙ ФЕДОТОВИЧ (1919) — український рад. драматург. Нар. в с. Харківцях Лохвицького району на Полтавщині в селянській сім'ї. Після закінчення семирічки, з 1935 по 1938 р., навчався на робітничому факультеті при Харківському ін-ті радянської торгівлі. Згодом перейшов на історичний ф-т Харківського держуніверситету ім. Горького.

Перша збірка оповідань К. «Біла криниця» вийшла в 1960 р. у вид-ві «Молодь». Написав повість про свого односельця Архипа Тесленка «Втрачене життя». Але слава його чекала в драматичному жанрі. Великий успіх принесла п'єса «Фараони» (1961). Лише в першому півріччі 1962 р. комедія йшла в 42 театрах країни.

У 1963 р. К. виступив з п'єсою «Де ж твоє сонце?» (йшла в театрах Сум, Вінниці (під назвою «Чебрець пахне сонцем»), Херсоні, Полтаві в 1964 р.). Остання п'єса «Прошу слова сьогодні» (1965 р.) вперше поставлена Херсонським театром. Оpubлікована в журн. «Дніпро», 1965, № 2, стор. 70—109.

П'єсам К. властиве глибоке проникнення в сучасну дійсність. Письменник уміє створити яскраві, по-справжньому національні характери.

Літ.: Олексій Коломієць. (Біографічна довідка). В кн.: О. Коломієць. Де ж твоє сонце?, К., 1963, стор. 130; Й. Кисельов. Людинознавство і людинолюбство. (Про драму «Прошу слова сьогодні»). — «Вітчизна», 1965, № 7, стор. 196; Коваленко Ж. «Фараони». (У Полтавському укр. муз.-драм. театрі ім. Гоголя). — «Комсомолец Полтавщини», 1961, 25 жовтня.

КОМАР, БОРИС ПАНАСОВИЧ (11.VI 1927) — український рад. письменник. Нар. в с. Хвощівці, Хорольського району, в сім'ї колгоспника. Після сільської семирічки закінчив Хорольську середню школу. Саме на шкільні роки припадають перші літературні спроби. Одночасно захоплювався збором народної творчості.

* Початок див. «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», 1965, №№ 1, 2, 3; «Архіви України», 1965, №№ 4, 5, 6.

В 1946 р. К. вступив на філологічний ф-т Харківського ун-ту, а через рік перевівся до Києва і там у 1951 р. здобув університетську освіту. Під час навчання був членом літстудії Київського ун-ту.

Перше оповідання К.—«Найкращий подарунок»—з'явилося 1951 р. в альманасі «Ранок». Відтоді молодий прозаїк все частіше виступає на сторінках республіканської преси. В 1956 р. виходить перша збірка оповідань «Незвичайне полювання», в 1958 р.—друга—«Босоного ватага». Деякий час працював у журн. «Зміна» (тепер «Ранок»), а потім і донині—завідуючий відділом прози журналу «Дніпро».

В останні роки письменник видав: історичну повість «Векша» (1960), повість «Ключі» (1962), зб. оповідань «В листопадову ніч» (1963), «Як горобець переміг Наталочку» (1964).

Більшість творів К. написана на матеріалі полтавських вражень. В дитячих оповіданнях діють сільські ровесники автора. У повісті «Ключі» с. Лепехівка—це батьківщина письменника, с. Хвощівка. Полтавщина надихнула також на створення повісті «Векша».

Літ.: Автобіогр. листи Б. Комара від 24.IX 1962 і 23.III 1964. Архів укладача; В. Ціпко. Успішний початок.—Журн. «Вітчизна», 1957, № 7; В. Бичко. Більше праці, більше вимогливості.—«Дніпро», 1957, № 2; Л. Малайренко. Ключі—шукають.—«Дніпро», 1963, № 12; К. Ходосов. Векша. (Про однойменну зб. оповідань).—«Літ. газета», 1961, 21 березня.

КОНВІСАР, ВОЛОДИМИР ТИМОФІЙОВИЧ (23(10).VIII 1911) — український рад. письменник і журналіст. Нар. в м. Кривий Ріг в сім'ї залізничника. У 1921 р. після смерті батька сім'я переїхала в с. Розбишівку Гадяцького р-ну. Тут закінчив семирічну трудову школу. З 1926 р. навчався в Горошинській сільськогосподарській школі (тепер Семенівського р-ну, на Полтавщині). Потім поїхав до Харкова і поступив вчитися в Інститут зернових культур, який закінчив у 1932 р.

Перший твір—гумореску «Злидні від батюшечки»—надрукувала в 1927 р. районна газета «Червона Лубенщина». Після того друкувався в газетах і журналах України: «Молодий більшовик», «Комсомолец України», «Студент революції», «Плуг» та ін. Збірник нарисів «Комсомольці—передовики соціалістичних ланів», що вийшов у 1935 р., був його першою книжкою.

Учасник Великої Вітчизняної війни. Після поранення працював в газетах «Соціалістична Харківщина», «Вільна Україна», «Радянська Україна» та в журналах «Вітчизна», «Жовтень», «Дніпро», «Україна». Він вмістив багато нарисів, оповідань, публіцистичних літ.-критичн. статей.

К. є автором книг: «Між Збручем і Тисою» (1952), «Прага сьомого листопада» (1957), «Йшли полки червоної...» (1959), романів «Красные башлыки» (Сімферополь, 1960), «Канни» (1961), «Галичина» (1961), «Засіяне поле» (1965).

Літ.: В. Т. Конвісар. (Біограф. довідка). В газ. «Будівник соціалізму» (Гадяч), 1961, 12 березня; Гаврилюк П. Бойові побратими. («Красные башлыки»).—«Літ. газета», 1961, 21 лютого; Мельник О. Ні, не повториться така ніч. (Рец. на роман «Канни»).—«Колгоспне село», 1962, 6 січня; Конвісар Володимир Тимофійович. (Біографія, бібл. творів і крит. статей).—Українські письменники. Біо-бібл. словник. К., 1965, стор. 682—683.

КОНИСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ (літ. псевд.: О. Перебендя, Вакула з Лубен, Полтавець, Маруся К., Горовенко, Верниволя та ін; 6(18).VIII 1836—12(25).XII 1900) — український письменник, громадський діяч і педагог. Нар. на х. Переходці поблизу Ніжина в дрібнопоміщницькій сім'ї. Вчився у Чернігівській гімназії, звідки його виключили, та в Ніжинському ліцеї, якого через бідність і хворобу не закінчив. Під час Кримської війни служив у війську, був деякий час адвокатом у Прилуках.

У 1854 р. К. переїхав у Полтаву і став службовцем губернського правління. Приставши до громадського руху, очоленого кирило-мефодіївцем Д. Пильчиковим (образ цього діяча змал. у повісті «Юрій Горовенко» за прізвищем Д. Пучки), К. пише з Полтави кореспонденції до газет і журналів про громадсько-культурні справи.

К. перший серед «громадян» налагодив стосунки з селянами. В 1861—62 рр. відвідував сс. Мачухи, Нижні Млини, Старі Сенжари, де схиляв селян до організації позичкової каси для поліпшення добробуту, турбувався про школи, спонукував вчити дітей укр. мовою. У Полтаві К. багато працював над своєю самоосвітою, виступав у журн. «Основа», газ. «Черниговский листок», «Слово» тощо.

З 1860 р. К. працював учителем Полтавської недільної школи. В 1962 р. у Полтаві вийшли його «Українські прописи», а в 1863 р. в Петербурзі—«Арифметика або щотниця». Через пресу і різні петиції К. домагався волі українському слову, часописів для школи. 11 січня 1863 р. його арештували, в червні звільнили з роботи і заслали в Тотьму, де він пробув понад півтора року. Лише в 1870 р. К. звільнився з-під нагляду поліції.

Літ. діяльність К. почав у 1858 р. в «Черниг. губерн. ведомостях». К.—автор численних поезій, повістей, драм, оповідань. Цінність спадщини нерівна. Ідеали «старої громади» відбилися в повістях «Семен Жук і його родичі», «Юрій Горовенко» та ін. Як реаліст К. виступає у творах «Протестант», «Суддя Гарбуз» та ін.

К. був одним із засновників «Товариства ім. Шевченка» у Львові (1873).

В 1898—1901 рр. у Львові була видана його 2-томна праця «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя». За радянського часу твори К. видавались більше 10 раз. (див. бібл. показч. «Художня л-ра, видана на Україні за 40 років», ч. I, X., 1958, стор. 162.).

У 1918—19 рр. книга його оповідань та віршів з передмовою В. Чередниченка вийшла в Полтаві.

Літ.: Франко І. Про життя і діяльність Кониського, Львів, 1902; Коряк В., Нарис історії укр. л-ри, т. 2, ДВУ, X., 1929; В. Доманицький, Бібліографічний показчик творів О. Я. Кониського, написаних по-українському, «Києв. старина», 1901, № 1; М. Гніп, Полтавська громада, ДВУ, X., 1930, стор. 7.

КОНОНЕНКО, МУСІЙ СТЕПАНОВИЧ (літ. псевд.: М. Школиченко, Мусій Ш-ко; 3.IX 1864 — 10.VI 1922) — український поет-демократ і кооперативний діяч. Нар. в с. Турівці Прилуцького повіту на Полтавщині (тепер Яготинського р-ну Київської області) в сім'ї незаможного селянина. Не закінчивши навіть сільської школи, пішов у найми. Освіту здобував самотужки.

У 90-х та на поч. 900-х років К. працював у Службі зборів Південно-Західних залізниць у Києві. З простого писаря він дослужився до начальника відділу, однак громадсько-літературна робота змусила кинути службу. Він купив ділянку землі в с. Волчкові на Київщині і зайнявся сільським господарством. У 1905 р. його арештували і посадили в Радомисьську тюрму. Там він написав поеми «Чудак» і «Коваль». У 1910 р. К. продає землю і повертається до Києва. Довго не вдавалося знайти службу, сім'я терпіла злигодні.

У 1913 р. Кононенко перебрався до Лубен і вже до смерті жив на Полтавщині. В 1914 р. К. видав книжку «Кооперативы Лубенского уезда (историко-статистическое и экономическое обследование кооперативных обществ и товариществ)». В ній зібрано чимало цінного матеріалу з народного життя і побуту. Тоді ж у місцевому вид-ві «Метелик» почали виходити його твори.

Жовтнева революція застає К. в Полтаві, де він був спершу на посаді члена Правління, а потім — голови кооперативного банку (1916—21 рр.). Помер від сухот у Нових Сенжарах під Полтавою. Там і похований на сільському кладовищі.

Поетичний хист проявився рано. В 16 років він написав свою першу поему «Нещасне кохання», опубл. у 1883 р. Перша зб. «Ліра» вийшла у 1885 р. в Києві. В 1889 р. опубл. віршовану казку «Москаль, Змій та Царівна»; в 1893 — «Княгиня Кобзар». В 90-х роках поезії, критичні статті і замітки К. систематично з'являлися в журн. «Зоря», «Правда», «Дзвінок» та ін. Друкувався в «Складці», «Радузі», «Акордах», «Українській музі». Писав також прозу («На селі. Повість». (1898) «Буденне життя. Психологічні малюнки» (1902). У 1908 р., до 25-річчя літ. діяльності вийшла зб. поезій «Струна» (вірші 1883—1908 рр.). В 1917—18 рр. поет видав у Полтаві збірку з 6 книг — «Хвилі».

Літ.: Кононенко Мусій Степанович. — УРЕ, т. 7, К., (1962), стор. 164; Мусій Кононенко. — «Діло», 1911, № 94; О. Непорожній. Співець знедоленого краю (До 100-річчя з дня народж. М. Кононенка). — Газ. «Зоря комунізму» (Яготин), 1964, 5 вересня; М. Петренко, Свято в Турівці. — «Київська правда», 1964, 18 вересня.

КОПИЛЕНКО, ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ (літ. псевд.: Юр. Магань, Ол. Коп. та ін.; I.VIII (19.VII) 1900 — I.XII 1958) — український прозаїк і дитячий письменник. Нар. в с. Красногорці кол. Костянтиноградського повіту, Полтавської губернії (тепер Карлівського р-ну на Полтавщині). Батько його, відбувши солдатчину, працював на залізниці. Дитинство і роки навчання минули в теперішньому Краснограді на Харківщині (колись — Полтавської губ.). Рано почав самостійне трудове життя: спершу вантажником на залізниці, потім у хімлабораторії дослідної станції. У 1925 р. закінчив природничий відділ Харківського ІНО.

Писати почав з 16 років. Двадцятирічним юнаком надрукував перші свої рецензії про балет і театр, далі перейшов на художню прозу. В 1923 р. вийшла перша збірка оповідань «Кара-Круча». Слідом з'являються книги «Іменем українського народу», «Весела історія», «Македон Блин» та ін. На поч. 30-х років виходять перші романи: «Визволення» і «Народжується місто». Одночасно працював для дітей («Сеньчині пригоди», «Школярі», «Дуже добре», «Десятикласники»).

Під час Вітчизняної війни К. працював у Москві на радіостанції «Радянська Україна». Героїці боротьби проти фашистських загарбників присвячено твори «Брати», «Батько» та ін. В післявоєнні роки К. створив роман «Лейтенанти», дитячі твори «Адмірал», «Петроградський хлопчик» та ін. Йому належить цікава книга про природу «Як вони поживають». Останнім твором був роман «Земля велика» (1957).

Перу К. належить також чимало літ.-крит. і публіцист. статей, кілька п'єс («Десятикласники», «Чому не гаснуть зорі»), переклади. Його твори видавались на Україні 110 раз загальним тиражем близько трьох мільйонів примірників. Десять раз вони виходили болгарською, німецькою, польською та ін. мовами.

Літ.: (Біографія О. Копиленка). В «Антології укр. оповідання», т. 3, К., 1960, стор. 193; Олександр Копиленко. (Біографія). В антології «Веселка», т. 2, К., 1960, стор. 59—60; Рыльский М. Он умел видеть и слушать. — «Лит. газе-

та», 1960, 30 липня; Юхим Мартич. Завжди з людьми (до 65-річчя з дня народження О. Копиленка).— «Літ. Україна», 1965, 30 липня. Там же: М. Низо́вий, Мільйонними тиражами; Свідер П. І. Олександр Копиленко.— «Рад. літературознавство», 1958, № 6, стор. 52—69.

КОРNET, ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ (16.III 1912) — український драматург і гуморист. Нар. в с. Пузиково, Глобинського району на Полтавщині, в бідній селянській сім'ї. Закінчивши в 1932 р. Кременчуцький інститут соціального виховання, працював учителем хімії і біології на Криворіжжі. В 1939 р. закінчив природничий ф-т Криворізького педінституту.

Першу одноактівку «Зірвалось» написав під час Вітчизняної війни у госпіталі в 1942 р. Її ставила армійська самодіяльність. В 1944 р., перебуваючи в Харківському хімічній (м. Ташкент), написав радіокомпозицію «Так было», поставлену по республ. радіо Ташкентським драмтеатром (режисер Г. Сальников). В Ташкенті написав також одноактівку «Оксана».

В 1958 р. К. написав для самодіяльного театру п'єсу «Відвідувачі». Пізніше з'явилися драматичні твори: «На чисту воду», «Засліплені люди», «Безумовний рефлекс», драма «Друге народження» та ін.

К. опублікував понад 60 фейлетонів і гуморесок (журн. «Україна», «Радянська жінка», зб. «Щасливої дороги», газ. «Радянська культура» та ін.). Живе в Херсоні.

Літ.: О. Корнет. Про себе. Рукопис на 2 стор. Дата: 13 жовтня 1964. Архів укладача.

КОРОЛЕНКО, ВОЛОДИМИР ГАЛАКТИОНОВИЧ (27.VII 1853 — 25.XII 1921) — видатний російський письменник-демократ і громадський діяч. Нар. в Житомирі в сім'ї повітового судді. Батько походив з українських дворян Полтавської губ., а прадід був запорозьким козаком.

У Полтаву Короленко переїхав з Петербурга восени 1900 р. Тут він продовжував свою літ.-громадську роботу, зокрема, завершив оповідання «Мороз», «Последний луч», «Государевы ямщики», нарис «У казаков» (надрук. у 1901 р.).

На відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві (1903 р.) К. познайомився з діячами передової укр. культури. В 1904 р. він їде в с. Демки на Пирятинщині, де вчителювала його дочка, знайомиться з дітьми та їх батьками. Бував К. в багатьох інших місцях Полтавщини: Лубнах, Миргороді тощо.

З 1905 по 1917 р. майже шоліта письменник жив на х. Хатки поблизу Сорочинців. Тут працював над «Историей моего современника», написав ст. «Лев Николаевич Толстой», «Черты военного правосудия», «Война, отечество и человечество» та ін.

Письменник брав активну участь у громадському житті Полтавщини і всієї України. В 1906 р. в газ. «Полтавщина» він опублікував знаменитий «Відкритий лист статському раднику Філонову». В 1917 р. К. виступав на мітингах у Полтаві, Хатках, Баранівці, Ковалівці та ін. селах.

У 1918 р. К. звернувся з привітанням першій українській гімназії в Полтаві. В 1919 р. поблизу с. Шишаки, на Бутовій горі, К. працював над романом «История моего современника», написав нарис «Земли, земли!».

У 1928 р. в Полтаві відкрито літ.-меморіальний музей В. Г. Короленка. Розділи експозиції «Короленко на Україні», «Короленко і українська література» характеризують зв'язки письменника з Україною. Музейна кімната відкрита також на дачі В. Г. Короленка в с. Хатках. Похований письменник в міському парку поблизу музею (друге поховання, 1936 р.). В 1962 р. на могилі відкрито надгробний пам'ятник (скульптор Н. Крандієвська). Серце і мозок Короленка зберігаються в музеї Київського медичного інституту.

Літ.: П. Малий. В. Г. Короленко й Україна. Львів, 1958; Й. Піккієв. Невідома автобіографія В. Г. Короленка.— «Літ. газета», 1960, 30 вересня; Л. Л. Кривинская. В. Г. Короленко в Хатках.— «Научные записки Полтавского лит.-мемориал. музея В. Г. Короленко», в. I, Полтава, 1961, стор. 55—69; К. Васильченко. Свято в селі Хатках.— «Зоря Полтавщини», 1960, 3 серпня; Я. Е. Донской. В. Г. Короленко. Очерк полтавского периода жизни и деятельности писателя (1900—1921), Харків, 1963; Гр. Коваленко. Спомини про великого громадянина.— Журн. «Первая годовщина смерти Владимира Галактионовича Короленко», 1922, стор. 5; С. Самсоненко. Серце Короленка.— «Зоря Полтавщини», 1965, 28 травня.

КОРОЛЕНКО, СОФІЯ ВОЛОДИМИРІВНА (28.X 1886 — 16.VII 1957) — літературознавець, організатор і директор музею В. Г. Короленка в Полтаві, старша дочка письменника. Нар. в Нижньому Новгороді, з 1900 р. жила в Полтаві. Закінчивши гімназію, вчителювала в с. Демки на Пирятинщині. Пізніше закінчила історико-філософський відділ Бестужевських курсів у Петербурзі.

У 1914 р. В. Г. Короленко приступив до підготовки повного зібрання творів, і з цього часу Софія Володимирівна стає його активною помічницею. Вона передруковувала твори, читала коректуру, листувалася з видавництвом. Після смерті батька вона повністю віддалася служінню його пам'яті: очолила редакційну комісію по його літературній спадщині, організувала вивчення архіву і разом з Г. Л. Кривинською описала його для передачі в бібліотеку ім. Леніна. З 1922 р. була постійним редактором, упорядником і коментатором усіх основних видань творів В. Г. Короленка.

Вона працювала також в редакції ювілейного видання творів Л. М. Толстого. У 1928 р. в будинку, де жив і помер В. Г. Короленко, Софія Володимирівна організувала музей письменника і до смерті була його незмінним директором. Під час Великої Вітчизняної війни вона евакуювала експозицію і архів до Свердловська, а повернувшись до Полтави, очолила відбудову зруйнованого будинку. 25 грудня 1946 р. музей знову відкрився для відвідувачів.

Вихована на кращих традиціях російської і української класичної літератури, Софія Володимирівна дбайливо охороняла і популяризувала літературну спадщину свого батька, від якого сприйняла безмежну любов до рідної Батьківщини і рідного народу. Останні роки вона присвятила роботі над 10-томним ювілейним виданням творів В. Г. Короленка.

Літ.: Софія Короленко (некролог).— «Літературна газета», 1957, 20 липня.

КОРОЛЕНКО-ЛЯХОВИЧ, НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА (1.VIII 1888—14.XII 1950) — літературознавець, молодша дочка В. Г. Короленка. Нар. в Нижньому Новгороді. З 1900 р. жила в Полтаві. Закінчила Полтавську Маріїнську жіночу гімназію з золотою медаллю. Вчилася на юридичному ф-ті Бестужевських жіночих курсів у Петербурзі.

У 1911 р. поїхала у Францію, де вчилася малюванню в Тулузькій академії мистецтв. Там вийшла заміж за політемігранта К. І. Ляховича. В 1916 р. повернулася на батьківщину.

Після смерті батька була членом редакційної комісії по підготовці до друку повного посмертного видання його творів, працювала над упорядкуванням архіву письменника. У 1932 р. переселилась у Москву, підготувала ряд окремих видань творів В. Г. Короленка: «История моего современника», «Сибирские очерки и рассказы», «Письма» та ін. Ці твори вона редагувала, писала до них передмови, примітки і коментарі.

Н. В. щороку бувала в Полтаві, допомагала в роботі музею В. Г. Короленка. Тут і померла.

КОРСУН, МИХАЙЛО МАТВІЙОВИЧ (літ. псевд.: Михась Крицевий; 2.XI 1906) — український рад. літератор і актор. Нар. в Полтаві у сім'ї службовця. Тут закінчив 3-класне училище. а з 1918 р., коли батьки переїхали в Старі Сенжари, навчався у вище-початковій школі. У 1924 р. повернувся в Полтаву, працював і вчився в театральній студії при укр. драмтеатрі ім. Шевченка.

Писати вірші й оповідання К. почав у 1921 р. Був членом літорганізації «Молот». Виступав у журналах «Молодняк», «Червоний шлях», газеті «Комсомолец України», в полтавських виданнях 20-х років: літературному листку «Горно» (1926—27), альманасі «Молот» (1926), журналі «Наше слово» (1927—28) та ін. Ішов в одному ряду з літературною молоддю того часу: В. Аврущенком, Ол. Ковінькою, Н. Розіним, В. Перельотним та ін.

З 1928 по 1934 р. працював як актор і зав. літчастиною в українських драмтеатрах Харкова. В 1934—40 рр. був літературним секретарем художніх журналів «Тук-тук», «Жовтень» і редактором-організатором при Дитвидаві. В дитячих журналах опублікував чимало оповідань, віршів, перекладів. Все те збирався видати окремою книжкою, як раптом почалася війна. Воював, потрапив у полон...

Після повернення з неволі К. знову працював актором в українському театрі, знімався в фільмах («Навіки разом», «Костер бессмертия» та ін.). Живе в Києві. Підготував до друку книгу новел «Жили-були в Полтаві...»

Літ.: О. Л. Косенко. (Крит. огляд поетичних творів, вміст. в літ. листку «Горно», 1926, № 1).— «Горно», 1927, № 2, стор. 6; М. Корсун, Автобіограф. спогади про літ. життя Полтави 20-х років. Рукопис на 7 стор. Дата: 15 березня 1965 р. Архів укладача.

КОРСУН, ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ (8.VI 1818—6.XI(25.X) 1891) — український поет і етнограф. Про життя його відомо мало. За деякими даними, походить з полтавських дворян (проф. М. Петров). За іншими, нар. в с. Антипівці, кол. Таганрозької округи. Предки його були запорожцями. Відомо, що десь у 1818 р. домашнім вчителем Корсунів був М. Макаровський. Це наводить на думку, що сім'я жила тоді в Гадячі або поблизу Гадяча.

У 1837—42 рр. К. вчився на юридичному ф-ті Харківського ун-ту. У 1842 р. Квітка-Основ'яненко запросив його на посаду столоначальника Харківської карної палати. З 1848 р. був чиновником особливих доручень при Дербентському військовому губернаторі.

Перші вірші К. опублікував у 1840 р. в журналі «Маяк». У 1841 р. задумав видавати альманах «Сніп, український новорічник», і запросив до співробітництва кол. вихованців Харківського колегіуму і ун-ту. Твори прислали І. Галка (М. Костомаров), С. Петренко, Степан, Петро і Марфа Писаревські та ін. З своїх творів К. опублікував тут цикл «Українські повір'я», «Вірші», пародію «Писулька до кума». Одразу ж почав готувати другу книгу «Сноп». Т. Шевченко прислав до альманаха поему «Мар'яна-черниця» і вірш «Човен». Але цей задум не здійснився.

У 1842 і 1845 рр. в журн. «Маяк» К. опублікував нові вірші: «Козак та гулянка», «Перська пісня», «Мана», «Рідна сторона», «До Шевченка», «Рожа та дівчина». Співробітництво в консервативному журналі відповідало поглядам поета. Пізніше його ім'я вже ніде не зустрічається. Лише у 1890 р. перед смертю К. нагадав про себе

спогадами про М. Костомарова, опублікованими в журн. «Русский Архив», № 10. Крім оригінальних віршів, К. перекладав пісні Челяковського і вірші А. Міцкевича. На його поетичній творчості помітний вплив романтики А. Метлинського. Найреалістичнішим є цикл «Українські повір'я».

Літ.: П. К. Волинський та ін. Історія укр. літ. (І полов. XIX ст.), К., «Рад. шк.», 1964, стор. 287; И. Ф. Павловский. Краткий биограф. словарь ученых и писателей Полтавск. губ., 1912, стор. 92; В. Науменко. Александр Алексеевич Корсун. Некролог.—«Киев. стар.», 1891 (жовтень, листоп., грудень), т. XXXV, стор. 450—461; Н. Петров. Очерки истории укр. литературы XIX ст. К., 1884, стор. 135—140.

КОСАРИК, ДМИТРО (літ. псевд. Коваленка, Дмитра Михайловича; ін. літ. псевд.: Фридрівський, Оболюнь, Рокитянський та ін.; 31/18.X 1904) — український письменник і літературознавець, кандидат філологічних наук. Нар. в с. Фидрівці, тепер Глобинського району Полтавської області, в сім'ї селянина-бідняка. Одинадцять років пас худобу поблизу легендарного села Турбаїв, разом з турбаївцями брав участь у революційних подіях: у квітні 1919 р. його обрали секретарем сходу, на якому селу Скорбному було повернуто законну назву Турбаїв. Восени 1922 р. за відрядженням Фидрівського сільКНС та осередку КСМУ пішов до Харкова. Перші твори з'явилися в 1923 р. у харківській пресі. К. стає членом літорганізації «Плуг». У 1925 р. виходить перша збірка оповідань «Червона купіль».

У 1926 р. К., закінчивши харківські педкурси ім. Сковороди, вчителює на Харківщині, 4 роки працює в Рокитянській садово-городній профшколі. Бере участь в колективізації (про це — в повісті «Партизанський колодязь», 1932).

У 1934 р. К. закінчив аспірантуру при Харківському ун-ті, працював ст. наук. співробітником АН УРСР, де захистив кандидатську дисертацію. Брав участь в академ. виданні творів Т. Г. Шевченка. Йому належать біографічні нариси: «Пушкін на Україні» (1937), «Пушкін, Шевченко, Горький в народних переказах» (1938), «Горький на Україні» (1939), «Войовниче життя Гараса Шевченка» (1942).

Під час Вітчизняної війни працював кореспондентом. У післявоєнні роки надрукував книгу істор.-біогр. нарисів «Братні зорі» (1948), нарис «Іван Здовенко» (1945), літ. портрет Д. Гурамішвілі «Співець братнього єднання» (1955). Значною науковою працею є перша літературна хроніка «Життя і діяльність Т. Шевченка» (1955). Пізніше вийшли: «Шевченківські місця на Україні» (1956), «Роботящим умам, роботящим рукам» (1961), повість «Син-кокос» (1962).

К. живе в Києві, але Полтавщина лишається найсвіжішим джерелом його творчого натхнення і нових досліджень. Письменник часто буває в с. Турбаях. Він автор кіносценарію «Турбаї живуть». В Миргороді і Зубівці К. зібрав цінні матеріали про Д. Гурамішвілі, зокрема розшукав метричний запис про дату смерті, а потім і могилу великого грузинського поета. К. належить честь «відкриття» горьківської Мануйлівки (див. ст. «Горький в Мануйлівці», газ. «Вісті» від 28 березня 1938 р.) та організації щорічних Горьківських свят на Полтавщині. Перебуванню М. Горького в селі Мануйлівці письменник присвятив повість «Побратався сокіл».

К. належать численні статті з етнографії, фольклору, краєзнавства, опубл. в журн. «Народна творчість та етнографія», газ. «Літературна Україна» та багатьох ін. виданнях. Брав участь у створенні книги «Визначні місця України» (К., 1958). Виступає як громадський діяч, пропагандист української літератури і культури серед братніх народів.

Літ.: М. Рильський. Потрібна книжка. «Життя і діяльність Т. Шевченка». — «Радянська Україна», 1956, 9 травня; Наші гості (Дм. Косарик і В. Кучер в редакції газ. «Зоря Полтавщини». (Замітка і фото). — «Зоря Полтавщини», 1960, 17 травня; Дм. Косарик. Перед новою зустріччю. (Автор про роботу над книгою «Син-кокос»). — «Друг читача», 1962, 1 листопада; Косарик Дмитро. — УРЕ, т. 7, стор. 272; Косарик Дм., Мої життєві і творчі зв'язки з Полтавиною. Машинопис на 3 арк., 1962 р. Архів укладача; С. Тельнюк. Золотошукач. Штрихи до портрета. — «Літ. Україна», 1964, 30 жовтня; (Наш. кор.). У пам'яті збережене. (Розмова з Дм. Косариком про його роботу). — «Літ. Україна», 1965, 25 березня.

КОСАЧ, ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (5.XII 1909) — український прогресивний письменник і видавець в Америці, племінник Лесі Українки. Нар. в м. Києві, але дитинство минуло в с. Колодязному на Волині і в Гадячі на Полтавщині. Ці місця справили незабутнє враження. З 1918 р. жив у Західній Україні. В 1928 р. закінчив Львівську гімназію. Вищу освіту здобув на юридичному ф-ті Варшавського ун-ту.

В 13 років К. уже друкувався в львівських молодіжних виданнях під псевд. Орлине Перо. Перша книга новел «Чорна пані» вийшла у 1932 р. під час ув'язнення в польській в'язниці. Від 4-річної каторги втік за кордон, і з 1933 р. жив у Західній Європі. В 1943 р. був арештований у Львові і посаджений до концтабору у Плашові (Польща).

Після війни К. опинився у США, там працює у прогресивній українській пресі («Громадський голос», «Українські вісті», «Українське життя» та ін.). З 1959 р. редагував журнал «За синім океаном».

К. — автор близько 30 книг: романів, п'єс, нарисів, публіцистики. Активно виступає в українській рад. пресі, зокрема в журналах «Жовтень», «Вітчизна», газеті «Лі-

тературна Україна». Тут він опублікував п'єсу «За синім океаном» («Вітчизна», 1963, № 3, там же — «Кілька слів про себе»), «Петербурзьку поему» (журн. «Жовтень», 1964, № 3) та ін.

У 1964 р. К. відвідав Україну, був на Волині, у Каневі, на Полтавщині (Кременчук, Гадяч, Полтава, Диканька, Решетилівка), в Харкові і Львові. Повернувшись в Америку, розповів про свою поїздку на сторінках газети «Українські вісті». Його статтю «Країна розкутого Прометея» передрукувала газета «Літературна Україна» 25 серпня 1964 р. Враження від поїздки на Україну відбилися також у поетичних циклах «Під сонцем вічної онови» («Літературна Україна», 1965, 29 січня) і «В талі весен голубім» («Вітчизна», 1965, № 7, стор. 111—113).

Лит.: В. Б е л я е в. Не понравилось! — «Литературная Россия», 1963, 9 серпня; Л. Г а й. — Юрій Косач. — Газ. «Літ. Україна», 1964, 23 червня; И. К и с е л е в. Рынок продажных душ. (Рец. на п'єсу «За синім океаном»). — «Литературная газета», 1964, 20 червня.

КОСЕНКО, ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ (квітень 1904 — 19.XI 1937) — український рад. письменник. Нар. в с. Великі Будища, поблизу Диканьки на Полтавщині, в сім'ї селянина-бідняка. Вчився у місцевій школі, а в 1921 р. закінчив профтехшколу в Опішні. В 1923—26 рр. навчався в Полтавському ІНО, потім вчителював у Біликах і Полтаві. З початку 30-х років — зав. партвідділом газети «Більшовик Полтавщини». В 1934—35 рр. працює в полтавському міськкомі партії.

К. ввійшов у літературу в середині 20-х років. У 1925 р. він став членом «Плугу» (див. журн. «Плужанин», 1925, № 1, стор. 28). Його твори, зокрема поезії і нариси, друкувалися на сторінках полтавських газет і журналів: «Робітник», «Більшовик Полтавщини», «Наше село», «Іновець», а також харківських видань.

К. брав активну участь у літературно-мистецькому житті Полтави кінця 20-х років, був секретарем об'єднання полтавських письменників, редагував збірники. За його редакцією видано літ.-художній збірник «З риштовань будови» (1932), де йому належить нарис «Ентузіазм мас — непереможний». Брав участь також у випуску збірника творів полтавських письменників «Червона книга» (1933). На окремі тексти поета композитори Попадич і Верховинець написали музику. Під час культу, в 1936 р., К. зник.

Лит.: Ю. Ц и г а н е н к о. Українська радянська література на 15-ї роковини Жовтня. — В зб.: «З риштовань будови», Полтава, 1932, стор. 111; Біографія О. Д. Косенка. складена М. Д. Косенком. Дата: 15 липня 1964. Рукопис. Архів укладача.

КОСТЕНКО, ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ (26.IV 1912) — автор наукових і літературно-публіцистичних праць, канд. істор. наук. Нар. в с. Дернівці, Переяславського повіту, Полтавської губ. (тепер на Київщині) у незаможній селянській сім'ї. З 1929 р. тривалий час працював на комсомольській роботі. В 1943—47 рр. був першим секретарем ЦК ЛКСМУ. Обирався членом Ради Міжнародної Федерації Демократичної Молоді, депутатом Верховної Ради СРСР та УРСР.

Член КПРС з 1937 р., працював на партійній роботі: в апараті ЦК КП(б)У та першим секретарем Львівського міськкому партії.

У 1950 р. К. закінчив Вищу партійну школу при ЦК ВКП(б). У 1952 р. переїхав до Полтави. Працював викладачем педагогічного інституту ім. Короленка. Виступав з статтями у місцевій газеті, зокрема опублікував свої спогади і спогади жителів с. Ярьески про О. П. Довженка (див. ст. «Добрим словом» в газ. «Зоря Полтавщини», 1957, 27 листопада). З 1958 р. завідує редакцією історії партії, філософії та права в Головній редакції Української Радянської Енциклопедії.

К. — автор ряду літературно-публіцистичних праць і критичних статей (на книжки В. Беляєва «Стара фортеця», О. Бойченка «Молодість» та ін.), спогадів про І. Козловського («Народний артист», журн. «Вітчизна», 1965, № 9), О. Довженка (в кн. «Олександр Довженко. Збірник спогадів і статей про митця», К., 1959, журн. «Мистецтво», 1963, № 4 та ін.), С. Крушельницьку та статей з історії комсомолу.

У 1964 р. К. виступив з повістю «Наші весни» (журн. «Дніпро», № 6), присвяченою комсомольцям 20-х років Г. Ф. Яцеку, який у роки Великої Вітчизняної війни був секретарем Полтавського підпільного обкому КП(б)У і загинув в боротьбі з гітлерівцями.

Лит.: Ф е д і р К и р и ч е н к о. Діалог поколінь. («Наші весни»). — Газ. «Літературна Україна», 1964, 17 липня.

КОСТЕНКО, СТЕПАН ІВАНОВИЧ (26.XII 1911) — український поет-байкар і педагог. Нар. в с. Павлівці, тепер Карлівського району, Полтавської обл., в сім'ї селянина-бідняка. З ранніх років лишився без батьків, батракував. У кінці 20-х років працював у радгоспі «Лип'янка» на Полтавщині. Згодом поступив на робітфак при Одеському сільськогосподарському інституті. В 1941 р. К. закінчив Одеський педінститут, а в 1951 р. — історичний ф-т Одеського ун-ту ім. Мечнікова. В 1945—1947 рр. працював кореспондентом газети «Кіровоградська правда». В 1955—57 рр. був викладачем Новобузького педучилища. В останні роки живе і працює в Полтаві.

Перші літературні спроби К. відносяться до середини 30-х років — періоду навчання в Одесі. Багато часу віддавав творчості в період вчителювання. Але перші

вірші були опубліковані лише в 1944 р. в районній пресі. Байки і поезії К. друкувалися в багатьох газетах і журналах України, зокрема в «Зірці», «Колгоспному селі», «Сільських вістях», «Радянській культурі», «Зорі Полтавщини», «Перці», «Вітчизні», альманасі «Полтава» (1959), збірнику «Самодіяльний театр» (1960) та ін.

У 1961 р. Харківське книжкове видавництво випустило першу збірку байок і гуморесок К. «Оси на пасіці». В ній висміюються дармоїди, міщани, зарозумілі нікчеми. Член полтавського літоб'єднання «Ворскла».

Літ.: (Біографія). В зб.: С. Костенко, Оси на пасіці, Х., 1961, стор. 2; (Без підпису). Спостережливість, народність. (До виходу зб. «Оси на пасіці»).— «Друг читача», 1962, 3 лютого; Пругло Т. Сміх — справа серйозна.— «Зоря Полтавщини», 1962, 29 квітня; Ковінська Ол. Гумористична когорта.— «Зоря Полтавщини», 1963, 22 жовтня.

КОСТИРЯ, ВЯЧЕСЛАВ ПАНАСОВИЧ (20.I 1921) — російський рад. поет і живописець. Нар. в с. Рашівка, Гадяцького р-ну на Полтавщині, в сім'ї вчителя музики. Тут минуло раннє дитинство. У 1926 р. батько переїхав на Донбас. На шахті «Комсомолець» в Горлівському р-ні К. закінчив середню школу. З 1938 р. вчиться на словесному ф-ті Саратовського педінституту, в 1940 р. переводиться в Харків.

Під час Великої Вітчизняної війни К. був офіцером Військово-повітряних сил Радянської Армії, брав участь у визволенні Карелії і Радянського Заполяр'я. Перші вірші опублікував у фронтовій газеті «Патриот Родины» в 1944 р.

Демобілізувавшись в 1946 р., К. продовжує освіту в Літературному інституті ім. Горького. Вірші цього часу опубліковані в зб. «Родному комсомолу» (М., 1949). Закінчивши ін-т, приїхав на роботу в Ташкент, де живе й нині.

У 1949—52 рр. К. працював у газеті «Правда Востока». В 1954—56 рр. був заступником голови Спілки письменників республіки. З середини 1965 р.— редактор російського республіканського журналу в Узбекистані «Звезда Востока».

Творчим доробком письменника є книги зб. віршів «По московскому времени» (1951), «Жажда» (1954), «Ключи от синевы» (1957), «Шаги весны» (1964), книги нарисів «Встречи» (1958) і «На солнечной земле» (1964). Поезії і добірки віршів друкувалися в газетах «Правда», «Правда Востока», журналах «Москва», «Звезда Востока» та ін. В журн. «Огонек» № 16 за 1964 р. опубл. ст. «Шахтерская арифметика».

У 1960 р., під час Тижня узбецької літ-ри на Україні, К. виступив з рядом статей про узбецьку літературу, відвідав Київ, Донецьк, Горлівку, Маріуполь. Поет згадує рідну Полтавщину у вірші «Праздник в Ябленицах...» (зб. «Шаги весны», Ташкент, 1964, стор. 87—88).

Літ.: Вячеслав Костыря (биографическая справка). В кн.: В. Костыря. Ключи от синевы. Стихи. Ташкент, 1957, стор. 131—132; Ф. Кириченко. Вячеслав Панасович Костыря.— Газ. «Будівник соціалізму». (Гадяч), 1961, 26 травня; Г. Соловьев. Неповторимость и повторность. («Шаги весны»).— Газ. «Правда Востока», 1965, 5 травня; Ю. Карасев. Гимн братству. («Шаги весны»).— «Лит. газета», 1965, 22 червня, стор. 3.

КОСЯЧЕНКО, ГРИГОРІЙ ПАНФІЛОВИЧ (23.IX 1903 — взимку 1934*) — український поет 20-х — поч. 30-х років. Нар. в с. Черняхівці, Пирятинського пов. на Полтавщині (тепер Яготинського р-ну, Київської обл.) в незаможній селянській сім'ї. З дитинства жив у нужді, рано пішов у найми. У 1922 р. закінчив сільську школу, потім комерційну школу у Києві. З 1925 р. деякий час навчався в Київському ін-ті народн. господарства, але не закінчив.

Писати почав у сімнадцять років. Перші вірші з'явилися в 1921 р. після переїзду в Київ. Друкувався в газеті «Більшовик», журналах «Глобус», «Життя й революція» та ін. Був членом організації «Гарт», пізніше — ВУСППу.

Перша зб. поезій «Віхола» вийшла в 1927 р. у вид-ві «Маса» (Київ). Після того видав ще 8 книг «Залізна кров» (1927), «Малий Кобзар» (1928), «Схід сонця» (1928), «Шторм» (1929), «Полустанок» (1930), «Вибрані поезії» (1931), «Дорога» (1931), «Борня і дні» (1932).

К. був проникливим ліриком колгоспного села. Критика визнавала неабиякий талант поета. Але на поч. 30-х років його, як і інших, зачепила хвиля наклепів і підозри. Відтоді ім'я поета не згадувалось. Лише в 1959 р. А. Костенко опублікував добірку віршів Косяченка у зб. «Із поезії 20-х років», (К., «Рад. письм.», стор. 216—226).

У 1963 р. в Яготині, де поет в останні роки працював у редакції райгазети, відбулося вшанування його пам'яті у зв'язку з 60-річчям. Місцева газета «Зоря комунізму» присвятила поетові сторінку під назвою: «Талановитий співець колгоспного села».

Помер від сухот у Києві. Похований на Байковому кладовищі.

Літ.: Савченко Я. Мертве й живе в українській поезії.— Життя й революція, 1929, № 1, стор. 119—138. (Про творчість Гр. Косяченка — стор. 126—134); А. Костенко. Від упорядника. В зб.: Із поезії 20-х років, К., 1959. (Про Г. Косяченка — стор. 38—42); Терень Масенко. Світання в Яготині. (Вірш з посвятою «світлій пам'яті товарища» Гр. Косяченка).— «Літ. Україна», 1963, 27 вересня; О. Непорожній. Здрастуй, поете! — Газ. «Зоря комунізму» (Яготин), 1963, 28 вересня; Євген Кротевиц. Я знав його... — Газ.

* За даними, зібраними О. Непорожнім (м. Яготин) від родичів Г. Косяченка.

«Зоря комунізму», 1963, 28 вересня; Пісняр колгоспної провеси. (Передм. ред. до вірша О. Ющенка «Пам'яті Григорія Косяченка»).— «Колгоспне село», 1963, 19 жовтня; Косяченко Григорій Панфілович (1903—1936). Біо-бібл. словник «Українські письм.», т. 4, К., «Дніпро», 1965, стор. 777—778.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ, ІВАН ПЕТРОВИЧ (29.VIII(9.IX) 1769—29.X(10.XI) 1838)—перший класик нової української літератури. Нар. у Полтаві в сім'ї дрібнопомісного дворянина. Дід його був дяконом, батько—канцеляристом городского магістрату, мати родом з сім'ї козака Решетилівської сотні. У 1780—89 рр. навчався в Полтавській словенській семінарії, але не закінчив. Працював у дворянській опіці та вчителював на Золотоніщині в с. Коврай Другий (тепер Золотоніського р. Черкаської обл.). У 1796 р. вступив на військову службу. Під час російсько-турецької війни відзначився при штурмі Ізмаїльської фортеці і Бендер. У 1808 р. з нагородами, в чині штабс-капітана вийшов у відставку. Іздив у Петербург з наміром знайти роботу. У 1810 р. став наглядачем Полтавського будинку бідних дворянських дітей. У 1812 р. йому доручено формування 5-го кінного полку українського козацтва. Він сформував його в містечку Горошин Хорольського пов. (тепер Семенівського р-ну, Полтавської обл.).

У 1818—21 рр. К. виконував обов'язки Головного директора Полтавського театру, працював разом з видатним актором Щепкіним. Брав участь у роботі масонської ложі «Любовь к истине», очолюваної декабристом М. Новиковим. У 1821 р. його обрали почесним членом «Вільного товариства любителів російської словесності». З 1827 р. був попечителем т. зв. богоугодних закладів. З 1831 р. хворів і в травні 1835 р., одержавши пенсію, вийшов у відставку.

Поетичний талант К. проявився рано. Уже в семінарії його називали рифмачем. У 1794 р. почав писати «Енеїду». Поема була надрукована в 1798 р. у Петербурзі під назвою: «Энеида, на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским». З доповненнями поема виходила в 1808 і 1809 рр. У 20-х роках були завершені V і VI частини. Перше повне видання «Енеїди» з'явилося в Харкові у 1842 р.

П'єси К. «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» ввійшли в класику української драматургії. Вони були вперше поставлені у Полтаві в 1819 р. Донині «Наталка Полтавка» незмінно йде на сцені полтавського театру. К. належить також «Пісня князю Куракіну» та переклад з грецької оди «Сафо». Своєю творчістю К. зробив незрівнянний вклад у літературну скарбницю українського народу. Т. Г. Шевченко запрокував йому вічну славу.

У 1903 р. в Полтаві збудовано йому пам'ятник. За постановою Уряду СРСР від 22 травня 1950 р. у Полтаві відкрили літ.-меморіальний музей поета (28 вересня 1952 р.). Його ім'ям названо десятки вулиць, шкіл, бібліотек, пароплав на Дніпрі. Стало традицією щосені відзначати у Полтаві дні пам'яті К. Музей став центром наукової роботи по вивченню його творчості. Починаючи з 1958 р. видано три томи «Наукових записок»; відбулось 4 Республіканських читання, присвячених вивченню життя і творчості поета.

Літ.: С. Стеблин-Каменский. Воспоминания об И. П. Котляревском (из записок старожила). Полтава, 1883; Памяти И. П. Котляревского.— Газ. «Полтавский вестник», 1903, 30 серпня. (Весь номер присвячено відкриттю пам'ятника Котляревському у Полтаві. Автори статей: Гр. Коваленко, Л. Падалка, І. Ф. Павловський, В. Бучневич та ін.); І. Ф. Павловський. И. П. Котляревский. Биограф. очерк с рисунками. Х., 1908, 34 стор.; П. К. Волинський. Иван Котляревский. Жизнь и творчество. Вид. 2-ге, К., Держлітвидав, 1955; І. П. Котляревський у критиці та документах. 36. статей, рецензій, висловлювань. К., Держлітвидав, 1959; А. Кузьменко. І. П. Котляревський і літературне життя Полтавщини кінця XVIII—поч. XIX ст. «Наукові записки» музею Котляревського, в. III, Полтава, 1960, стор. 20—32; Путівник по літ.-меморіал. музею І. П. Котляревського, Полтава, 1961, 108 стор.; П. Усенко. Іванів гай. (Вірш).— «Зоря Полтавщини», 1961, 15 липня; І. Пільгук. Біля пам'ятника.— «Зоря Полтавщини», 1963, 16 листопада.

П. Ротач.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- В. Коновалова** — Пятилетний план развития архивного дела в Украинской ССР (1966—1970 гг.) 3
Н. Савченко — Справочную работу — на высший уровень 7

СООБЩЕНИЯ

- З. Шереметова** (Харьков) — Харьковский губернский военно-революционный комитет в борьбе за установление Советской власти 13
С. Кащенко (Симферополь) — Возникновение первых коллективных хозяйств в Крыму (1918 г.) 19

ОБМЕН ОПЫТОМ

- Г. Ветряная** (Хмельницкий) — Фондирование документальных материалов учреждений, образованных и ликвидированных в связи с реорганизацией управления сельским хозяйством 23
Л. Минаева, М. Миц (Луцк) — Каталогизация фонда «Волинское воеводское управление» 26
Л. Осипова (Кировоград) — Использование фотодокументов в Кировоградском облгосархиве 29
И. Панчик — Обеспечение сохранности документальных материалов на бумажной основе 31
Ж. Полубуткина (Винница) — В техническом архиве Винницкого филиала «Укргипросахар» 39

ДОКУМЕНТЫ

- Д. Малаховский** — Борьба за Т. Г. Шевченко в Венском парламенте (1901—1907 гг.) 41
А. Пашук — Письмо А. И. Подолинского С. А. Подолинскому 50

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

- А. Сапожников** — Материалы фонда «Уполномоченный ВЦСПС по УССР» — важный источник изучения деятельности профсоюзных организаций 52
В. Борис (Львов). Документальные материалы об отношении крестьян Галиции к аграрной реформе 1848 г. 56

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензии

- Я. Дашкевич** (Львов) — Новый сборник статей, посвященный специальным историческим дисциплинам 64

Заметки о книгах 69

Библиография

- М. Бутыч** — Освещение истории Украины в общесоюзных исторических журналах 80

ХРОНИКА 89

МАТЕРИАЛЫ К УКРАИНСКОМУ БИОГРАФИЧЕСКОМУ СЛОВАРЮ

- П. Ротач** (Полтава) — Литературная Полтавщина 96